

KORUNK

ADALÉKOK AZ ÉLETMINŐSÉG
FOGALMÁHOZ • IRODALOM-
TÖRTÉNET ÉS NEMZETISÉG •
A POLITIKAI PROPAGANDA
FUNKCIÓI • UDVARHELYSZÉK
KÖVEIRŐL • EMLÉKEZÉS AZ
1831-ES PARASZTFELKELESBEN
ELESETT SZABÓFALVIAKRA •
BORSI VÁLTOZÁSOK • BÚCSÚ
MAJTÉNYI ERIKTŐL • ÚJDON-
SÁG A MIKROELEKTRONIKÁ-
BAN • MIT KAPTAM AZ ISKO-
LÁMTÓL? • • • • •

1982 • 3

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XLI. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM • 1982. MÁRCIUS

GALL JÁNOS • A politikai propaganda funkcióról 161
ȘTEFAN LANȚOȘ • Adalékok az életminőség fogalmához (Sztranyiczki Gábor fordítása) 166

* * * Irodalomtörténet és nemzetiség (kerekasztal-beszélgetés — Kántor Lajos és Cs. Gyimesi Éva vitaindítója, Gaal György, Rohonyi Zoltán, Kozma Dezső, Egyed Péter, Balogh Edgár, Szabó Zoltán, Láng Gusztáv, Szilágyi Júlia, Herédi Gusztáv, Dávid Gyula, Engel Károly, Fábian Ernő, Katona Adám, Szigeti József, Rohonyi Zoltán, Beke György, Gálfalvi György, Szabó Zsolt, Mátyás V. Béla és Borcsa János hozzászólása) 170

BEKE SÁNDOR • Azon az éjszakán (vers) 200

* * * Mit kaptam az iskolámtól? (Csép Sándor és Veress Károly válasza) 201

JEGYZETEK

VERESS ZOLTÁN • Három kutyás képeslap (Búcsú Majtényi Eriktől) 203

FÓRUM

CS. GYIMESI ÉVA • Úgy kell nekünk 204

HAZAI TÜKÖR

GY. SZABÓ GYULA • Borsi változások (Egy krónika folytatása) 208

KATEDRAKÖZELBEN

ORBÁN GYÖNGYI • Az érték fogalma az általános iskolai irodalomtanításban 215

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

MARȚIAN I. NICIU • Nicolae Titulescu és a béke (Kassay Miklós fordítása) 219

ERDŐS SZÁSZKA PÉTER • Emlékezés az 1831-es parasztfelkelésben elesett Szabó-falviakra (Imreh István bevezető soraival) 222

NEMZETKÖZI ÉLET

SZ. BENEDEK ISTVÁN • Valaha elsők voltunk I. (Gondolatok az amerikai tudományról) 225

SZEMLE

ROBOTOS IMRE • Írói arcélek — avagy az „utolsó kör” 230

BENKŐ ELEK • Udvarhelyszék köveiről 233

U. Z. • Szabó István—László József: Az életműködések szabályozása az emberi szervezetben (Könyvről könyvre) 236

LÁTÓHATÁR

Kántor Lajos: Kisebbségi irodalom — közléről és távolról (Románia literarä); Sz. L.: Ujdonság a mikroelektronikában (La Recherche)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Aran्यosi György, Balogh Péter, Kovács Géza, Makár Alajos, M. Makkai Piroska, Miklóssy Gábor, Nagy Enikő, Szántay János

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Gyöző

Felölös titkár: **RITÓOK JÁNOS**

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Móccok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A politikai propaganda funkcióiról

Amióta léteznek és ameddig még létezni fog a politika és a tőle elválaszthatatlan politikai ideológia, mindig jelen volt és jelen lesz a politikai propaganda is. Közöttük több irányú, kölcsönös viszony van. Eस्पedig abban az értelemben, hogy az ideológia biztosítja a politikai gyakorlat számára az elméleti megalapozást, mégpedig a politikai doktrínák, programok megfogalmazása formájában, amelyek így lehetővé teszik „célként tételezni érdemes értékek” felismerése alapján a megfelelő cél- és eszközrendszer kialakítását, felhasználását a politikai tevékenységben. Ebben aztán megint jelentős szerepet játszik a propagandamunka, amely egyrészt megismerteti a közösséggel a politikai vonalat, másrészt az ideológia eszközeként biztosítja a szervezett politikai munkát. Néha éppen megfordítva, a propaganda válik a politika közvetlen eszközévé, s felhasználásával a továbbiakban ez hozza mozgásba és működteti az ideológiai tevékenységet.

Végső soron a modern történelemben — természetesen nem hagyva figyelmen kívül a létező társadalmi-gazdasági alakulatok ellentétes osztálytársadalmát — a politikai propaganda minden ország politikai rendszerének a lényeges részét alkotja. Ezért helytállóan tartjuk azt a megfogalmazást (lásd Michal Szulzewski: *A politikai propaganda*. Bp., 1974. — erre a munkára a továbbiakban még támaszkodunk), miszerint a propaganda, szűkebb értelemben a politikai propaganda, célja a közösség ideológiai-politikai ismereteinek állandó bővítése, meggyőző és politikailag motivált nevelése, célja továbbá hatni az emberek tudatára és érzelmeire, annak érdekében, hogy magukévá tegyék az adott korszakban fellelhető s egymással gyakran harcban álló ideológiák valamelyikét, kialakítsák a neki megfelelő magatartási-viselkedési normákat, és azok értelmében cselekedjenek. A marxista politikai propaganda azonban, eltérően napjaink reakciós érdekeket szolgáló propagandáitól, a munkásosztály tudományosan megalapozott forradalmi ideológiáját hivatott szolgálni. Nem tévesztendő össze valamilyen voluntarisztikus megfontolásokból követett manipulációs mesterkedéssel. Ilyen módon a propagandát — így általában, tehát teljesen történelmietlenül, osztályjellegétől függetlenül — irracionális, erkölcsileg gyanús machinációnak tekintik, és minden esetben összekapcsolják az osztálynyomás gépezetének működésével, az ellentétes érdekű társadalmi erők összecsapása — közöttük a nemzetközi konfliktusok — során az uralkodó-kizsákmányoló osztályokat kiszolgáló, a lakosság többségének manipulatív befolyásolására irányuló tevékenységgel. Eppen ezzel a sztereotípiával szemben kell hangsúlyoznunk, hogy a szocialista-kommunista típusú politikai propaganda lényegét tekintve a munkásosztály, a dolgozók legáltalánosabb érdekeinek, történelmileg meghatározott törekvéseinek szolgálatában álló, átgondolt, racionális alapokra támaszkodó szervezett közéleti tevékenység, amely arra ösztönzi mind az egyéneket, mind a tömegeket, hogy minél tudatosabban vegyenek részt nemcsak a kizárólagosan „személyes”, hanem a közügyek intézésében, tehát a szó legtágabb értelmében felfogott politikában is. A politikának viszont a szocializmus-kommunizmus építése egész időszakában, Lenin szavaival élve, „a nép, a proletariátus dolgának kell lennie”, a kommunistáknak pedig nem elég csak azt bebizonyítaniuk, hogy győzelemre tudják vezetni a tömegeket a hatalom megszerzéséért vívott harcban, hanem meg kell mutatniuk, hogy az új társadalom építéséért folytatott munka megszervezéséhez is értenek. De, mint Lenin hangsúlyozta: „Ez a legnehezebb feladat, mert arról van szó, hogy új módon megszervezzük tíz- és tízmilliók életének legmélyebb alapjait — gazdasági alapjait.”

Elhhez tehát nem kis mértékben járul hozzá a politikai propaganda, amelynek feladata kimondani a minél teljesebb igazságot — nyilvánosságra hozni a tényeket, még ha esetenként válogatva is, de sohasem meghamisítva azokat. Ugyanakkor elég és hathatós, valós érvet felsorakoztatni az ismertett tények alátámasztására, meggyőzni ezáltal a közösséget a követendő cél helyességéről, hogy az minél inkább bevéssődjék a tudatba, és ezáltal valóban anyagi erővé váljék. A marxista politikai propaganda mint a szocialista-kommunista építést szolgáló politika kifejtése és igazolása, a társadalmi tudat alakításának eszköze, bár középpontjában a politikai ideológiának a tudatba való bevitele és meggyökereztetése áll, mégsem szorítkozik csupán erre, hanem az egész ember újjáalakítására törekszik. Ugyanis az új rend megteremtése olyan mélyreható, a társadalom minden területére ki-

terjedő folyamat, amely mind nagyobb tömegek, ténylegesen — legalábbis potenciálisan — az egész lakosság tudatos cselekvését tételezi fel, ez pedig nyilvánvalóan szükségessé teszi az egész személyiség formálását.

A politikai propaganda értelmezésének módszertani szempontból téves mind az ún. autonomizmus, mind az ún. instrumentalizmus néven ismert formája. Az előbbi a propaganda problematikáját a társadalmi valóságtól függetlenül, a politikai eszméktől, céloktól elszakítva, kizárólag az alkalmazott módszerek sajátosságaira koncentrálna vizsgálja; az utóbbi pedig minden módszer felhasználását megengedő, azok milyenségét teljesen figyelmen kívül hagyó, csak az ún. „ráhatás hatékonyságát” szem előtt tartó, „univerzális eszköznek” tünteti fel. A marxizmus felfogásában és gyakorlatában a világ forradalmi megváltoztatását szolgáló, elvszerű politikai propaganda szüntelenül befolyásolja azt a viszonyt, amely a tömegek tudatában a korábbi ismeretek és az új információk által formált világgép, valamint az ideológiai alapelvekre épülő világnézet között alakul ki. (A témáról részletesebben áttekintést ad Ion Drăgan *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda în societatea contemporană* — Buc., 1980. — című munkája is.)

Anélkül, hogy már itt részletekbe bocsátkoznánk a propaganda lényegét, sokféle feladatát és eszközét illetően, emlékeztetnünk kell arra a lenini megkülönböztetésre, miszerint a *propaganda* — egészen sajátosan értelmezve — bizonyos helyzetben jelentkező hol ún. *külső*, hol ún. *belső* vezetés formájában. „Volt idő — mondotta Lenin 1922-ben —, amikor a rendelet a propaganda egyik formája volt. [...] Az egyszerű munkásnak és parasztnak rendeletek formájában azonnal megmutattuk politikai elképzeléseinket. Ennek eredményeként nyertük meg azt a nagy bizalmat, mellyel a néptömegek irántunk viseltettek és viselnek. A forradalom kezdetén erre az időre, erre az időszakra szükség volt, enélkül nem álltunk volna a forradalmi hullám taraján, hanem az események mögött kullogtunk volna. Enélkül nem nyerhettük volna meg a munkások és parasztok bizalmát, akik az életet új alapokon akarták felépíteni.” Vagyis a politikai forradalom győzelmét közvetlenül követő és a szocializmus építésének a legelső szakaszában — nálunk is — a rendeletek érvényesítése volt a társadalomvezetésnek az az egyik sajátos, külső formája, amely kifejezte az állam — akkor szükségszerűen — fellettes hatalmát polgárai felett. A kezdeti időszak dekrétumai, rendeletei, elsősorban a megdöntött osztályoknak, de a dolgozók kevésbé öntudatos vagy félrevezetett elemeinek is *megszabták* azt a magatartást, amelyet az új helyzetben, a szocialista állam törvényeinek keretében nyilvánítaniuk *kell*, a dolgozók alapvető tömegei számára pedig a párt, az új rendszer iránt bizalmat ébresztő programot *nyújtottak*, amelynek megvalósítása *biztosította* annak a feltételét, hogy építeni kezdjenek, majd megvalósíthatassák a szocialista társadalmat. Ennek a folyamatnak az előrehaladása nyomán a propaganda sajátos értelemben felfogott formájával, az ún. „külső vezetéssel” szemben mind nagyobb teret hódít a „belső vezetés”, a rendeletek, utasítások helyett mindinkább előtérbe kerül ennek a társadalmi tevékenységnek, a propagandának a tényleges formáit megtestesítő informálás, meggyőzés, ösztönzés stb. Úgy tűnik azonban, hogy a „külső” és a „belső” vezetés között adott esetben nincs merev, áthatolhatatlan válaszfal. Gondolunk itt mindenekelőtt a társadalmi tulajdonhoz, a munkafegyelemhez való új típusú magatartás kialakításáért és egyetemessé tételéért folytatott propagandára — még az antagonisztikus osztályok felszámolása utáni időszakban is —, amelyben az előzőekben értelmeztett „külső” és „belső” vezetés szükségszerűen összefonódik, a kettő kiegészíti egymást. Ugyanakkor azonban hiba volna elfeledkezni arról, hogy a propaganda sohasem jelentkezik öncélúan és önmagában, mindig mint másodlagos tényező szerepel, amely bizonyos szándékokat, megvalósuló akciókat előz meg, kísér, segít.

Az így, a maga valóságos társadalmi funkcióit kifejező értelemben felfogott propaganda mind a kapitalista, mind a szocialista társadalmi-gazdasági alakulatban a politikai rendszer alkotóeleme. Mellőzve a polgári politikai rendszer részét alkotó propaganda bővebb vizsgálatát, hangsúlyoznunk kell, hogy miként a szocializmus politikai intézményeinek szervezeti és működési elveiben, a fejlődés különböző szakaszainak sajátosságai ellenére a meghatározó jelleg a demokratizmus, ezt fejezi ki, ehhez igazodik a propaganda is, mint a politikai rendszer eleme és ezen belül a tömegkommunikáció eszközei révén megvalósuló ideológiai és politikai nevelés.

Ugyancsak messzire vezetne a tömegkommunikáció fogalmának s a vele kapcsolatos nagyon szerteágazó problémakörnek a részletes elemzése. De a propaganda fogalmának és szerepének tárgyalása néhány megállapítást ezzel összefüggésben mégis szükségessé tesz.

A kommunikáció — mint lényegében kapcsolat egyének vagy társadalmi csoportok között — mindig információcserét tételez fel (a téma részletes kifejtését nyújtja A. N. Alekszejev *A tömegkommunikáció szociológiája* című tanulmánya a *Kommunikáció* című gyűjteményes kiadvány I. kötetében — Bp., 1977). E csere kapcsán tehát mindenekelőtt felvetődik az információ, szűkebben a társadalmi információ szakkörökben sokat vitatott fogalma. Az erre a kérdésre adott, leginkább pontosnak tekinthető válasz szerint a társadalmi információ az, amit az emberek és emberi közösségek egymással kicserélnek, vagyis az olyan információ, amely úgymond a társadalomban „forgalomban van”. (Mivel az *Igaz Szó* 1981. évi 11. számában bővebben tárgyaltam a problémát, részletesebb elemzése helyett itt csak néhány általánosabb utalásra szorítok.)

Általában jellemző az információra, hogy faktologikus, konceptuális és normatív. Az egyének, de főleg a társadalmi közösségek között megvalósuló információcsere, a kommunikáció folyamata lényegét tekintve történelmileg meghatározott, s mint ilyen minden esetben az adott társadalom strukturáinak egyike, amelyben visszatükröződnek a többi strukturák, miközben maga is aktívan hat rájuk. Így nyilvánvaló, hogy mindegyik konkrét kommunikációs típusban, annak minden formájában kifejeződik az illető társadalmi viszonyok rendszere valamilyen sajátosságával, mégpedig az adott termelési módból, ténylegesen tehát az alapból kiindulva. A kommunikáció jelensége azonban — mindenek ellenére — nem helyezhető egy sorba a társadalmi tudatformákkal vagy a társadalmi intézményekkel, s nem is kezelhető velük egyformán.

A kommunikáció — hangsúlyozottan pedig a tömegkommunikáció — alapját képező információ minden formája szükségszerűen anyagi jellegű, és egyben közvetettséget tételez föl. Vagyis mindenféle tömegkommunikáció feltételezi egyrészt az egymással érintkező szubjektumok (a tudat és a tevékenység hordozói) meglétét, másrészt jelek (ezek között mindenekelőtt az élő, illetve az elektromágneses hullámok útján közvetített emberi beszéd, kép vagy nyomtatott szövegek és ábrák) felhasználását, továbbá azt, hogy a kommunikáció valamilyen módon (a különböző jelek és jelrendszerek — közöttük a beszélt-írott vagy a rádió, a televízió adásai sugározta nyelv — felhasználása révén) közvetett legyen.

A tömegkommunikáció két mozzanata — a szubjektum és az eszköz — közül az elsődleges, a kiindulópont a szubjektum. Az eszköz pedig, bár tárgyi, műszaki feltételezettséget is jelent a közvetettség tekintetében, főleg intézményekben ölt testet, és ezeket az ilyen munkára specializált szakembereket tömörítő intézményeket, szerveket nevezük a tömegkommunikáció társadalmi eszközeinek, eltérően a műszaki felszereléstől. Az előbbieket a tömegkommunikáció adó (alkotó) oldalának a formális, tartós, kikristályosodott, ideológiailag elkötelezett momentumait képviselik. Az utóbbiak pedig a tudomány és a technika színvonalától függő, de semmiképpen sem ideologikus jellegű, a termelőeszközökkel azonos minősítés alá eső, valójában azok közé tartozó kategóriák.

Az előbbi sommás megállapításokkal távolról sem merítettem ki a tömegkommunikációval kapcsolatos sokrétű problematikát. Csupán azokra a vonatkozásokra utaltam, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a propaganda tematikájával, még közelebről a politikai propaganda társadalmi funkcióinak kérdésével.

Mielőtt rátérnék ezek áttekintésére, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy a propaganda és agitáció klasszikus, Plehanov, illetve Lenin adta meghatározását a jelenlegi körülmények között is érvényesnek tartom, még, ha a fogalom rész-kérdéseinek vizsgálata során a tartalom kiszélesedése következtében új formákban való jelentkezése tárgyalásakor nincs is mindig az előtérben az eredeti definíció. Egyébként közismert a propagandának és az agitációnak a Lenin *Mi a teendő?* című munkájában adott, s egy Plehanovtól származó megfogalmazással azonosuló meghatározása, miszerint a propagandistának „sok eszmét» kell adnia, olyan sokat, hogy ezeket az eszméket teljes összességükben csak (viszonylag) kevesen fogják azonnal elsajátítani. Az agitátor viszont [...] minden igyekezetével arra fog törekedni, hogy [...] *egy eszmét* adjon a »tömegeknek« [...] A propagandista ezért főleg nyomtatott, az agitátor pedig *élő* szóval hat. A propagandistának más képességekkel kell rendelkeznie, mint az agitátornak. Kautskyt és Lafargue-ot például propagandistának, Bebel-t és Guesde-ot agitátornak nevezzük.”

A lenini meghatározás érvényességének az aláhúzásakor távolról sem szándékozunk azt kanonizálni, hiszen a tömegkommunikáció intézményrendszerének, társadalmi eszközeinek (szervezetek-intézmények) és műszaki-technikai felszerelésének (nyomda, rádió, televízió, film stb.) rendkívül gyors ütemű és sokirányú fejlődésével, különösen a szocialista viszonyok között a propaganda és az agitáció társadalmi funkciói annyira kiszélesedtek és a fogalompár — propaganda-agitáció — két oldala annyira egymásba hatolt, hogy a metodológiai jelentőségű megkülön-

böztetésen túl, a gyakorlati tevékenységben mind funkcionálisan, mind operacionálisan teljes egységet alkotnak. Szemléltető és helyeseltető ebben az összefüggésben a fennebb már idézett M. Szulczewskinek az az eljárása, amellyel a politikai-nevelő munka lényegét kifejező fogalompár két oldalát úgy különbözteti meg egymástól, mint egyrészt makropropagandát (ez a tényleges propaganda), másrészt pedig mint mikropropagandát (ez valójában az agitáció).

Anélkül, hogy a „makro-“, illetve „mikropropaganda“ eltérő sajátosságait, éppen az előbbiekből, különösen hangsúlyoznánk, megkíséréljük a továbbiakban, persze a teljesség igénye nélkül, röviden áttekinteni a politikai propagandának — most már így egészen felfogva — a társadalmi feladatait. Ezeknek mintegy a megalapozását és összefoglalását adja az RKP Programja, megállapítva: „Az ideológiai és politikai nevelő munkában — inkább, mint bármely más területen — világos szemléletre, egységes irányításra és ugyanakkor kitartó, mindennapi gyakorlati tevékenységre van szükség. A gyakorlati munkát az elméleti munkával szervesen összekapcsolva, szüntelenül fejlesztjük a kommunista harcoss forradalmi szellemét mindazzal szemben, ami nem felel meg az új történelmi, társadalmi feltételeknek, az új érvényre juttatásáért, a kommunizmus felé történő szilárd előrehaladásunkért vívott harcban. Csakis a kommunista ideológiai és elméleti felkészülése színvonalának szüntelen emelésével érhetjük el azt, hogy az RKP örökké forradalmi párt maradjon, és biztosítsa a nép határozott előrehaladását a kommunizmus felé!”

Hogy az RKP milyen jelentőséget tulajdonít a párt közvetlen irányításával megvalósuló politikai propagandának, azt sok más mellett bizonyítja, hogy a Politikai Végrehajtó Bizottság határozata szerint 1982 elején a Központi Bizottság plénuma az ideológiai és politikai nevelés kérdéseivel kíván foglalkozni. A propaganda feladatai közül az egyik, amely mondhatni mintegy kiindulásul szolgál, az a tájékoztatás, a társadalmi mozgás során kialakuló helyzetkép megismertetése a közössel. Ennek a tájékoztatásnak maximálisan tudományosnak, megbízhatónak kell lennie, mert csak ez szolgálhatja igazán a szocialista-kommunista társadalom építésének ügyét. Ez a cél alapvetően egybeesik az általános emberi haladás irányával, s így nemcsak lehetővé teszi, de egyben meg is határozza a tájékoztatás objektív jellegének és a pártos állásfoglalásnak az egybefonódását. A tájékoztatás tudományossága, objektivitása — de semmiképpen sem objektívizmusa — és pártos jellege nem egyeztethető össze valamiféle mítosz kialakításával, illúziók keltésével, a tények lakkozásával, vagy ellenkezőleg: túlzott sötétítésével, egyszerűen semmilyen szélsőségnél tett engedménnyel, a voluntarizmussal, a subjektívizmussal. Ennek a tájékoztatásnak a valóságot a lehető legadekvátabb módon kell visszatükröznie. A bármilyen irányú túlzások vagy ferdítések nemcsak hogy megengedhetetlenek, de kifejezetten károsak, félrevezetik az embereket, megingatják bizalmukat a politikai vezető erőben, gátolják bennük a felelősségérzet kialakulását, s ezzel együtt a tudatos és következetes részvételt a közügyek intézésében.

A marxista politikai propaganda tájékoztató funkciójának tehát az igazság legteljesebb feltárására kell törekednie; az igazságnak benne első számú alapelvként kell érvényesülnie. Hiszen a szavaknak végső soron csak akkor van hatásuk, ha összhangban állnak a valósággal, mellyel az emberek mindennapi tapasztalataik során találkozhatnak.

A tájékoztatás őszintesége egyben feltételezi nemcsak a konkrétságot, hitelességet, pontosságot és részletességet, hanem az időszerűséget, az újdonságot és a közérthetőséget is. Ugyanakkor annak a biztosítását, hogy a tájékoztatás révén megismert tények és a velük együtt kapott bizonyítékok, érvek alapján minél több ember maga jusson helyes következtetésekre, alakítsa ki az azoknak megfelelő magatartási formát, és azt érvényesítse a társadalmi gyakorlatban.

Ezzel a tájékoztatás már a tudatformálásnak, a meggyőzésnek, vagyis a propagandának egy másik funkciójába torkollik. Meggyőzni pedig annyit jelent, hogy mivel a propagandamunka nemcsak az értelemre, hanem az érzelmekre is hat, ezáltal az ismeretek, a tapasztalatok és az érzések között új kapcsolatot alakít ki. Az emberek számára vitathatalanná, sajátta tesz az objektív valóság bizonyos jelenségeiről a tudományos vizsgálódás módszerével kialakított és az adott fejlődési szint ismeretanyaga által érdemében meg nem cáfolható nézeteket, szervesen beépíti őket az egyed személyiségrendszerébe. A meggyőződés, ami semmiképpen sem tévesztendő össze valamilyen eszkatologikus, a ráció mellőző, a priori kialakított hittel, „olyan nézet, mellyel az egyén annyira azonosult, hogy konzekvenciáit saját életvitelében is kész érvényesíteni — írja Zrinszki László. — Elsősorban világnézeti, politikai és erkölcsi meggyőződésről beszélhetünk, ezeknek van a legnagyobb jelentőségük az egész magatartás motivációjában.”

Jóllehet különböző, a politikai propagandával foglalkozó munkák sokszor éles határvonalal választják el egymástól a propaganda meggyőző, illetve a szélesebb értelemben felfogott tudatformáló funkcióit, mind a módszertani megfontolás, mind a gyakorlati tapasztalat a kettő elválaszthatatlan egységét bizonyítja. Abból kell kiindulnunk, hogy a politikai propaganda folyamatos és sok vektorú tevékenység, s mint ahogy célja az emberek tudatának, hangsúlyozottan politikai tudatának a formálása, a kommunista párt vezette propagandamunka esetében feladata egyértelműen és kifejezetten a marxista—leninista ideológiának, a szocializmus-kommunizmus eszmeiségének a meggyökereztetése a dolgozók mind szélesebb rétegeinek, majd egészének a gondolkodásában, eikötelezetté téve őket az új társadalom ügyé iránt. Ez pedig úgy valósul meg a legeredményesebben, hogy a társadalom kommunikációs rendszere érvényesíti azt, amit Marx írt a sajtóval kapcsolatban: „A sajtó mint *intelligencia* viszonyul a nép állapotaihoz, de éppannyira mint *érzelem* is viszonyul hozzájuk.“

A kommunista politikai propagandának mind a maga teljességében, mind részfunkcióiban természeténél fogva semmiképpen sem adminisztratív, hanem kizárólag csak a pedagógiai, a szellemi ráhatás eszközeivel kell elérnie célját. Ennek megfelelően számolni kell azzal, hogy milyen közegben folyik, elsősorban milyen rétegekhez, csoportokhoz szól. Így aztán a propagandát a társadalom kommunikációs rendszere elemeként is kezelve — márpedig, mint már utaltunk rá, ez a megközelítési mód teljesen helytálló — a társadalmi kommunikáció olyan specializált eszközeinek, mint a sajtó, rádió, televízió, világos, elvszerű politikai vezetés mellett feltétlenül tekintettel kell lenniük az olyan pedagógiai szempontokra, mint a tervszerűség, az állhatatosság—következetesség, a maximális érthetőség — de nem vulgarizálás —, az érdekesség, vonzerő, egyszersmind a monotonitásnak a lehetőség szerinti kizárása vagy legalábbis a minimálisra korlátozása, érvényesítve ugyanakkor a fokozatosság, a mértékletesség elvét mind a tartalom, mind a forma tekintetében. „A nevelő munkában — mutat rá Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Központi Bizottsága és a Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács 1981 novemberének végén tartott együttes plenáris ülésén elhangzott előadói beszédében — rendkívül fontos feladatok hárulnak a sajtóra, a rádióra és a televízióra. Legyünk azon, hogy a sajtó, a rádió, a televízió tükrözze hasábjain, adásaiban és műsoraiban a pártunk és államunk által kifejtett fokozott bel- és külpolitikai tevékenységet, a nép hősie erőfeszítéseit. Mindazzal, amit tesznek, hozzá kell járulniuk a nép forradalmi neveléséhez, az új, szocialista ember kialakításához.“

A politikai propaganda *eo ipso* eszközei: politikai szervezetek, élükön a kommunista párt gyűlései, a szervezett politikai oktatás, az élőszóval vagy a rádió és televízió útján közvetített előadások, a könyvek, brosrák, a sajtóorgánumok (az időszaki vagy időleges kiadványok) és egyéb nyomtatványok mellett közvetett — de nem lebecsülendő — szerepük van a társadalmi tevékenység olyan területeinek is, mint az irodalom, a művészet, a színház, a film, a sport, a turisztika stb.

A politikai propaganda témakörének kimerítő tárgyalása még sok — a propagandaakció anatómiája, stratégiája és taktikája, valamennyi összetevője, a propaganda és a tudomány viszonya stb. — kérdés elemzését tételeznék fel. Mindez azonban, még leegyszerűsített formában is további vizsgálódást igényelne. Az ilyen átfogó bemutatástól való eltekintés azonban távolról sem jelenti — a szó legáltalánosabb értelmében felfogott — propagandamunka jelentőségének lekcicsinyítését a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének és a kommunizmus felé haladásának időszakában. Annál is inkább, mert, mint ahogy már többször említettük, a propaganda mint a közélet szerves alkotórésze az embereket a közszempontjából hasznos irányú tevékenységre buzdítja. Az egész népet átfogó jellege és folyamatosága révén a közügyek irányításának, a hazai fejlődés jelenlegi szintjén a szocialista öngazgatásnak nagyon fontos eleme. Erre a tényre és az ebből adódó következtetésekre egyébként ismételtelen felhívják figyelmünket a párt-dokumentumok. Így a pártfőtitkár a már idézett előadói beszédében többek között ezeket mondta: „Hangsúlyoznom kell, hogy az ország általános fejlődésében elért eredmények bizonyítják azt a hatást, amelyet a politikai-nevelő munka, az ideológiai tevékenység szocialista társadalmunkban gyakorol. Ugyanakkor azonban a fennálló hibák bizonyítják a politikai-nevelő tevékenység komoly fogyatékoságait is. [...] Határozott intézkedéseket kell tennünk e hiányosságok felszámolásáért és az ideológiai, a nevelő tevékenység, a politikai és kulturális tömegmunka, a szocializmust, a kommunizmust tudatosan építő új ember formálására irányuló tevékenység megjavításáért.“

Adalékok az életminőség fogalmához

Az utóbbi két évtizedben a filozófia, a szociológia és más társadalmi-politikai tudományok területén folyó kutatás új problematikával gazdagodott, s ez az életminőség fogalma. Az ezzel kapcsolatos vizsgálódást széles körű érdeklődés kíséri mind a hazai és a nemzetközi, mind pedig a jelenkori marxista és nem marxista gondolkodás részéről.

Az élet minőségével kapcsolatban Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP KB és a Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács 1981. novemberi együttes plenáris ülésén a következőket mondta: „A XII. kongresszus alapvető feladatként jelölte meg a munka és az élet új minőségének elérését hazánkban.”¹

A hazai társadalmi-politikai szakirodalomban Nicolae Ceaușescu elvtárs írásaiban a kérdés tárgyalásának egyik legfigyelemreméltóbb sajátossága az, hogy az életminőség fogalmához rendszerint az anyagi és szellemi jólét, a boldogság, a társadalmi haladás és a magas rendű szocialista civilizáció fogalma társul.² A szóban forgó írásokban az életminőség leggyakrabban az életszínvonal fogalmával együtt kerül elemzésre. A két kifejezés együttes jelentkezését az magyarázza, hogy kölcsönösen összefüggő társadalmi helyzeteket, állapotokat, folyamatokat tükröznek, olyanokat, amelyek rendszerint a *mindennapi emberi lét*, a *condition humaine* fogalmával jelölt valóságkörébe tartoznak.

A két fogalom azonban tartalmában és terjedelmében nem esik teljesen egybe, és nem meríti ki egymást. Kölcsönviszonyukat a legmegfelelőbbben akkor határozzuk meg, ha az életszínvonalat, amely nem más, mint a társadalom tagjai számára biztosított anyagi, kulturális és szociális feltételek összessége³, az életminőség anyagi-gazdasági hordozójaként fogjuk fel. Egymáshoz való viszonyuk tehát olyan összefüggés, amelyet a valóságos, anyagi megalapozó (az életszínvonal) és a megalapozott (az életminőség), a lehetséges (az első mozzanat) és a megvalósult (a második mozzanat) fogalompár fejez ki. Ezzel összhangban mindazon programoknak és intézkedéseknek a rendszere, amelyeket pártunk és államunk az emberrel való gondoskodás jegyében és céljával dolgozott ki, abból a reális felismerésből indul ki, hogy az életminőség javítását szükségképpen az életszínvonal emelkedése, a társadalom anyagi-gazdasági alapja határozza meg, s mindez döntő módon a jólétnek és az alapvető emberi szükségletek kielégítésének a fokától függ.

Az életminőség kérdését feszegető vizsgálódásokból és értelmezésekből kézenfekvően kiderül, hogy ez a problematika korántsem teljesen azonos azzal, amit az életszínvonal és a többi, vele rokon fogalom hordoz. Más szóval az életminőség sajátos terjedelmi kört és jelentést tételező fogalom, olyannyira, hogy a belőle fakadó operacionális és leíró módszertani követelmények nem vezethetők vissza az emberi lét különböző oldalait kifejező más fogalmakra.

Az életminőség fogalmi meghatározásának, a filozófiai és társadalmi-politikai fogalomrendszerbe történő méltó beiktatásának, akárcsak a vele kapcsolatos társadalomtudományi kutatások tisztázásának a jelentősége abban áll, hogy az e fogalom révén feltárolt távlat kifejezett *fordulópontot* kínál a társadalom tagjai munka- és életfolyamata során ható tényezők megragadásában. Ugyanígy az is nyilvánvaló, hogy a társadalmi változásoknak az életminőség fogalmi követelményei szerint végzett vizsgálata új szemléletet követel azokkal a célkitűzésekkel és megoldásokkal kapcsolatban, amelyeket az emberi lét feltételeinek a megjavításában érdekelt társadalmi tényezők fogalmazznak meg.

Egyáltalán nem érdektelen felhívni a figyelmet arra, hogy abból, ahogyan társadalmunk az életminőség tartalmát értelmezi, az emberi szükségletek ösztönzésében óhatatlanul a prioritásoknak egy másfajta sorrendje következik, az igények olyan átrendezése, amely a társadalmi tényezők figyelmének középpontjába a személyiség sokoldalú és harmonikus fejlődését szavatoló szükségleteket helyezi.

Egy pillanatra sem vitás, a leglényegesebb módszertani és operacionális szempontváltás, amelyet az emberi lét feltételeinek a tanulmányozásában és javításában az életminőség fogalmának alkalmazása megkíván, abból ered, hogy a *minőségnek kiváltságos helyet kell kapnia*. A kiváltságos hely biztosításából az következik, hogy mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati-átalakító erőfeszítéseknek elsődlegesen az emberi feltételek minőségi meghatározottságaira kell összpontosulniuk. A minőségre áthelyeződő hangsúly ebben az összefüggésben a társadalom tagjai életének

és munkájának a jó, az új, a kellemes, az érdekes, a siker, a változatosság követelményei szempontjából történő értékelését feltételezi.

Az életminőség kifejezés azoknak a fogalmaknak a körébe tartozik, amelyeket az emberi létfeltételek sokféleségének és bonyolultságának tanulmányozásakor alkalmaznak. Ennélfogva lehetetlen kidolgozni az életminőség adekvát leíró elméletét a dialektikus módszertan és felfogás döntő hozzájárulása nélkül, továbbá anélkül, hogy ezt a felfogást ki ne egészítsenék az általános rendszerelmélet következtetéseivel, és össze ne kapcsolnánk a strukturalista módszer szabályaival.

Ha ezeken a paradigmaticus alapokon épül fel, az életminőség elmélete és fogalma képes lesz feltárni a kölcsönös összefüggést az emberi lét mennyiségi és minőségi meghatározottságai között. A fogalom kidolgozásakor azt is szem előtt kell tartani, hogy a mennyiség és minőség közötti megkülönböztetés viszonylagos, és mint ilyennek csakis a vizsgált valóság meghatározott rendszereire való vonatkoztatásban lehet értelme. Ezek a megfontolások módszertani irányításként szolgálnak arra, hogy a kutató a vizsgálatot végigvihesse az emberi létfeltételek objektív és szubjektív összetevőinek felbecsülését, értékelését, pontos felméréséig.

Más társadalmi-politikai fogalmaktól eltérően az életminőség nem korlátozódik kizárólag az emberi lét objektív oldalainak tükrözésére. Ilyen értelemben a társadalmi valóság tanulmányozásában e fogalom alkalmazásának legfőbb értelmét adja meg, hogy szükségessé és lehetővé teszi annak elemzését, ahogyan a társadalom tagjai az emberi lét objektív oldalait érzékelik és hasznosítják. Következésképpen az életminőség kutatása nem szorítkozhat pusztán az objektív állapotoknak mutatók formájában történő nyugtázására. A vizsgálat megkívánja annak kutatását is, hogyan érzékeli az egyén saját életfeltételeit, miként reagál rájuk, elfogadja vagy elutasítja őket. Ilyenképpen az életminőség elméletének adekvát kidolgozása alapul szolgál a reális életfeltételek megismeréséhez, de ugyanakkor annak a számbavételéhez is, hogy mindezek hogyan tükröződnek, tudatosulnak az egyének, illetve emberi csoportok tudatában. Ezzel összefüggésben a létfeltételeknek e fogalom szempontjából végzett tanulmányozása el kell hogy jusson az egyén életmódjának megragadásáig.

A marxizmus megalapító, más terminológia alapján ugyan, jelesen az életmód⁴ fogalmának segítségével, valójában elindították az életminőség problematikájának tudományos elemzését. Marx kimutatta többek közt, hogy az életmód — a jelenlegi szóhasználatban: az életminőség — átfogja mind a termelői és foglalkozási szférát, mind pedig az ezeken kívül elhelyezkedő szférákat, amelyek a fogyasztással és a szabad idővel függnek össze. Ez utóbbiakat, különösen tartalmukat tekintve, a termelői és foglalkozási szférára jellemző tevékenységek határozzák meg.⁵

Az életminőség szintjére és tartalmára jelentősen kihat továbbá az egyének és a társadalmi csoportok gazdasági viselkedése. Itt elsősorban a viselkedésnek olyan vonatkozásairól van szó, mint például a jövedelmek, a javak és más létforrások megszerzésének a módja, ami egyszersmind jelzi mindezek felhasználásának és hasznosításának a mikéntjét is. A marxista felfogás értelmében a foglalkozási és gazdasági viselkedés szférája az emberi életminőség meghatározó tényezője és ugyanakkor lényeges alkotóeleme.

Az életminőség fogalmának terjedelmi köre azonban nem korlátozódik a jelzett két szférára, mivel ez jelzi a műszaki haladásnak — a gazdasággal szoros egységben — a társadalmi létben előidézett következményeit és az ezekből eredő hatásokat az emberek létfeltételeire. Az életminőséget meghatározó tényező vizsgálatában fontos helyet foglal el mindazon előnyök számbavétele, amelyeket az egyén és a közösség a jelzett területeken érvényesülő haladás nyomán élvez. Mindezekkel összefüggésben fel kell mérni, hogyan differenciálódnak és javulnak a munkafeltételek, miként alakul a munka nyújtotta elégtétele. Azt is meg kell vizsgálni továbbá, hogyan fejlődnek a lakosság lakás- és fogyasztási viszonyai, a műszaki és gazdasági haladásnak milyen kihatásai vannak az ember életkörüzetére, s végül e kutatómunkában el kell jutni a civilizáció fokában, az emberek közéleti magatartásában, társadalmi viselkedésében jelentkező módosulások megragadásáig.

A társadalmi valóság kutatásában az életminőség fogalmának alkalmazását az is indokolja, hogy ennek révén lehetővé válik a vizsgált területen az emberre nézve előnyös és előnytelen jelenségek, állapotok tisztázása. Tudnunk kell, hogy a társadalmi folyamatok pozitív tulajdonságai nem gyarapszanak entropikus módon, azaz emberi beavatkozás nélkül. Ilyen értelemben ezek a kedvező tulajdonságok ama tudatosan vállalt tevékenység eredményei, amely az életkörüzet megóvására, a társadalom tagjai munka- és létfeltételeinek szüntelen javítására irányul.

Az életminőség pozitív oldalainak a számbavétele lehetővé teszi az emberi szükségletek rendszerének meghatározását. Bizonyos leegyszerűsítéssel az emberi szükségletek alábbi fajtáit különböztethetjük meg.

A mesterségesnek nevezett emberi szükségletek kategóriájába a fényűző igények tartoznak; ezek Marx szerint az ellentétet jelentik annak, ami természetből fogva szükséges.⁶

Az ellenkező póluson helyezkednek el az emberi lét fenntartásához nélkülözhetetlen szükségletek, amelyeket ilyen értelemben alapvető szükségleteknek szokás nevezni. Az ember fizikai létének, létfenntartásának elemi feltételeiről van szó, ezek — Marxszal szólva — a legtermészetesebb szükségletek.⁷

A harmadik kategóriát azok a szükségletek alkotják, amelyek jelentkezése Marx szerint „ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka”.⁸ E szükségletek kielégítése lehetővé teszi minden egyén személyiségének gyakorlati és szellemi síkon való érvényesítését, alkotói elhivatottságának teljesülését, a szép, a vonzó követelményeinek teljesítését, azaz az esztétikai ízlés kielégítését. Ugyancsak ebbe a kategóriába tartoznak a kedvtelésből végzett — például esztétikai vagy játékos célzatú — tevékenységek, amelyeknek emberformáló hatását, különösen a fiatal nemzedékekre nézve, Nicolae Ceaușescu elvtárs nyomatékosan kiemelte.⁹ Ide kell sorolni továbbá az olyan *művészeteket*, mint például a beszéd vagy a szónoklás művészete, a kertészet, a dísznövények termesztése, a külső környezet és a lakberendezés művészete, a konyhaművészet stb.

A különböző szükségletfajtáknak az életminőség fogalmi sajátossága szempontjából történő elhatárolása lehetővé teszi a differenciálást a között, amit a *valahogy megélni* és az *emberi módon élni* jelent. Az ember számára életbe vágó érdek, hogy emberhez méltó léteket teremtsen magának. Ez annyit jelent, hogy normális körülmények között — amikor már nincs kitéve fizikai és lelki szenvedésnek — az ember nem érheti be a puszta biológiai fennmaradással, az egyik napról a másikra való tengődéssel. Az ember valóban *élni* kíván.

Amint az előbbiekből kiderült, az életminőségnek legalább két szintjét különböztethetjük meg. Az alsó szintet, amely nem más, mint a puszta létfenntartás, és a felső szintet, amely az emberhez méltó életmódot jelöli. Ez utóbbi ott kezdődik, ahol az ember biológiai létszükségleteinek a kielégítése már biztosítva van.

Az életminőség pozitív jellemzőit és felső szintjét rendszerint — Bertrand de Jouvenel francia jövőkutató nyomán — az *amenitás* (kellemesség) műszóval szokás jelölni. A hazai szakirodalomban ezt a terminust olyan több jelentésű fogalomként értékeli, amely a haladás pozitív, kedvező, jótékony, kellemes, vonzó és kedvderítő következményeinek összességére utal, továbbá azoknak az előnyös és áldásos hatásoknak az együttesére, amelyek a társadalomfejlesztést, az általános életszínvonal-emelést és az életminőség területi profilú korszerűsítését, harmonikus fejlesztését célzó programok és tervezetek velejárói.

Magától értetődő: a kellemes feltételek nem gyarapodnak egyenes vonalúan, és nem is jelentkeznek a maguk tiszta formájában. Valamely változás az emberi életkörülményekben pozitív és negatív hatásokat egyaránt kiválthat. A különböző emberi közösségek életminőségének tanulmányozása megkívánja a disztingválást a tényleges kellemesség és az illuzórikus kellemesség között. Továbbá azt is szem előtt kell tartani, hogy a kellemesség lehet pusztán az emberek felhasználta javak természeti tulajdonságainak a kifejeződése, de lehet ugyanakkor mesterség, tudatos tevékenység eredménye is. Ahhoz, hogy az emberek a kellemességet — megnyilvánulási formáitól függetlenül — megfelelő módon befogadhassák, az iránta való szükségletérzetét táplálni kell, előtérbe kell helyezni a társadalmi tanulás és nevelés folyamatában.

Ha az amenitás jelentkezési módjainak bonyolultságát figyelembe vesszük, megfelelő különbséget tehetünk az emberek valóságos élete és a tudatukban való tükröződése között. Ebben az összefüggésben azt kell tisztázni, vajon az emberek tudatában vannak-e vagy sem életvitelük reális minőségének. Meg kell pontosan határozni, mennyire tudják vagy sem, hogy életvitelük épp ilyen, és nem más. A kutatónak azt is ki kell derítenie, vajon a vizsgált egyéneket, illetve közösségeket foglalkoztatja-e az a kérdés: miért élnek, és milyen mértékben gondolnak létük és tevékenységük céljára, értelmére? Az utóbbi szempontok alapján az is tisztázható, hogy a vizsgált közösségek tagjai szeretik-e az életet, és ennél fogva kellemesebbé, szebbé kívánják-e tenni, netán semmibe veszik-e, és ennek megfelelően cselekszenek, vagy egyszerűen közömbösek iránta. A kutatásoknak ebben a körében azt sem érdektelen közelebbről megvizsgálni, hogy az embereket kielégíti-e életmódjuk, és milyen fokon, mi annak a tartalma, értelme. Ha a kutatás figyelemmel kíséri az amenitások megnyilvánulásának a szintjét mint az adott életminőség jellemző meghatározóit, akkor feltárhatja a lakosság vágyait: mit akarnak, mire áhítoznak az emberek, és mennyire valóságos törekvések.

Az életminőség fogalom használatának egyik előnye — az emberi lét kutatását szolgáló egyéb fogalmakkal szemben — éppen az, hogy természetszerűleg a kizá-

rólág objektív tényekre összpontosító társadalomvizsgálat korlátainak szétfeszítésére, meghaladására irányul, és a társadalmi érzékelés bonyolult világának, a szubjektív emberi jelenségeket felölelő univerzum öntükröződésének, önmegismerésének a kutatását helyezi előtérbe. Ilyenképpen fény derül arra is, ahogy a társadalom tagjai azonosulnak vagy nem a létükben végbemenő változásokkal, továbbá arra, miképpen válaszolnak ezekre a mutációkra, saját ügyüknek érzik-e azt, hogy tényleges kibontakozásuk cselekvő társadalmi szubjektumaivá emelkedjenek.

Ugy véljük, az életminőség fogalma elméleti kimunkálásának eddigi eredményei feljogosítanak arra, hogy megkockáztassunk egy rövid meghatározást: az életminőség kifejezi az emberi létezés, az emberi élet és munka feltételeinek egész rendszerét, mind anyagi, mind szellemi, mind objektív, mind pedig szubjektív vonatkozásban. Átfogóbb értelmezésben: az életminőség körét azoknak az emberre nézve előnyös és előnytelen, kedvező és kedvezőtlen értékek rendjébe sorolható következményeknek az összessége alkotja, amelyek a gazdasági fejlődés szintje, valamint a társadalom és a környezet kölcsönhatásából adódnak. Ezzel együtt a fogalomkörbe beletartozik a munka és a foglalkozások sokfélesége, a munkaképesség és az alkotóerő újratermelését szolgáló tevékenységek változatossága, a szervezeti és az általános emberi viszonyok minősége, a társadalom tagjainak véleményeikben és magatartásukban kifejeződő viszonyulása valóságos helyzetükhöz. Az életminőség mindezt együttvéve magában foglalja, mégpedig egy meghatározott politikai, erkölcsi, jogi és megismerési értékrend alapján.

Sztranyiczki Gábor fordítása

JEGYZETEK

- ¹ *Előre*, 1981. november 27.
- ² Nicolae Ceaușescu: *Jelentés az RKP XII. kongresszusán*. Buk., 1979. 51—52.
- ³ Manea Mănescu: *Cercetarea sociologică a nivelului de trai al populației*. In: *Teorie și metodă în științele sociale* 3. Buc., 1966. 7.
- ⁴ Marx—Engels: *A német ideológia*. MEM 3. Bp., 1958. 21.
- ⁵ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. MEM 46. Bp., 1972. 20—21.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Karl Marx: *A tőke* III. Bp., 1961. 786.
- ⁹ Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján* 20. Buk., 1980. 39—40.

Nagy Enikő: Páva

Irodalomtörténet és nemzetiség

1981. október 28-án került sor arra az irodalomtörténeti kerekasztal-megbeszélésre, amelyen irodalomtörténészek, kritikusok, szerkesztők, írók, újságírók, tanárok és diákok vettek részt az ország minden részéből. Az Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1981 című Kriterion-kötetből kiinduló vita anyagát magnófelvétel alapján, illetve a felszólalók utólagosan stilizált-javított szövegével közöljük, a felszólalások sorrendjében. Néhány hozzászóló a vita során feltűnően rögtönözve vagy személyes élel fogalmazott, ez azonban nyomtatásra előkészített szövegükben már nem jelentkezik olyan szembetűnően. Időhiány miatt többen csak írásban adták be véleményüket, és vannak olyanok is, akik nem tudtak személyesen részt venni a Korunk kerekasztalán, de ugyancsak beküldték hozzászólásukat (ezeket összeállításunk végén közöljük).

A fölvetett kérdések nyilván nem zárhatók le egy ilyen megbeszélésen — nem is ez volt a célja a vitának, hanem hogy a további eszmecseréhez és irodalomtörténeti munkához teremtsen megfelelő légkört, alkalmas kereteket. A szerkesztőség éppen ezért nem tekinti lezártnak a vitát irodalomtörténetírásunk helyzetéről és feladatairól; várjuk munkatársaink, olvasóink további észrevételeit, alkotó javaslatait, melyek nem csupán a szakemberek, hanem a nagyobb közönség számára is létfontosságúak lehetnek.

Kántor Lajos • Az irodalomtörténet áramkörében

Irodalomtörténeti kerekasztal-beszélgetésünkhöz az alkalmat a Kriterion Könyvkiadó új sorozata, az *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* első, 1981-es jelzetű kötete szolgáltatja. Látszólag tehát szűk szakmai kérdésekről lesz szó. Aki azonban valamennyire is ismeri irodalmunk történetét, tudhatja, hogy nálunk az irodalom — és az irodalomtörténet — szükségszerűen sokkal többet vállal magára a közönség, a nemzetiség gondjaiból, mint ott, ahol a történelem másképp alakult. Amikor tehát mi egy szaktanulmányokat felölelő kiadványról és annak kapcsán a romániai magyar irodalomtudomány helyzetéről, jelenéről és jövőjéről mondjuk el gondolatainkat, a most felnövő nemzedék tudatalakulását is szolgáljuk, az egészséges szellemi fejlődéshez az önbecsülés érveivel akarunk hozzájárulni. A „honnan jöttünk?” egyértelműen jelenvalóságunk tudatát kívánja erősíteni — semmilyen irányban sem zárva el a kapcsolódás életigenlő parancsát.

A Láng Gusztáv és Szabó Zoltán szerkesztésében megjelent *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* önmagában véve is jó kiindulási alapot képez, ebben a tekintetben is. Ha csupán arra gondolunk, hogy milyen körülmények között kezdődött újra, hatvan évvel ezelőtt, az irodalomtörténettel való intézményes foglalkozás Kolozsvárt, amikor Kristóf Györgyöt kinevezték az egyetemre, a magyar tanszék professzorává, és végig gondoljuk intézményeink fejlődését a következő évtizedekben, sokféle következtetésre juthatunk, Nem érdekelten megjegyezni, hogy ebben a gyűjteményes kötetben jóval nagyobb a „diákok” — pontosabban a frissen végzetek — száma, mint az egyetemen tanítóké. A fiatal, a pályájukon most induló kutatók tekintélyes részarányának örvendhetünk; azt láthatjuk megvalósulni ebben a szerkesztői „káderepolitikában”, amit Jancsó Elemér mindig szorgalmazott: a legjobb államvizsgadolgozatok hozzáférhetővé tételét. Irányulás és minőség tekintetében persze — legalábbis a középmezőnyekhez tartozó (konzervatívabb?) irodalomtörténeti szemzőgéből — több így a vitatnivaló, de mégiscsak a jövő biztosításáról van szó.

Túllépve azonban e kötetben próbáljuk meg rendszeresebben szamba venni a romániai magyar irodalomtudomány időszerű problémáit. És kezdjük mindjárt a legfontosabbal: az intézményekkel. A helyzetet közvetlenül nem ismerő számára lehet csak vitatható, hogy nem az Akadémiával és nem az egyetem irodalomtörténeti tanszékével, hanem ezúttal is a Kriterionnal kell kezdenünk a sort. Nemzetiségi kiadványokkal, amely keretet teremtett az irodalomtudomány számára is. E mostani sorozatindítás minőségileg jelent újat, de már az eddigiekben számos olyan sorozata volt — van — a Kriterionnak, amelyek szervezik, mozgósítják az irodalomtörténeteket, az irodalomtörténeti hajlandóságú írókat, publicistákat, tanárokat — részben a filológiai munkára, nagyobb mértékben pedig az elemzésre és a szintézisre. Elsőként talán a *Romániai Magyar Írók* mennyiségileg impozáns kötetéről kell szólnunk (a sorozat egyébként még 1961-ben, a Kriterion jogelődjénél, az Irodalmi Könyvkiadónál indult); versek, prózai és drámai művek, kritikai és publicisztikai gyűjtemények mellett itt indult meg a folyóirat-antológiák és intézményi levelezések közzététele is. Nem kevésbé jelentős a *Magyar Klasszikusok* sorozat, noha ezekben a kötetekben, ha lehet, még esetlegesebb az elő- és utószavak szerepe. Nagyjából ezt mondhatjuk a kortársi világirodalmat bemutató *Horizont*ról is. (A sorozatokra visszatérek még.)

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékének változatlanul rendkívüli a felelőssége, mindenekelőtt az utánpótlás biztosításában — és ebbe bele kell értenünk a doktorátus intézményét is. A didaktikai adottságokról, a kutatási lehetőségekről — a tanszék összetétele változásának a függvényében —, gondolom, fontos itt szólnunk, s ezt a tanszék jelen lévő tagjai bizonyára meg is teszik. Az akadémiai magyar irodalomtörténeti tevékenységről nehezebb érdemben szólni, hiszen egy-két kutató aligha tehet eleget a szakosított feladatoknak. Az Akadémia kiadásában évente kétszer megjelenő *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* viszont olyan reális keret, amelyet átgondoltabb szerkesztéssel hatékonyabbá lehetne tenni. Ehhez persze szükség volna a megszüntetett honoráriumok visszaállítására, s ami talán ennél is fontosabb: a folyóirat reális terjesztésére — ma ugyanis sem az újságárusnál, sem a könyvtárosi hálózatban nem szerezhető be a Nyírk.

A művelődési és irodalmi folyóiratok, hetilapok — a *Korunk*, az *Igaz Szó*, az *Utunk* és *A Hét* — alkalomszerűen ad teret az irodalomtudományi munkáknak; főként egy-egy évfordulós szám vagy súlypont nemcsak közlési lehetőséget biztosít, hanem szervezi, ösztönzi is a kutatást (elsősorban XX. századi, illetve romániai magyar irodalmi tárgykörben). A szűkös laptér ennél többet nemigen tesz lehetővé a közeljövőben sem, legfeljebb a válogatás, az elbírálás lehet igényesebb.

Mikro-kutatóközpontokká válhatnának — elvben legalábbis — az irodalmi múzeumok, emlékházak. Sajnos, ezt ma sem a nagyszalontai Arany-, sem a nagyváradi Ady-múzeumról nem mondhatjuk el; a bukaresti irodalmi múzeum magyar munkatársai még a munka kezdetén állnak.

A magánkezdeményezések, az „egyszemélyes intézmények” sorából ki kell emelnünk a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetének sajtó alá rendezését — Balogh Edgár kitartó és áldozatos munkáját és rendkívüli szervezőkészségét, amellyel egyrészt összetartott (több mint egy évtizeden át!) egy lexikoni szerkesztő bizottságot, másrészt vidéken élő kutatók, újságírók, tanárok mozgósításával a romániai magyar irodalom múltjának feltárásáért, az adatok összegyűjtéséért sokat tett. (A „vidékiek” közlési gondjain keveset enyhíthetnek a napilapok, bár helytörténeti vonatkozásban regisztrálhattuk eredményeiket is.)

Tárgy- és témakörök, kutatási területek szerint közeledve irodalomtudományunkhoz, reálisan a romániai magyar irodalom kutatása kívánkozik az élre. A

kritikával érintkező vagy az esszészerű közelítések után ma már a valóban irodalomtudományi, irodalomtörténeti feldolgozás van napirenden. A *Romániai Magyar Írók* sorozat profilbővülése határozottan lendített az ilyen értelmű kutatómunkán, előtérbe került a sajtótörténet, a dokumentumközlés (és feltárás), ami nélkül elképzelhetetlen bármiféle szintézis. A legjelentősebb e tekintetben *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája* (Marosi Ildikó gondozásában), amely a Gaál Gábor-életműsorozatban kihozott *Levelekkel* együtt a két világháború közötti romániai magyar irodalom megismerésének nélkülözhetetlen segédkönyve.

A klasszikus és modern magyar irodalom tudományos megközelítésére a romániai magyar olvasónak és kutatónak a *Kritérium fehér könyvek, Téka és Magyar Klasszikusok* sorozata, valamint a Dacia gondozásában a *Tanulók Könyvtára* áll rendelkezésére. Különösen az első kettőben születtek számottevő eredmények. (A *fehér könyvek* kiadása az utóbbi években fájdalmasan lelassult.) A *Tanulók Könyvtára* nagy érdeme a tekintélyes példányszám; ezért sem mindegy, hogy az alapműveknek tekintett szépirodalmi szövegeket milyen irodalomtörténeti tanulmány és jegyzetanyag követi. Szintén a Dacia adja ki a *Kismonográfiákat* — váltakozó színvonalon. Elmélyült szakkritikával, a kiadónak nyújtott elvszerű tanácsadással, azt hiszem, sokat segíthetnének e szintén fontos sorozatunkon.

A világirodalom-kutatás, részben érthető módon, a legalkalomszerűbb, többnyire csak esszé jellegű megnyilatkozásokról beszélhetünk. Pedig akár a helyi, éppen kolozsvári hagyományokat, akár a potenciális lehetőségeket nézzük, a komparatistikának virágoznia kellene a romániai magyar irodalomtudományban. Valósággal érthetetlen, hogy az Akadémia ezért szinte semmit nem tesz. A magyar—román és magyar—német kapcsolatok, a művek összehasonlító vizsgálata terén elért eredmények jórészt intézményen kívüli zörgalomnak és kutatói elkötelezettségnek tudhatók be — ha az Engel Károly mellett e problémákkal rendszeresen foglalkozó Dávid Gyulára és a közülünk oly korán távozott kollégánkra, Ritoók Jánosra, a kiváló *Kettős tükör* szerzőjére gondolunk.

Végül pedig ne feledkezzünk meg az irodalomtudomány határterületeiről, mindenekelőtt a művelődéstörténetről, a ma annyira időszerű interdiszciplináris kutatásról, a komplex vizsgálatról. (Meggyőződésem ugyanis, hogy nem csupán az egyes műveket kell komplex elemzésnek alávetni, hanem egy-egy irodalomtörténeti, művelődéstörténeti korszakot is.) Talán nem sértek érzékenységeket, ha annak a meggyőződésnek adok hangot, hogy a művelődéstörténet ma még csak hagyományos formában műveltetik nálunk; mindenesetre egészen bizonyos, hogy a romániai magyar művelődés történetét (akár egy rövidebb szakaszt is) komplex módon még senki sem közelítette meg.

Az intézmények, a tárgy- és témakörök, kutatási területek után vessünk hát egy futó pillantást az irodalomtudományi szemléletre, módszerekre, közelítésmódra. Szóltunk a forráskiadások (újra)megindulásáról, ennek kapcsán meg kellene vizsgálni a hazai magyar filológia állását is (a régi erdélyi irodalom, a klasszikus magyar és a romániai magyar irodalom területén). A két világháború közötti folyóiratokból készített antológiákat mint az esedékes folyóirat-monográfiák előmunkálatát kellene felfognunk, s ennek szellemében értékelnünk, illetve bírálunk őket. Középiskolai és egyetemi tankönyveinket — elsősorban a romániai magyar irodalmat bemutatókat — szintén ilyen szempontból kellene megközelítenünk.

Az utóbbi évek irodalomtörténeti közleményeinek apropójából az értékek öszszemosásának két irányból is mutatkozó veszélyére érdemes felhívunk a figyelmet: az egyik a kireparált ideologikum, a másik a fantáziátlan, pozitivistá leírás oldaláról fenyeget. Érdemes volna továbbá vitatkoznunk a szubjektív irodalomtörténeti esszé előnyeiről és korlátairól csakúgy, mint a napjainkban divatos, ám nemegyszer éppen a művészi lényegyet, az érzelmi vonatkozásokat elfedő szemiotikai megközelítésről, annak egyoldalúan „racionális” alkalmazásáról. És a már említett komplex elemzésről — esetleg hiányának okairól.

Mint ahogy azzal is szembe kell néznünk végre, hogyan kapcsolódhatna be irodalomtudományunk tartósan a világ áramkörébe. A romániai magyar irodalomtörténet szigetelődhet el sem a magyar irodalomtudomány egészétől, sem a román irodalomtörténetirástól. Az információs lehetőségek viszont ma még meglehetősen korlátozottak, mind a könyv- és folyóirat-anyagot tekintve, mind pedig a nemzetközi tudományos fórumokon, konferenciákon való részvétel vonatkozásában. Holott, meggyőződésem, kaphatnánk — de adhatnánk is valamit a tudományos világnak sajátos tapasztalataink ismertetésével, bizonyos esetekben nemzetközi közkinccsé tételével.

Ahogy eddig sem az eredmények leltárszerű felmutatására, nevek és címek sorolására törekedtem, befejezésül, ugyancsak vitatémaként, a perspektívákról: azt

hiszem, hasznos volna egyrészt a keretek szükségletek szerinti bővítését gondolkodunk át, másrészt viszont, a legközelebbi jövőre figyelve, a rendelkezésre álló intézmények jobb kihasználását s az intézményeken kívüli formák nyújtotta lehetőségeket vitatunk meg.

Cs. Gyimesi Éva • Irodalom, elmélet, történetiség

Nem szükségszerűen, hanem egy szerencsétlen véletlen folytán kerültem abba a helyzetbe, hogy az irodalomelméletéről kelljen beszélnem: az egyetemen ugyanis egyebek mellett két felévben ezt a tárgyat is előadom. De rögtön meg kell jegyez-nem, hogy ennek ellenére csak látszólag van több közöm hozzá, mint azoknak a jelenlevőknek, akik — szintén egyebek mellett — ezzel is foglalkoznak.

Hiszen az alap kutatás olyan területéről van szó, amely nemcsak egész embert követel, hanem a tájékozódás és alkotó munka intézményesen biztosított feltételeit is. Márpedig olyan helyeken, ahol a természettudományi vagy műszaki jellegű alap kutatás anyagi ellátottsága is korlátozott, másodrangúnak tekintik az ilyen, legkevésbé sem gyakorlati foglalatosságot. Az irodalomelmélet eredményes művelésének központjai világszerte az akadémiák és egyetemek mellett működő külön munkaközösségek, amelyeknek tagjait nem terheli semmilyen, e tárgytól idegen feladat, s ha tanítással vagy irodalomkritikával foglalkoznak is, azt nem az előbbi rovására teszik. Mert ezt a tevékenységet legkevésbé három világnyelv ismeretében és csakis egyetemes igénnyel lehet végezni. És ennek feltétele lenne mindezen kívül a nemzetközi kongresszusokon való részvételünk.

Nos, a nemrégiben egyetemünkhöz csatolt volt akadémiai intézet kis létszámú magyar részlegén sincs olyan kutató, aki kizárólag az irodalom elméletének eredményeivel próbálna lépést tartani, s hát akkor hol vagyunk még attól, hogy a különböző irányzatok szakosodott képviselőiről is beszélhessünk? Mert nem egyetlen elmélettel, hanem elméletekkel kellene számot vetnem, ha igazán hivatott lennék, hogy erről tartsak tájékoztatót. S most mondanék valami meglepőt is: egy minden szempontból ellátott, jó hírű külföldi intézet irodalomelméleti munkaközösségének tagja mesélte, hogy az elméleti kézikönyv megírásának feladatát most hátrították el testületileg, mert, úgy mond, túlságosan kockázatos feladat lenne. Ehelyett mindegyikük tovább halad a maga pázmáján, hogy a teóriáknak legalább egyik típusában tudjon valami eredményt fölmutatni. Hát hogyan lenne akkor még kockázatosabb, ha most tisztán irodalomelméleti áttekintésre vállalkoznék, holott csupán a tanárképzésnek alárendelt tárgyként művelem? Nemrégiben beszéltam ugyan egy szövegelméleti tanulmányokat tartalmazó közös kötetbe, de ennek érdeklődő és értő olvasói — szerkesztőnk szkeptikus jóslata szerint — aligha lesznek tiznél többen.

Egymásnak írának tehát itt néhányan, ha ebben a tudományágban az alap kutatások színvonalán elmélyedhetnek. Természetes, hogy ehelyett inkább írunk kritikai esszét vagy napi kritikát, amelyben alkalmazzuk a sok közül magunkévá tett egyik elméletet, vagy irodalomtörténetünk elvi-módszertani alapjainak tisztázására fordulunk hozzá. És ez, legalább számomra, szükségszerű, hiszen az irodalomelmélet — azon kívül, hogy megalapozza a döntést: mi és mikor tekinthető irodalmi szövegnek — a kritika és az irodalomtörténet metatudománya: ez oldja meg a fogalomalkotás és a módszerek legáltalánosabb kérdéseit.

Vitaindítóm teljes szövege mindkét kutatási terület elméleti alapjait foglalkozik, de idő hiányában és a célatörőbb beszélgetés érdekében csupán jelzem, hogy az irodalomkritikával kapcsolatban miről lett volna szó: 1. a kritikákban érvényesülő irodalomfelfogások ismeretelméleti hátterei; 2. a szöveg-fogalmak típusai s a nekik megfelelő rendszerek; 3. az elemzés módszertani problémái; 4. a kritikai pluralizmus kérdése. Ezek az elemzési szempontok módot adtak annak kimutatására, hogy 1. az irodalmunkban érvényesülő különböző kritikai rendszerek hivatkozási alapjai többnyire rejtve maradnak (nem tárják fel előfeltevéseiket, forrásait); 2. nyelvezetük nem kellőképpen kidolgozott (nem felel meg az interszubjektivitás tudományelméleti ismérveinek); 3. ezzel összefügg a módszertani tisztázatlanság; 4. következőképpen a pluralizmus nem teljes érvényű, mert az előbbi hiányosságok akadályozzák nemcsak a rendszerek közötti dialógust, hanem az egyes rendszerek hatékony működését is.

A kritikának ezek a problémái pedig szorosan összefüggenek a másik terület, az irodalomtörténet elvi kérdéseivel, mindenekelőtt az értékelés problémáival (és ezért tartottam szükségesnek, akár vázlatosan is, kitérni most a kritika elméleti

alapjaira). Abban az összefüggésrendszerben ugyanis, amely nálunk az olvasók értékorientációját az irodalommal szemben egyoldalúvá torzítja (olyan elvárásokkal terheli, melyeket más intézményeknek kellene betölteniük), talán érdemes nagyobb erőfeszítéseket tenni a különböző kritikai rendszerek egészséges kibontakozásáért, egyensúlyának fenntartásáért. Hiszen az egymást kiegészítő szempontok mai kidolgozottságán is múlik a művek irodalomtörténeti sorsa.

A történeti vonatkozásokat háttérbe szorító műközpontú irányzatok egyeduralmát világszerte megdöntötték már a szemiotikai vagy szociológiai iskolák programjai és eredményei, sőt a német befogadásesztétika jóvoltából az irodalomtörténetírás forradalmáról beszélnek. Ennek a szemléletváltásnak a hatása kitűnik azokból az előmunkálatokból is, amelyek a magyar irodalomtörténetet hetedik kötetének (1945—1975) elvi-módszertani alapjait kívánják tisztázni. Egy olyan romániai magyar irodalomtörténet megírásának küszöbén, amelynek elkerülhetetlenül újszerű voltát már a napjainkban megjelenő előtanulmányok is jelzik, talán ideje feltenni magunknak azokat az elméleti-módszertani kérdéseket, amelyeknek megvitatása nélkül ebben a tárgyban ma már nem születhetik valóban korszerű tudományos szintézis.* Egy ilyen vállalkozás előtt és közben körvonalazni kell az irodalom néhány lényegi összetevőjét. És mivel ezek a tényezők egyetemesek, s így a mai magyar irodalomtörténetírásban elfogadottak, megegyezhetünk a különben Roland Barthes-ra hivatkozó Beládi Miklóssal abban, hogy az irodalom „mint *intézmény* és mint *mű* jelenik meg előttünk”. Ez a meghatározás azonban mindkét összetevőjét tekintve kiegészítésre, illetve árnyalásra szorul.

Mindenekelőtt a következő kiegészítést javasolom: az irodalom *intézményesült közlésrendszer*. Ezt a kiegészítést indokolja többek között Hankiss Elemér felfogása is, miszerint az irodalom a társadalmi életből szerzett yers információkat átalakító és intenzív hatású, magasrendűen szervezett információkat kibocsátó intézmény, s mint ilyen, a társadalommal aktív kölcsönhatásban, történelmileg változó „nyílt rendszer”. Ezért nem statikusan, hanem dinamikusan kell felfogni: a benne működő anyagi-technikai feltételektől azokig a szellemi (szerzői, szerkesztői, kritikai stb.) tevékenységekig, amelyeknek társadalmi funkciója az irodalmat mint közlésrendszert fenntartani.

A következő kiegészítés a meghatározás második tényezőjére vonatkozik. Az irodalom nemcsak mint mű vagy művek összessége, hanem mint egymással és az irodalom egészével bonyolult kölcsönhatásban álló *művek rendszere* jelenik meg előttünk. Tehát nemcsak egymásutániség és egymásmelletiség, hanem valami bensős, rendszereszerű összefüggés is jellemzi, ami például abból adódik, hogy mindegyikük eleve magában hordja az irodalom egy-egy alrendszerébe (pl. műfajába, stílusirányzatába stb.) való besorolásnak a lehetőségét. Ha tisztán elméletileg, tehát értéktelenesen nézzük, az irodalom fogalmának ez az aspektusa olyan egyedi nyelvi képződmények rendszerét jelenti, amelyek irodalminak minősülnek strukturális vagy egyéb konvenciók alapján. Ezek a művek továbbá, esztétikai értéküktől függetlenül, betöltik azt a kommunikatív funkciót, amely az irodalom egészére mint közlésrendszerre jellemző: sajátos információkat közvetítenek a társadalomnak magáról a történelmileg adott, társadalmi létről, helyzetekről, emberi sorsról. Ilyen értelemben az irodalom — ebben egyetérthetünk Hankiss Elemérrel — fontos *jelzőrendszer* a társadalomnak.

Az irodalomtörténész azonban nem mondhat le valamilyen esztétikai értékrendszer alkalmazásáról. De ha eleve értékszemlélettel is élne, úgy szűkítené az irodalom fogalmát, mint Hankiss, aki szerint: „Az irodalom tényleges, primer funkciója az [...], hogy az *adott valóságot*, minden emberi helyzetet, lehetőséget, sorsot érzékletesen, élményszerűen, lényegi törvényszerűségeit s egész mozgásrendszerét megvilágítva, s mindezen túl még az [...] alapvető értékhez: az *emberi teljességhez viszonyítva ábrázolja*.” Ilyen alapon azonban a konvencionálisan, strukturálisan és jelentéshordozóként irodalomhoz sorolt művek nagy részét kirekesztenék az irodalom történetéből...

Megpróbálom elemezni, hogy — az irodalom sokkal tágabb fogalmát elismerve — milyen lehetősége van mégis az értékelő szempontok érvényesítésének az irodalomtörténetben. Ehhez viszont az egyedi művek hatásának elméleti kérdéseit kell fölvetni. Ha elfogadjuk azt, hogy az irodalmi mű sajátosan strukturált nyelvi képződmény, amely jelentés- és érteklehetőségek hordozója, akkor a befogadóra tett hatásának három szintjét különíthetjük el (figyelembe véve a sorrendet, ahogyan az olvasó ezt érzékeli): esztétikai élményt, jelentést létrehozó és morfológiai

* Cs. Gyimesi Éva kérdésfeltevésének tanulmány jellegű kifejtése (Irodalomtörténetírásunk elméleti kérdései) megjelent A Hét 1981. 47. és 48. számában, ezért itt csak a főbb gondolatokat közöljük, melyekhez a vita résztvevői hozzászóltak. (A szerk.)

hatást (a morfológiai hatás pl. a mű kompozíciós értékeinek, „jól megcsinált“ voltának érzékelése).

Nos, ha érvényesíteni lehetne a német befogadásesztétika egyik alapelvét, miszerint az irodalom története: a befogadások, a művek „olvasatainak“ története, és fel lehetne mérni, hogy adott korszakban milyen befogadási modellek jellemzők az olvasók különböző rétegei, csoportjai szerint, interszubjektív érvénnyel lehetne talán eldönteni, hogy melyek azok a művek, amelyeknek esztétikai hatása a legnagyobb volt. De talán ez sem igazítana el, hiszen az olvasók különböző rétegeinek az esztétikai élmény mást és mást jelent, és végső soron mindig valamilyen értékelvást érvényesítő kritikai rendszer döntötte el, hogy a mű esztétikailag értékes-e.

Viszont nagyon is valószínűnek látszik, hogy az irodalminak minősített művek közül nem képviseli mindegyik a hatások mindhárom lehetőségét. Azaz: hogy a megfelelő struktúra- és jelentéshordozó szövegben például nincsenek esztétikai értéklehetőségek. A művek egy részét az olvasók jelentéshordozóként és morfológikusként konkretizálják, anélkül, hogy esztétikai hatást érzékelnének (vagy nem tudják meglátni morfológiai tulajdonságait sem). A problémát bonyolítja az, hogy az esztétikai értéklehetőségeket hordozó művek sem váltanak ki mindig esztétikai hatást, és így a befogadás sokszor a jelentés értelmezésére, vagyis ismeretszerzésre szűkül le. Az irodalomtörténész akkor éri el célját, ha sikerül megfelelő érvekkel megláttatnia azt a többletet, amelyet az esztétikailag értékes művek képviselnek a pusztán jelentéslehetőségeket hordozó művekkel szemben. Azonban esztétikai hatást kiváltó erővel vagy anélkül is: a mű betölti azt a funkciót, amiért az irodalom mint intézményesült közlésrendszer részének tekintjük: információkat közvetít a társadalomról a társadalomnak.

Az irodalomnak ezt az aspektusát az irodalomtörténész már csak azért sem hanyagolhatja el, mert ebben érvényesül legbonyolultabban a történetiség. Ugyanakkor értékvonatkozása is van, amennyiben a nemzet szempontjából az irodalom a nemzedékről nemzedékre hagyományozott és a változó történelmi létben megőrzött önazonosság tudata. Nem szükséges talán újra kifejezmem azt a meggyőződésemet, hogy a mi sajátos körülményeink között ennek az értékvonatkozásnak milyen nagy jelentősége van. De felül kellene vizsgálnunk az irodalomnak azt a — helyzetünkkel magyarázott — pragmatikus fogalmát, amelynek jegyében egyesek — minden esztétikai elvárást felfüggesztve — a műnek elsősorban ideológiai vagy közéleti tevékenységet helyettesítő, nép- és nyelvművelési hiányosságokat pótló funkciókat tulajdonítanak, és ezt különböző helyi érdekű taktikai megfontolásokból koncepcióként szentesítik. Hogy a műveknek vannak ilyen, társadalmilag valóban „hasznos“ funkciói is, nem tagadható, de elsősorban mégis esztétikai és irodalmi értéknek kell megmértenüik.

A mi megírandó irodalomtörténetünknek is értékelő szempontokat kellene tehát érvényesítenie. Ha az eltelt hat évtized irodalmi életében jól kidolgozott kritikai rendszerek működtek volna, amelyek a különböző esztétikai értékelmények tartalmát interszubjektíven közvetítenék, ezek a befogadásmoდეllek alapul szolgálhatnának ahhoz, hogy az életművek és művek értékrendjét ne csupán mai olvasataink alapján állítsuk fel. A romániai magyar kritikairódalom történetét még nem dolgozta fel senki, de ismereteim szerint irodalomkritikánk — nagyon kevés kivétellel — már kezdettől fogva pragmatikus irodalomfogalommal élt. Persze, ennek ellenére vannak művek, amelyeket az olvasók nemzedékei, a kritikák, egész irodalmi köztudatunk esztétikai értékeként szentesített. Ha viszont kidolgozottabb értékrendszerek maradtak volna ránk, a mai irodalomtörténész akkor sem tudna mentesülni azoktól a társadalmi összefüggésektől és szubjektív befogadói tényezőktől, amelyek érték szemléletét és értelmezését befolyásolják. Ezért nehezen tudom elképzelni, hogy a mi irodalomtörténésünk a pártatlan megfigyelő és ne az elkötelezett résztvevő szerepét vállalná, ha az elmúlt hatvan év irodalmát kellene értelmeznie.

Az elkötelezettség nem jelentheti viszont azt, hogy esztétikailag minden egyformán érték, ami itt irodalomnak neveztetik. Ez inkább nagyfokú elfogultság lenne, s mert amúgy is hajlamosak egyesek mindenki hiúságára kacsintó, értékeket kiegyenlítő névsorolvasásra, könnyen megtörténhetik, hogy erről a hat évtizedről valaki megírja a magunk hatkötetes „spenót“-ját. Vállalni kellene inkább a kockázatát egy olyan esztétikai koncepció érvényesítésének, amely a romániai magyar irodalomnak az egyetemes és összmagyar irodalom értékeihez mérhető alkotásait érdemlegesen értelmezni tudja, és képes kiemelni a tisztas vagy azon aluli művek tengeréből. Irodalomtörténetünk tehát elsősorban a magunk esztétikailag értékes hozományát adja az összmagyar irodalomnak, és „erdélyisége“ (minden -sége, -sága) csak annyiban lehet különös ajándék, amennyiben értékes irodalom.

Kántor Lajos problémafelvető és a romániai magyar irodalomtörténetírás minden lényeges kérdésére kitérő bevezetője és Cs. Gyimesi Éva elméleti kérdéseket tagláló előadása után felszólalásomat rövid visszatekintéssel szeretném kezdeni. A mai megbeszélésünknek alkalmat adó gyűjteményes kötet nem tekinthető irodalomtörténetírásunk első seregszemléjének. Több mint négy évtizeddel ezelőtt hat, akkor pályája kezdetén álló fiatal bölcész (Jancsó Elemér, Nagy Géza, Pellion Ervin, Reischel Artúr, Sántha Alajos és Szabó T. Attila) szerkesztésében az eredeti tervek szerint kétvétenként megjelenő évkönyvsorozatot indult. A *Magyar Irodalomtörténet* első, 331 lapnyi kötete meg is jelent 1939-ben. Mivel a kötetnek mind a 23 munkatársa az akkor éppen 60 éves Kristóf Györgynek, a kolozsvári román egyetem egyetlen magyar szakos professzorának tanítványa volt, a szerkesztők a kiadványt emlékkönyvként neki dedikálták. Az akkori kritika egy új nemzedék bemutatkozásaként fogadta a kötetet, de irodalomtörténészeink felkészültségét, főleg elméleti és módszertani hozzáállását — néhány tanulmány kivételével — nem találta a kor színvonalán állónak. Aránylag kedvezőbb fogadtatásban részesült a kötetbe felvett négy nyelvészeti dolgozat.

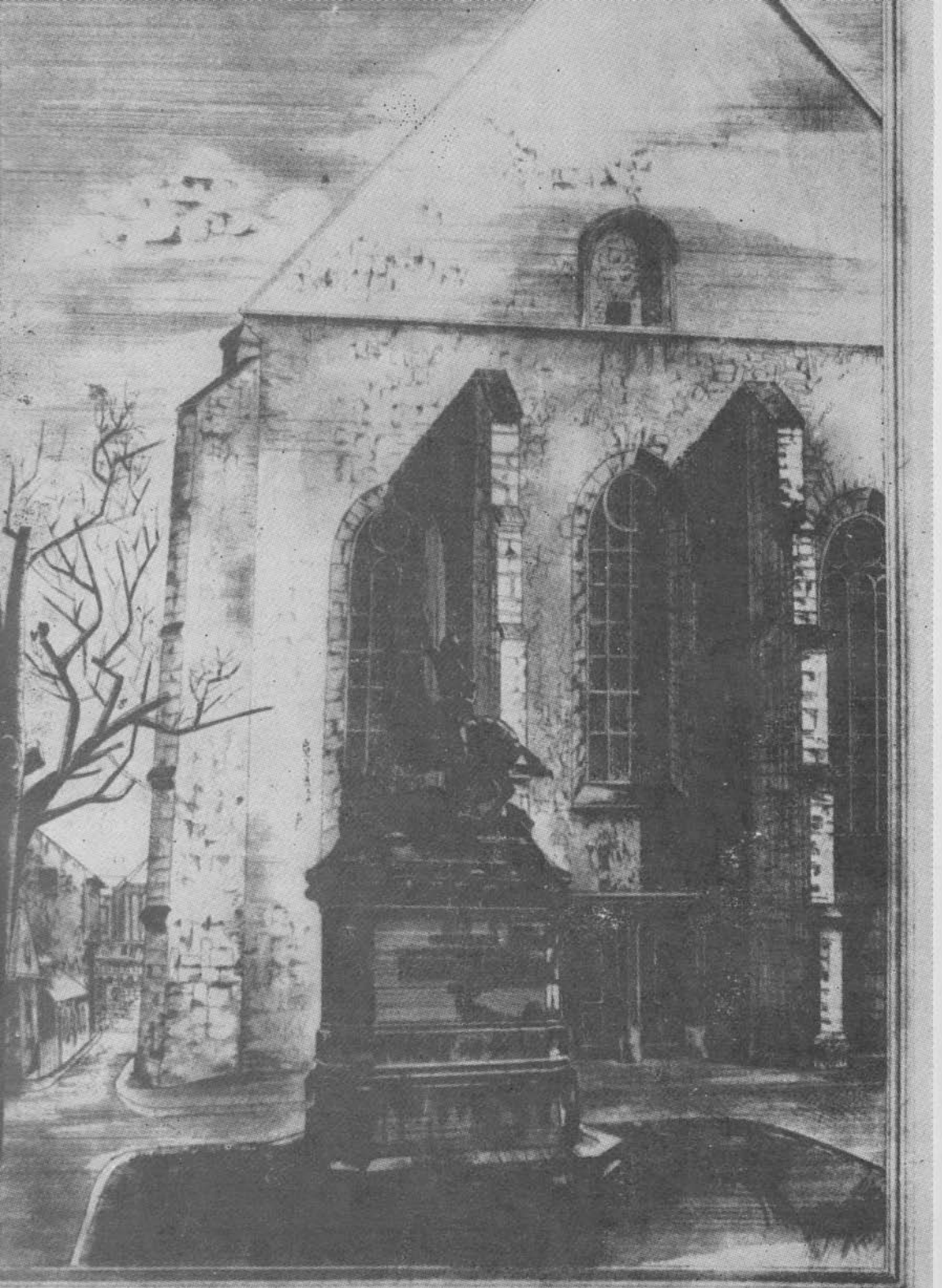
Két év múlva, 1941 tavaszán a most már négytagúra szűkült szerkesztőség (Kristóf György, Jancsó Elemér, Makkai László, Reischel Artúr) nyomtatott felhívást tett közzé a *Magyar Irodalomtörténet* második kötetének megjelenetésére, s egyben közölték a kötet részletes tervét, mely szerint a régi erdélyi irodalom és a kisebbségi erdélyi irodalom körébe vágó írásokon kívül elméleti, módszertani és összehasonlító irodalomtörténeti dolgozatok közlését tervezték (vö. *Utunk*, 1981. 23.). Feltehetően a kutatómunkának nem kedvező háborús viszonyok és az irodalomtörténészek kis száma hiúsította meg az igényes terv kivitelezését.

Most, negyven évvel később, ismét alkalom adódik — a jelenlegi kötet alapján — a számbavételre. Ezúttal az irodalomtörténészek a stilsztika művelőivel együtt jelentkeztek, összesen tizennégyen a 277 lapos kiadványban. A dolgozatok elméleti és módszertani vonatkozásairól már szó esett, s a további felszólalók és a sajtóbeli kritikák is elsősorban erre fognak összpontosítani. A korszerű módszerek alkalmazása valóban sarkalatos pontja mai irodalomtörténetírásunknak. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül kutatóinknak az irodalomtudomány egyes ágain belüli megoszlását sem. Ha a jelenlegi kötetből indulunk ki, a következő összképet kapjuk: a tizennégy munkatárs közül mindössze egyetlenegy tanulmánya vonatkozik a XX. század irodalmát megelőző korszakra, ez a Rohonyi Zoltáné, aki évek óta irodalomtörténetünk egy aránylag kis, de annál problematikusabb fejezetére szűkítette kutatási körét, s már több idevágó értékes dolgozatot közölt. Még Mitruly Miklós tanulmányának vannak XIX. századi vonatkozásai. Tehát aránytalan irodalomtörténészeink érdeklődési körének megoszlása.

Az 1960-as évek közepén, második felében a kolozsvári egyetem tanszékein minden korszaknak, tantárgynak megvolt a maga hivatott előadója. A folklórt Mitruly Miklós, a régi irodalmat Szigeti József, a felvilágosodás irodalmát Jancsó Elemér, a XIX. századét Antal Árpád és a később melléje felzárkózó Kozma Dezső, a XX. századét pedig Láng Gusztáv adta elő és kutatta. A romániai magyar irodalmat a legutóbbi időkig Sóni Pál művelte és tanította, foglalta elsőként össze tankönyvbe. Az irodalomelméletet és -esztétikát Csehi Gyula, a sajtótörténetet és publicisztikát Balogh Edgár adta elő, s mellettük tanársegédek és lektorok is dolgoztak. A nyugdíjaztatások és a halálesetek miatt ez az egészségesnek mondható helyzet pár év alatt megbomlott, úgyhogy jelenleg minden irodalomtörténeti és -elméleti tárgyat összesen hatan adnak elő és szeminarizálnak, egy-egy tanszemélyzeti tagnak több tárggyal, fejezettel is kell foglalkoznia. Így tehát gazdátlan maradt a régi magyar irodalom éppúgy, mint az irodalomesztétika. Annál szomorúbb az, hogy e tárgyaknak az egyetemen kívül sincs fiatal vagy középkorú szakértője. Tudtommal egyetlen magyar doktorandusz sem készít XIX. századnál régebbi kor irodalmából vagy esztétikából disszertációt. De erről Szigeti József professzor, egyetlen magyar irodalmi doktorátus-irányítónk beszélhetne bővebben. A XIX. század irodalmát is aránylag kevesen kutatják. Pedig mind a XIX., mind az azt megelőző századok erdélyi irodalmát elsősorban az itt élő szakemberek kellene hogy vizsgálják, túllépve az évfordulós megemlékezések, előszók keretein. Meggyőződésem, hogy levéltáraink még számos olyan adatot, dokumentumot tartalmaznak, amelyek felkutatása, értelmezése, beemelése az ősszmagyar irodalom körforgásába egész életet igénylő feladat. Mindemellett — sajátos helyzetünkől adódóan — továbbra is az immár hatvanéves romániai magyar irodalom kutatására kell elsősorban összpontosítanunk.

BALOGH PÉTER: BOCSKAI

Aranyosi György *1875* *Aranyosi György 1875*

ARANYOSI GYÖRGY: FARKAS UTCA

A másik, egyre elhanyagoltabb területe irodalomtudományunknak az összehasonlító és világirodalom. Az 1960-as évek közepén még minden filológus hallgató három éven át tanulta az egész világirodalom történetét, s ez nagyban hozzásegítette saját szakja irodalmának jobb megértéséhez, betájolásához. Ma ezt a tárgyat szinte teljesen kiiktatták. Egyetlen klasszika-filológusunk van az igen termékeny, de az idősebb korosztályhoz tartozó Szabó György professzor személyében, nyomába senki sem lép. Tehetséges, a német-, illetve szász—magyar művelődési kapcsolatokat kutató germanistánkat, Ritoók Jánost korán elvesztettük. Az angol és a francia irodalommal is csak alkalmilag foglalkozik egyik—másik irodalmárunk, többnyire évfordulós írások, rövid utószavak szintjén. Csak a *Téka* sorozat és a *Tanulók Könyvtárának* két antológiája (angol költők, francia költők) nyújtott valamelyes kitekintést az utóbbi években a világirodalomra. Pedig szükségünk volna olyan kutatókra, akik a német és a francia irodalom (irányzatainak, kiemelkedő egyéniségeinek) hatását vizsgálják a korabeli erdélyi szellemi életben, sőt bizonyos korszakokban az angol, orosz és olasz irodalom is érezte hatását Erdélyben. Hasonlóképp a keleti népek irodalmával foglalkozó szakembereink sincsenek.

Összegezve: nálunk az irodalomtudományi kutatás nagyrészt a könyvkiadás szükségleteinek függvényében alakul. Kivéve néhány — meglehetősen kis számú —, egyéni tervek és ambíciók szerint dolgozó irodalomtörténészt, még a doktorándusok is „kapós” témákat keresnek, amelyek publikálási lehetősége többnyire biztosított. Hiányzik egy összefogó fórum, legyen az egyetemi tanszék, kutatóintézet, egy-két szaktekintély, aki tudatosan ráirányítsa a figyelmet az elhanyagolt szakterületekre. A hiány már most is érezhető, ha nem történik változás éveken belül, a kiesés egyre nehezebben lesz pótolható, önmagunkat fosztjuk meg a visszatekintés és kitekintés lehetőségeitől.

Rohonyi Zoltán • Értékszelektív viszonyulás, elvárás-horizont

A két vitaindító érzésem szerint egyfelől túl sok nyitást tartalmazott (Kántor Lajos) — ha minden intézmény-vonatkozást és minden általa fölvetett megoldatlan kérdést érdemben akarnánk tárgyalni, akkor bizvást egy hétig itt ülnék —, másfelől a Cs. Gyimesi Éva igen magvas elméleti gondolatmenete, nem tudom, a résztvevők egy része számára nem volt-e túlzottan hosszú és talán túl szakszerű. Persze furcsán hangzanék, ha a szakszerűséggel éppen mi állanánk szemben, tekintve, hogy az első dolog, amit szóba hoznék, Kántor Lajos gondolatmenetéből származik: mit tehetnek könyvkiadóink, időszaki sajtónk az irodalomtörténet, irodalomelmélet, általában véve a szak jellegű publikációk terén? Aláhúznám, hogy alapvetően mi vagyunk a ludasok abban, hogy főleg a Kriteriontól, de a Daciától is nyújtott lehetőséget nem használjuk ki, ígéreteink — magamat is beleértve — fenntartanak esetleges kiadói íveket, de az ígéreteket követően nem futnak be a kézirataink. Ugyanakkor azonban van egy olyan sajnálatos tény, amelyet örvendetesen ellensúlyoz Gyimesi Évának az elméleti szigorúsága, az ugyanis, hogy — azt hiszem — jelen pillanatban ez az egyetlen fórum az országban, leszámítva természetesen a negyedéves speciális kollégiumot az egyetemen, ahol egyáltalában ilyen elméleti szinten beszélni lehet. Tudniillik a sajtó a túlzott szakszerűség ismérve alapján elutasítja az effajta gondolatfeltevéseket — noha például *A Hét* nyugodt lélekkel közöl erősen szakszerű genetikai cikkeket. Az irodalomelméletileg szakszerű cikkekkal szemben viszont averziót mutat: vagy meghúzza, vagy visszautasítja. Az *Igaz Szó* vonatkozásait kevéssé ismerem. Van tehát egy ilyen mozzanat, amelyet itt, gondolom, legalább a nyilvánosság kedvéért, érdemes szóba hoznunk.

A második dolog, amelyik ehhez kapcsolódik: miért éppen az állam által az egyetemen fizetéssel fenntartott szakkaderek kell hogy mulasztásaikról beszéljenek? Sejtem, hogy mások is szóba hozzák ezt a kérdést, ezért elébe futok annyi, hogy e kérdés érdemben tárgyalása, anélkül, hogy a főiskolai normarendszert alaposan ismernék, teljesen fölösleges. Tehát ha valaki ezt véletlenül szóba akarja hozni, akkor a főiskolai normarendszer pillanatnyi állapotára és az utóbbi 10 év állapotára alapozzon, és abból vonjon le konklúziókat. Tudniillik jelenleg négyen-ötven négy-öt tantárgyat tanítunk lényegében felsőiskolai, felsőoktatási alkalmazottságunk pillanatától kezdődően, érthetően a szakszerűség meghatározott szintjén maradván. Persze, ez nem azt jelenti, hogy Gaal Györgynek a túlértékelő szavaival sok vonatkozásban nem értenék egyet, de nem hiszem, hogy szükség van arra, hogy itt most számba vegye: ki mit, hogyan s miképpen fog, tud és esetleg tudott csinálni.

Az érdembeni probléma, amelyet szóba hoznék, inkább kapcsolódik azonban Gyimesi Eva szavaihoz, mint az előzményekhez, konkrétan ahhoz a paradoxális tényhez, hogy itt végül is egy olyan kötet hoz össze bennünket, amely az *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* címet viseli, amelyben azonban szoros értelemben vett irodalomtörténeti tanulmány alig kettő van, java része vagy interdiszciplináris, vagy egészében stilisztikai természetű. Ez föl kell hogy vesse valamennyiünk számára az irodalomtudomány és az irodalomtörténet viszonyát, noha a vonatkozás elméleti oldalait Gyimesi Éva erősen kifutotta. Én itt csak azt húzom alá, hogy még mindig él — szakkörökben főleg — az a tévhit, hogy az irodalomtörténet az igazi irodalomtudomány, bár ezt a tévhitet lényegében a XX. század elejétől messze meghaladta minden valamirevaló európai irodalomtudomány, tekintve, hogy a XIX. századi historikus szemlélet és az erre alapozott irodalomtörténet éppenséggel bebizonyította a maga képtelenségét (a pozitíviztikus adathalmaz és egyebek vonatkozásában), s ezért szükségszerű volt az áttérés egy műközpontú szemléletre, amely felől a mai visszatérés a recepcióesztétikával, hermeneutikával és egyebekkel valóban megint csak az egymásra következő fázisokban a tagadás tagadását érvényesítő törvényszerűségnek a megvalósulása. Aláhúznám tehát azt, hogy az irodalomtörténész büszkeségének a csapdája — lett légyen akár magamról is szó — gyakorlatilag a történeti, vagyis lexikális ismeretek túlsúlyba helyezésén, értéktúlhajtásos értelmezésén alapszik, függetlenül attól, hogy miképpen válnak ezek a tények reális értelmezési lehetőségünk alapjaivá, illetőleg hogy megvan-e a szubjektív és objektív képességünk a szó nemes értelmében az értelmezés végrehajtására. Ezek az ismeretek ugyanis, amelyekre a hagyományos irodalomtörténet — lásd a pozitívizmus — alapoz, nem egyebek, mint művelődéstörténeti jellegű ismeretek, és itt talán nem árt egy ugyan régi, de mai napig is érvényét nem veszített állásfoglalás kapcsán Benedetto Croce-ra hivatkoznom, aki határozottan különítette el a poeziát a non-poeziától. A poeziának nincs története, mondja, tehát az állandó értékeknek a foglatat jelenti, a non-poezia viszont a művelődéstörténet tárgya. Nem akarok éles cezurát húzni, de ennek módszertani követelményeit és az ebből fakadó ismérveket azért érdemes volna a gyakorlatban alkalmazni.

Nem tudnék másra következtetni e téren, mint hogy az irodalomtörténeti búvárkodás — életrajzi, műfaji, általában külső vonatkoztatási rendszer szempontjából — interpretáció nélkül lényegében kimeríti a pozitívizmus egykori és két háború közötti ismérveit. Ebből pedig fakadhat egy olyan értékítélet, amely a szó nemes értelmében vett irodalomtörténeteket általában sújthatja szerkesztőségekben és azokon kívül. Az interpretáció tanát azonban — és itt kezdődnek, amiben Gyimesi Éva szavaihoz kapcsolódnék — nyilvánvalóan a stilisztika és poétika, illetve az értékorientációs metodológiák nyújtják. Ilyen metodológiák azonban egy szakszerűen kiművelt metanyelv nélkül nyilván elképzelhetetlenek. Meg kell mondanom, és itt Gaal Györgyhez is kapcsolódnék, hogy éppen ezen a téren fogyatékos az egész hazai irodalomtörténeti kutatásunk, beleértve a két háború közötti szakaszt is. Ha eltekintünk a nagy nevű búvároktól és attól, hogy esetleges személyi viszonyok fűzhettek egyikünket-másikunkat emberekhez, el kell mondanunk, hogy sem Kristóf, sem György Lajos, sem Jancsó Elemér nem jeleskedtek az interpretáció vonatkozásában. Tehát kiváló adatgyűjtőkként, külső vonatkoztatási rendszereket bedolgozókként jelentős helyet vívtak ki a kultúrában, az interpretáció vonatkozásában azonban nem érték el a korabeli magyar és nemzetközi tudományosságna a szintjét. Ilyen vonatkozásban tehát rengeteg törleszteni való van, és azt hiszem, hogy itt kellene komolyan vennünk stilisztikus és poétikával foglalkozó kollégáink módszertani indítékait, amelyek nélkül az irodalomtörténész sem oldhatja meg a maga interpretatív feladatait korszerű szinten. Az interpretáció azonban — minden valamirevaló szakember ezt nagyon jól tudja — diakronikus és szinkronikus perspektíváknak a bevonását követeli meg. A diakronia vonatkozásában már a pozitívizmus kidolgozta a forrásismeret, a forrásinterpretáció, illetőleg a forrásinterpretációhoz szükséges szubjektív készségnek, a következtetési készségnek az elméletét és gyakorlatát. Ebben a vonatkozásban két végletet mint a mai napig is meglévő végletet azonban alá kell húznom. Az egyik a pozitívizmus örökségeként a művet valamiképpen egyenlőnek tekintő forrásai összességével, hogyha ezt az értékítéletet nem is fogalmazza meg, a másik pedig, egy kicsit egyfajta értéktúlhajtásos helyi szemléletet képviselve, a források valaminő átrendezéséből eleve a mű eredetiségének házi értékére következtet. Azt hiszem, egyetérthetünk talán abban, hogy az igazi diakronikus szemlélet egy olyan dialektikára támaszkodik tulajdonképpen, amely nem feledkezik meg sem a külső vonatkoztatási rendszerekről, sem a forrásismeretről, sem e valóságra utaló, vagyis referenciális funkció tényéről, sem a biográfiai tényről, ha akarjuk, ám mindezt

arra használja föl, hogy megalapozza az értékítéletet, az adott kultúrában akkor éppen fontos funkciók szükségletei szerint. Ez azonban nem jelentheti, nyilván, a helyi jelenségek túlhajtott értelmezését. Ugyanakkor tisztázni kell a lokális, nekünk szóló és az univerzális funkció sajátos dialektikáját egy adott korszakban, például olyan vonatkozásban (gondolatmenet az összmagyar irodalmi kutatásokra alapszik nyilván, nem a hazaira elsősorban), hogy x forrás beépítése valamelyik irodalmi műbe, irodalmi jelenségsorba nem jelenti szükségképpen az y eredmény szükségzerű bekövetkeztét. Pusztán abból a megfontolásból, hogy x forrás egy más kultúrában y eredményt hozott. Az irodalomtörténészek nagyon jól tudják, hogy milyen súlyos kérdést jelent ez a nemzetközi értékelésekben. Hogy csak egy — mindenki számára közérthető — példát mondjak, teszem azt, a XIX. század elején, aki Herdert olvasta és követte, azt a szakirodalom preromantikusnak minősíti, ha ugyanezt viszont elmondanám Arany Jánosról, aki balladaelméletét Herder alapján dolgozta ki, vagyis preromantikusként minősíteném, akkor ország-világ joggal kacagna rajtam. Az x forrás nem szül y eredményt más kulturális funkció függvényében. Mi tehát — legalábbis benyomásom szerint — a biztosságot út? Elsődlegesen a forrásismeret gyökeres kimunkálása gyakorlatilag és elméletileg, ezt egybekapcsolni a helyi funkció interdiszciplináris feltárásával, így eljutunk a helyi érték valamennyiünk számára megragadható, tehát interszubjektív kibontásához, ami azonban a jelzett fogalmi apparátust teszi szükségessé. Végül következnek az utolsó lépés: egy makrostrukturális komplexumba való építés (stilusirányzati, korszak-értelmezési vonatkozás). A szinkronikus szemlélet itt segíthet a kutatásainkban, amennyiben a hagyományok diktálta linearitás téves hipotézise szerint nem nézhetünk semmiképpen jelenkori tényeket azonos összefüggésben. Szükséges tehát korszakokat kimetszeni a diakronikus vizsgálat során, s ez érvényes a romániai magyar irodalom kutatására is, élesebb megvilágításba helyezni ezeket, összevetni a jelenségeket, poétikai struktúrákat, más szóval úgy vizsgálni, hogy azok teljes összefüggésrendszerre feltáruljon. Ehhez azonban — és megint visszakanyarodunk az elejéhez — ismét csak ama fogalmilag megalapozott metanyelv szükségeltetik.

Most pedig ide kínálkozik egy látszólagos pleonazmuson alapuló gondolatmenet: az irodalomtörténeti értékelés adott kort számba vevő és csak azon alapuló, abban gyökerező jellege, illetve a mai olvasói-szakmai szempontoknak az érvényesítése. Gyakorlatban a kettő a legtöbbször elválaszthatatlanul olvad egybe. Tény viszont, hogy hiteles eredmények akkor várhatók, amikor a kettő között, egykori és mai elvárás között, éles cezúrát húzunk. Ez az éles cezúra azonban nyilvánvalóan nem jelenti a kettőnek az egymással való szembesítést. Tovább bonyolítja a helyzetet egy olyan terminológia, amely a kiemelt jelentésvizszo-nyokat ráadásul az író szándéka értelmezéseként fogja föl. Külön kérdés, mennyiben kell az irodalomtörténészek az írói szándékot vizsgálni; én itt csak azt szeretném aláhúzni (mivel találkozhattunk ilyen gyakorlatlaltal): ha egy általam megállapított s nem tisztázott jelentésvizszo-ny az író szándékának tulajdonítok, ebből módszertanilag csak az következik, hogy az irodalomtörténészek joga van az írói szándékot vizsgálni, de akkor meg kell mondania, hogy a szándékot vizsgálja, és ezt dokumentumokkal kell igazolnia. Ha nem a szándékot, hanem az adott korban megjelent művet kortörténeti determinációs hálózatában nézi, akkor ezt is meg kell mondania, és hogyha végül is egy mai álláspontot is bevisz, akkor ezt terminológiailag érzékeltetnie kell. Egy közkeletű, friss és nem publikált példával él-nék, amely nem is tölem származik, hanem egy jeles magyarországi kutatótól, Csetri Lajostól. Csetri ugyanis fölfedezte azt a konkrét forrást, amelyen Katona *Bánk bánjának* a Tiborc alakja, maga a név és az egész Tiborc-problematika nyugszik. Ez nem egyéb, mint a XVIII. század végi nagy történészek, Stephanus Katonának a munkája: kiderül, hogy a Tiborc nevet az Aranybulla szövegéből vette Katona József, továbbá, hogy az a réteg, amelyet Tiborc képvisel, nem egyéb, mint a szervienseknek, az egykori fegyveres, tehát nem szolgasorban élőknek a rétege. Ha most ebből visszakövetkeztetek Katona szándékára, akkor azt mondhatom, hogy Stephanus Katonának eszébe sem jutott a jobbágyság helyzetét ábrázolni, hanem történészi tudatossággal az egykori XIII. századi helyi viszonyoknak a szerviensek jogaihoz fűződő interpretációját adta. Természetesen ez a vonatkozás már nem érvényes akkor, ha azt mondom, mit jelentett 1819-ben a *Bánk bán*. Még kevésbé érvényes 1830-ban, 1849 után és így tovább. Gondolom, hogy a példa magáért beszél.

Az irodalomtörténész, azt hiszem, abban különbözik ilyen vonatkozásban a publicisztikus állásfoglalóktól, hogy minden alkalommal kötelesen meg kell húz-nia, meg kell mutatnia, hogy a jelentés melyik vonatkozásában mozog. Melyik szerepét, melyik korszerepét tekinti a jelentésnek, és ennek során nem illik a

szempontokat egymással kevernie. Nyilvánvaló, hogy amennyiben terminológiai-
lag nem horgonyozunk le egyik vagy másik felfogás mellett, ezzel a mai álláspontot
is érvényesítjük, és akkor a mai álláspont jelenthet olyan magatartásbeli mozza-
natokat, mint az értékszelektív viszonyulás az egykori korszakhoz, mint a refe-
renciális funkció időszerűvé válása a jelentésvonatkozásban vagy általában a rej-
tett jelentéstartalékoknak a kibontása. A legnagyobb nehézség érzésem szerint
azonban itt lép fel, amennyiben egy mai — már Gyimesi Eva használta a szót —
elvárás-horizontot kell tudatosítanunk. Az olvasónak nyilvánvalóan joga van
válogatni, a történésznek azonban kötelessége mindent számba venni, és ennek so-
rán el kell tekintenie az értékfüggetlen magatartástól. Ha föltennők azonban a
kérdést, hogy milyen értékekről van szó, akkor itt csak annyit mondanék, hogy
fölkészíthető egy olyan sor, amelyben helyi és abszolút, világirodalomtörténeti és
világtörténetileg abszolút értékek állnak szemben egymással. Egyszerű matema-
ikai logika szerint hat különböző variánsba állíthatók egymással ezek az értékek
— például helyi történeti érték, szemben az abszolút világirodalomtörténetivel és
így tovább. Ha ezeket a vonatkozásokat nem tisztázzuk, akkor eljuthatunk oda,
hogy egyszerűen az egység alapján értéknek minősítünk valamit, és hogyha
ez igaz, mondjuk, és senki nem tagadná azt, hogy igenis jogom van Shakespeare
kortársait Shakespeare-rel mérni, mert senki nem merné azt mondani, hogy Mar-
lowe vagy Ben Jonson igenis egyenlő értékű Shakespeare-rel, s azt hiszem, Ady
korában sem mondaná senki, hogy nem Adyval kell mérni a kortársakat, akkor
nem látom be, hogy miért ne mondhatnók el ezt akár a jelenkori irodalom vonat-
kozásában. Ez egyszerűen egy elvont elméleti szempont, amelyet azonban a tör-
ténésznek konkretizálnia kell. Egy adott korszakban belül igenis jogom van a
világirodalmi és a helyi abszolút értékekhez mérni, és talán kötelességem is,
másképpen legalábbis a jelzőhasználatomban fogom túlhatni a szóban forgó
jelenséget.

Azt szeretném végül is megjegyezni, hogy mindezek az elméleti kételyek és
problémák, amelyeket itt körvonalazni próbáltam (egyaláltalában nem névünként),
aláhúzzák az irodalomtörténész szerény munkájának a szükségét, amennyiben fel-
adata, hogy kimunkálja a maga területét, felszínre hozzon olyan általánosítható
ismérveket, olyan összefüggésszereket tisztázzon az esztétikum terén, amelyek-
re építeni lehet. Mégpedig a kritikai összefüggésszerekeknek a megszerkesztésé-
vel, nem önfelszámoló jelleggel, hanem (a tragikum kritikát sugárzó erejéhez ha-
sonlóan) továbblépésre ösztönözve.

Kozma Dezső • Módszertani egyoldalúság

Jelzésszerű észrevételeimmel a romániai magyar irodalomkutatás néhány —
hitem szerint időszerű — jelenségére szeretném felhívni a figyelmet.

1. Főlegesen itt, irodalommal foglalkozók (irodalomtörténészek, esztéták,
kritikusok, szerkesztők) előtt arról elmélkedni, hogy az irodalomtudomány ága-
zatai mennyire összefonódnak a korszerű irodalomkutatásban, hogy elméleti-eszté-
tikai megalapozottság nélkül nem lehet irodalomtörténetet művelni, hogy sem az
irodalomtörténet, sem a kritika nem nélkülözheti a történetiség elvét.

A jelenlevők ezt jól tudják, senki sem vitatja.

Arról viszont már érdemes és kell beszélgetni: *mennyire* van jelen irodalom-
történetírásunkban ez az alapvető szempont.

Sajnos: nem mindig. Innen az eléggé gyakori *módszertani egyoldalúság*, ezért
nincs mindig kellő egysúlyú hagyományos és új módszerek között sem. Megíté-
lésem szerint a most közreadott irodalomtudományi, illetve stilisztikai dolgozatokat
tartalmazó kötetnek (hogy csak ezt a friss kiadványt említsem) épp ez egyik fo-
gyatékossága. (Más kérdés, hogy a vállalkozásra igen-igen szükség van, az pedig
külön örvendetes, hogy egy rendszeresen megjelenő — annak szánt — kiadvány
biztosítani kívánja fiatal kutatóink számára is a közlési lehetőséget.)

2. Nem kétséges az sem: egy-egy nemzeti irodalom teljesítményeinek szám-
bavétele, megítélése *egyetemes törekvésekkel összefüggésben* vezethet eredményre.

Az egyoldalúság ez esetben is a helyes elv alkalmazásában mutatkozik meg.
Nemegyszer egyik-másik esztétikai felfogás, egyetemes irodalmi áramlat elvontan,
sablonokba merevítve jelentkezik, nem érvényesül eléggé a nemzeti irodalom *ön-
törvényű* fejlődése, megtermekenyítő hagyománya.

Engedelmet, amiért — úgymond — saját korszakommal hozakodom elő. Ma-
gyar irodalomtörténetről lévén szó: számomra például a romantika *a maga nem-*

zeti meghatározottságában, szerepében válik megfoghatóvá, elsődlegesen fontossá. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom: nehezebb irodalomtörténeti feladat érdemben szólni *Jókai romantikájáról*, annak egyedi világáról, regénytípusairól, mint (néhány szakmunka összeollózásával) általában a romantikáról.

Úgy tűnik, hazai magyar irodalomtörténetírásunk meg-megfeledeznek erről a természetes szakmai igényről. Ezért van az, hogy az annyit emlegetett műközpontúság formális lesz, megrekedünk annak hirdetésénél, és épp a Művész el az előre gyártott rekeszek labirintusában.

3. A közlésmódról, a nyelvezetről. — Vannak közlemények, amelyek a tudományág alapvető fogalmait is nélkülözik. Az az érzése az embernek, hogy egyik-másik tanulmány szerzője még csak nem is olvassa a szaklapokat, irodalomtörténeti folyóiratokat. Máskor a nyelv szellemét, szépségét elszűrítő, innen-onnan kimásolt, a *tájékozottság látszatát keltő, fölösleges idegen szavak* halmazával kínálja a szerző szakszerűségét bizonygatni.

Jobban szem előtt kell tartanunk: kinek írunk. Természetes például, hogy a tudományág kutatója, az irodalomtörténész másként szólal meg egy napilapban vagy az ugyancsak nagyobb közönségnek szánt folyóiratban, mint az akadémiai közlönyben.

4. Irodalomkutatásunknak hasznára válna az is, ha az egyes „műhelyek” (egyetem, szerkesztőségek) között *elevenebb, rendszeresebb lenne a kapcsolat*, ha jobban ismernénk egymás kutatási kísérleteit, gondjait, eredményeit.

Egyed Péter • A tudományos nyelvezetről és az anyanyelv tisztaságáról

Az a kérdés, amely most felvetődik, s amely valamilyen úton-módon ismétli a korábbi *Korunk*-megbeszélések vitáit, tulajdonképpen egy nagyon régi tudományos problémának az újralejátszása. Nemrég, a XVIII. század végének, a XIX. század elejének a tudományos nyelvezetével, eszmetörténeti folyamataival foglalkozva, éppen arra bukkantam, hogy annak idején, amikor a német klasszikus filozófia a maga abszolút formalizmusával, éspedig a Kant által megvalósított, abszolút fogalmivá tett nyelvvel többé-kevésbé képesnek érezte magát arra, hogy a tudományosság igényét teljesen formalizált nyelvben letéve lássa, kritikusai és bírálói, a nemzeti romantika képviselői — elsősorban Hamann és Herder — a tudományos nyelvezet lehetőségét abszolúte nem annak formalizmusában és kidolgozott fogalmiságában vélték megvalósíthatónak, hanem sokkal inkább a nemzeti nyelvnek, az anyanyelvnek a tisztaságában, világosságában, áttekinthetőségében. Ez a szembenállás így nemcsak tudományos probléma, hanem ideológiai kérdés is, irodalomszociológiai és általánosabb értelemben kultúrszociológiai problémákra is rátereli a figyelmet. Ennélfogva az az észrevételem, hogy amennyiben ismét ebbe a rossz mederbe terelődnék a vita — tehát egy mereven felfogott formalizmusigény, illetve egy mereven felfogott tiszta közlésvágy újratartásának az alanyai lennének —, inkább azt kellene megvizsgálni, hogy a különböző, tehát a szociológiai realitást figyelembe vevő olvasói, elvárásai, kutatási szinteknek megfelelően körülbelül milyen arányokban képviselhető a formalizált nyelvezet, illetve az anyanyelv lehetőségeire alapozó közlésmód. Mert ezt az arányt mindenkor helyileg — esetünkben is helyileg — tudnánk a legpontosabban eldönteni. Ha erre elvszerű megoldást találunk, akkor a szerkesztőségeknek a munkáját is nagymértékben segíthetnénk.

Balogh Edgár • Intézményesített alakzatokban

Láng Gusztáv és Szabó Zoltán kitűnő összeállítása, az irodalomtudományi és stilisztikai tanulmánygyűjtemény, valójában egyéni munkálatok alkalmi egybekapcsolása, s hogy most a *Korunk* szerkesztőségében értékeljük ezt a kötetet, ez ugyancsak alkalmi rendezvény. Úgy gondolom, a szocialista fejlődés mai fokán arra lehet már törekednünk, hogy az alkalmosszerűen túlmenő intézményes rendezésszerű jussunk el. Megkívánja ezt magának az irodalomnak, nemkülönben az irodalmi kifejezőmódnak a mai műszaki-tudományos korhoz mért igényessége, s

örvendek, hogy a vitanyitó Kántor Lajos és jeles előadónk, Gyimesi Éva is a szóban forgó kettős tárgykör általános nemzetiségi jelentőségét hangsúlyozta.

Félreértés elkerülése végett eleve le kell szegezni, hogy minden tisztelettel a szépirodalom jelentősége és vonzásköre iránt, a legszélesebb értelemben írásbeliséget értet az irodalom fogalmán, vagyis az irodalomtudományt és stilsztikát a szépirodalomtól túlmenően a közírásra és szakmai-tudományos vagy népszerűsítő-népművelő közlésre is kiterjesztendő felelősséggel ruházom fel. Ha tehát a tudományágak ápolására gondolok, úgy érzem, fel kell ölelniük mindazt, ami nemcsak a tanárképzésre, hanem a szerkesztői, dramaturgiai, könyvtárosi, levéltárosi, muzeológiai, közművelődési és százféle szaktudományi teendőkkel kapcsolatos írásbeli ismeretekre, vagyis a szakszó- és kifejezésincstár teljességére vonatkozik. Tévedés azt hinni, hogy az írásbeliség alapjául szolgáló nyelv- és stílusismeret a technizálódás folyamatában háttérbe szorul. Eppen ellenkezőleg: a műszaki fejlődés előreugrást kíván meg a nyelvi és írásbeli jelzésrendszerek tökéletesítésére terén is.

Külön ki kell emelnünk az anyanyelv szerepét a mai változások, a real jellegű előrehaladás folyamatában. Az anyanyelv ugyanis mindenki számára a biológiai érésenettel egyidejű fogalomalkítás legfőbb eszköze, s ha egy nemzet vagy nemzetiség az anyanyelvén való továbbképzést elhanyagolja, kizárja magát a közös fejlődésből. Ezért kell nekünk, romániai magyaroknak is idejében készítenünk és korszerűvé tennünk, mi több: intézményesítenünk anyanyelvi irodalomtudományunk és stilsztikánk kiképző bázisait. A magyar tanszékre és az akadémiai keretekre gondolok. Csak úgy tudunk lépést tartani Románia szocialista fejlődési ütemével, csak akkor teljesíthetjük hazafias feladatainkat közel kétmilliónyi romániai magyarnak az ország felemelkedésébe való bekapcsolásával, ha a megnőtt igényekhez alakítjuk, kibővítjük, új virágzáshoz segítjük egyetemi és akadémiai részvételünket.

A magyar irodalmi és nyelvészeti tanszékkel kapcsolatban számításba kell vennünk, hogy az a tanárképzés mellett felelős a hazai magyar sajtó, kulturális intézmények, sőt szakmai élet értelmiségi dolgozóinak utánpótlásáért is. El kell látni például az iskolarendszer technizálásával kapcsolatban a műegyetemeket és különféle szakmai főiskolákat a magyar nyelvű szak-írásbéliesség szakértőivel, hogy a középfokú iskolákba kerülő műszaki tanár- és technikusmunkászat a magyar szakszókincset és szakmai kifejezőmódot kellőképpen gyakorolhassa, s így fiatalágunkat az ország nagyméretű ipari és mezőgazdasági átalakulásában magas szinten beilleszthesse. Ugyanez áll az iskolán kívüli népművelésre és az üzemi kádernevelésre is, ahol kellő szakszókincsel és stílus-készséggel rendelkező előadókra és szerzőkre van szükség.

Nem használjuk még ki az akadémiai kereteket sem a román-magyar együttélés közkívánalmainak megfelelő módon, holott elegendő kiváló szakemberünk van a tudományok minden terén.

Ha hiányaink vannak, saját magunkra vessünk követ, mert elsősorban tőlünk függ, hogy kérdéseink megoldásában el ne mulasszuk a lehetőségek igénybevétele. Az alkalomszerűség előbbre lendítheti irodalomtudományunk és stilsztikánk közügyét, de tartós, átfogóan eredményes kutató és közlő munkásságot csak intézményesített alakzatokban fejthetünk ki a történelem sürgető kívánalmai szerint.

Szabó Zoltán • Az elméleti felkészültség szükségessége

A két bevezető előadásról csak jót mondhatok. Jó alapot és tárgyalási keretet biztosítanak a vitához. Innen közelíthetjük meg a megbeszélés kiindulópontjával szolgáló kötetet (amelynek egyik szerkesztője vagyok), és ehhez viszonyítva tárgyalom azokat a szempontokat, amelyek a tanulmányok kiválasztásának, a kötet szerkesztésének és egyáltalán az irodalomtudományi és stilsztikai kutatásoknak is vezéreszméi.

A legfontosabb nyilván a mindenféleképpen szükséges elméleti megalapozás. A kötet mindegyik stilsztikai tanulmánya egy-egy elméletnek alkalmazási lehetőségében való ismertetése, népszerűsítése. Például J. Nagy Mária dolgozatának alapja a szemantika és a szemiotika, a Csutak Juditénak a szemantika és a szövegelmélet, a Schreiner Máriaénak pedig a szemiotika és a kommunikációelmélet. Az új és termékeny elméletek megítélésében, értékelésében azonban nemcsak hasznosság, érdemi, hanem tudománystratégiai szempontok is kell hogy vezéreljenek. Még ugyanis mindig sok a szakma olyan képviselője, aki nyíltan vagy kevésbé nyíltan elméletellenes nézeteket vall egyszerűen azért, mert nem ismeri az iroda-

Irodalomtudomány régebbi vagy újabb elméleteit. Nem vesz annyi fáradságot, hogy megismerkedjen velük. Emiatt szakműveltsége hiányos, megalapozatlan, korszerűtlen. És ez egy elég súlyos tudományetikai kérdést is felvet: mennyire egyeztethető össze a tudományos „magatartással” az, hogy valaki azt szidja, azt kárhoztatja, amit nem is ismer. Elvben persze örvendenünk kellene minden olyan bírálótnak, amelyik egy-egy elmélet hibáit tárja fel. De a nem ismerésből megokolt, elvszerű bíráló nem fakadhat. Ezért jelenleg nem egy-egy elmélet (különben tényleg jogosulatlan) abszolutizálásától és egyáltalán a túlzó elméletieskedéstől, a konkrétumoktól való elszakadástól kell félnünk, hanem sokkal inkább attól, ami az elméletek nem ismerésének, elhanyagolásának velejárója: a szakmai műveletlenség, szűklátókörűség, provincializmus. Mindez ma azért is fontos kérdésként vetődik fel, mert az irodalomtudomány és társtudományai az elmúlt két-három évtizedes szakaszban forradalmon estek át, ami az elméleti alapok teljes megújulásával járt: sok új elmélet alakult ki. Érthető, hogy megnőtt az irántuk való érdeklődés.

Az elméletellenesség szorosan összefügg a ma is meglévő pozitívizmussal. Igaz, hogy ez nem az egykori „minőségében” él tovább (hisz például a pozitívista Riedl Frigyes Arany-monográfiáját Németh G. Béla nem egészen alaptalanul a pozitívizmus magyar „mintaművének” nevezi), hanem az átöröklések következtében deformálódott. Emiatt tulajdonképpen szépítő elnevezése ma már nem is annyira az adatfétisizálásnak, hanem egyre inkább mindannak, ami ennek következménye: a szélesebb látókör hiányának, a szakmai műveletlenségnek, maradiságnak. Éppen ezért nem árt hangsúlyozni, hogy nem az a pozitívista, aki tényekre, adatokra épít (s ha éppen szükséges, sokra, hisz ez a tudományos megismerés első, meg nem kerülhető szakasza), hanem az, aki a tények és adatok halmazából nem hoz ki semmit. És itt éppen az bizonyítja az elméleti felkészültség szükségességét, jelentőségét, hogy megfelelő elmélet és egyáltalán elméleti megalapozottság nélkül az adatokat, tényeket nem lehet értelmezni, magyarázni, közelebbi és távolabbi összefüggések rendszerében elhelyezni. Más szóval ezek hiányában elszikkad vagy teljesen elmarad a tudományos megismerés második, absztrakt szakasza: a rendszerezések, a következtetések, okfejtések és érvelések, az általánosítások, esetleg hipotézisek és az elméletalkotás stb. (Így például elmarad: a stilisztikai jelenség-tanulmányban az absztrakt minősítés, az érték felfedése, a műelemzésben a struktúraelv, az értelmezés és értéktétel, a műfajtipológiában a konkrétumok absztrakt léképzése, az invariancia és a rendviszonyok feltárása, az írói monográfiában az elégséges belső és külső kapcsolatteremtés, az irodalom- és stílustörténeti összege-zésekben a fejlődési tendencia és törvény, valamint a szintéziselv felfedése.)

Idevágó általános tudományelméleti, tudományfilozófiai kérdésként vetődik fel az is, hogy csak megfelelő elméleti megalapozottsággal biztosíthatjuk az egységes és következetes fogalomrendszert és műszóhasználatot, csak így tudjuk hasznosítani a fogalmi absztrakció előnyeit. Sajnos, a fogalomhasználatbeli következetlenség tevékenységünkben, kiadványainkban még mindig gyakori hiba. Mint ahogy nem ritka egy másik tudományelméletelleni vétség sem: a kutatás tárgya, célja, módszere és a megfelelő elmélet összhangjának hiánya (az például, hogy a fogalmak jellegéből, meghatározásából nem következik a módszer).

Újabban egyre inkább hangoztatják a tartalom és a forma egy egységben való vizsgálatának szükségességét, amit a magyar irodalomtudományban Török Gábor „osztatlan filológiát!” jelszóval érzékeltet, és ezzel a filológia egykori egységének a helyreállítását sürgeti (*A líra: logika*. Bp., 1968. 10.), Szegedy-Maszák Mihály pedig a dualista szemléletet felváltó monista elemzés igényeként fog fel: „az irodalmi műalkotások sajátos világlképének tanulmányozásához olyan fogalmi nyelv megteremtését tartjuk szükségesnek, amelynek minden eleme egyszerre jelöl eszmeiséget és formát” (*Világkép és stílus*. Bp., 1980. 21.). Így a minket érdeklő stilisztika és az irodalomtudomány viszonya, valamint egyáltalán a kifejező, közlő nyelvi anyaghoz kötődő „jelentő” és a kifejezett, közölt eszmével, gondolattal, érzelmmel összefüggő „jelentett” kölcsönössége más módszertani megvilágításba kerül. És ennek produktivitása már a kérdés felvetésében, a vizsgálat témájának megválasztásában, kijelölésében megmutatkozik. Az eddigi stilisztikai és még inkább a költői nyelvvel foglalkozni próbálkozó nyelvészeti szakirodalomban ugyanis eléggé gyakori és jellegzetes kutatási tárgy egy nyelvi jelenség vizsgálata egy író több-kevesebb művében. Ez a vizsgálati téma valahogy úgy állt össze, mintha a kutató egy „raktárból” egy tetszés szerinti író, egy másikból pedig egy ugyancsak tetszés szerinti nyelvi jelenséget (például szókapcsolatokat, a szemléletesség eszközeit, módosító szókat, mondatformákat stb.) szedett volna elő. Hogy a kettő között van-e valamilyen összefüggés, és hogy ennek vizsgálata valamilyen megoldásra váró szaktudományi feladat volna, az az indításhoz szükséges kérdésként

fel sem merült. Így aztán nem lephet meg, hogy a vizsgálatnak hasznos végeredménye sem volt.

Különben a monista elv alapján az is hangsúlyozódik — ami már korábban is eléggé erőteljes törekvés volt —, hogy behatóan kell a nyelvi formával, a stílussal is foglalkozni. Ezzel szemben az irodalomtudomány képviselői még ma is elég nagy mértékben elhanyagolják a formát, és talán ebből következően a befogadók részéről egészen jogosultan a formakultusz nagyfokú hiányáról panaszkodhatunk. Az irodalmat olvasóknak, az irodalomtörténetet tanult középiskolásoknak nincs formaérzékenységük, teljesen közömbösek a forma szépségei iránt, olyannyira, mintha az irodalmi műnek nem is volna nyelvi, szerkezeti, zenei formája. Milyen ritkán esik szó például arról, hogy mennyire hatásos Csokonai rokokó verseinek dallamos muzsikája, vagy hogy az érett Szabó Lőrinc verseiben épp a disszonáns, kopár verszenének van kifejező értéke, valamint arról, hogy mennyire arányos a felépítése a reneszánszot képviselő Balassi Bálint verseinek, és hogy József Attilánál elsődleges közlési funkciója van az ellentétre, a látvány szükítésére vagy tágitására épülő vagy a filmzési technika eljárásai szerint felépített versszerkezetnek. A képzőművészeti vizsgálatokban kevésbé hanyagolják el a formát. Sokkal többet foglalkoznak a közlés elemeivel, anyagával és különböző eljárásaival (pl. a vonallal, folttal, színnel, a fényvel és árnyékkal, a távlattal, aránnyal, felületkezeléssel, téralakítással, tagolóelemekkel vagy a kompozícióval stb.), mint az irodalomtudományban. Az irodalmi mű közlési anyaga a nyelvi forma, az irodalmi mű más művészeti alkotáshoz viszonyított megkülönböztető jelzője, megnevezése az, hogy nyelvi műalkotás (Wolfgang Kayser: *Das sprachliche Kunstwerk*), szómű (Oskar Walzel: *Das Wortkunstwerk*), vagy ahogy Mallarmé Degas-nak írt levelében hangsúlyozta: verseket nem eszmékkel, hanem szavakkal írunk. Mindenféleképpen szükséges tehát a nyelvi formával való foglalkozás. Széles körben ható formaműveltséget kell kialakítanunk. Ezért is érdemes erősíteni a stilisztikai kutatásokat.

Ezek az elvek lesznek a sorozat (*Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*) második kötetének is a szempontjai. És ezek alapján készítünk elő kiadásra egy szövegnyelvészeti tanulmánykötetet (*A szövegvizsgálat új útjai* címmel), amely az újabb szövegelméletek feltűnően interdiszciplináris jellegét érzékelteti, hisz a nyelvlélektani vagy modális logikai szövegelméleteket vagy a stilisztikát, műelemzést, elbeszéléselemzést képviselő dolgozatokat foglal magában.

Láng Gusztáv • A nemzetiségi tudat nem szükségképpen provinciális

Rohonyi Zoltán és Gaal György csaknem mindent elmondott, amit a vita-indítóhoz fűzni szükségesnek tartottam; gondolok egyrészt a kutató munkaerőnek a kutatási területeken rendkívül aránytalan megoszlására, valamint a módszertani irányok és a metanyelv kérdéseire. Nem szeretném megismételni az általuk mondottakat, csupán bizonyos hangsúlyokat kívánok kitenni, éppen abból kiindulva, hogy az irodalomtudomány viszonylag autonóm területe ugyan a szellemi foglalatosságnak, de természetesen végső soron nem választható el — nem is válhat el — nemzetiségi létünk tényétől s e tény ránk gyakorolt meghatározótól.

Először is vitathatatlanul igaza van Kántor Lajosnak és vele együtt mindenkinek, aki elsődleges feladatként a romániai magyar irodalom történeti kutatását jelölte meg. Az irodalmi múlt e szegmentumának legtöbb dokumentumanyaga, kéziratai és egyéb forrásai kezünk ügyében vannak, tehát a bibliográfia-összeállítástól, forráskutatástól kezdve az irodalomtörténeti szintézisig minden teendő ránk vár, s elsődleges érdekünk, hogy el is végezzük. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ha érdekes és feladat elsődlegességét elkezdjük értékkritikumként érteni — és sajnos, nemcsak a szerkesztőségek, hanem egyes szakkutatók is hajlamosak erre —, akkor már az irodalomtörténet-szemlélet torzulásához érünk. Ebből az értékkritériumból, egy kissé sarkítva, az következne, hogy például a Berzsenyi—Kölcsey-vitát újraelemző Rohonyi Zoltán valami másodrendű munkát végez mondjuk ahhoz a kutatóhoz képest, aki felderíti egy, a két háború közötti, romániai viszonylatban sem nagy jelentőségű szerző életrajzi adatait. S ez nemcsak a tudományos értékhierarchia torzulásához vezet, hanem végső fokon a nemzetiségi tudat riasztó beszűküléséhez is. Nemzetiségi létformát élünk, aminek természetesen megvan a tudatmeghatározó hatása, és kétségtelen, hogy e tudat korszerű kialakításának és ébren tartásának elengedhetetlen feltétele a nemzetiségi műveltség

múltjának a feltárása. De ennek a nemzetiségi tudatnak és kultúrának van egy jelzője, mely mintegy meghatározza specifikumát: az, hogy magyar. Következésképpen nem létezhet — épp a maga sajátosságában — a magyar kultúrának, a teljes múltnak nemcsak az ismerete nélkül, hanem a helyi szinthez, igényekhez és lehetőségekhez alkalmazkodó szakszerű kutatása nélkül sem. A nemzetiségi tudat nem szükségképp provinciális tudat — de szükségképpen azzá válik, ha csak helyi érdekű értékekre és érdekekre épül. Ezért adok igazat Rohonyi Zoltán kitűnő érvelésének, mely szerint értékszempontjaink sohasem lehetnek lokálisak, helyhez kötöttek, a nemzetiségileg sajátosat a nemzetiségileg sajátoshoz mérők, mert e tautológia nemzetiségünknek épp a magyarságtudatát fogja elsorvasztani.

Ami máris tükröződik a XX. század és a többi irodalomtörténeti korszak kutatása közötti aránytalanságban. A romániai magyar irodalom — XX. századi irodalom. Mihelyst úgy kerül a kutató érdeklődés középpontjába, mint erkölcsiileg minden másnál magasabbra értékelt téma és feladat, abban a pillanatban megteremtettük az aránytalanság objektív okait, s ezen sirámokkal nem, csak szemléletünk és viszonyulásunk helyesbítésével segíthetünk. Nem gyöngíti ez gyökereinket, nem csorbítja méltóságunkat, sőt. Hiszen milyen gyöker az, amely csak Salamon Ernőből képes éltető nedvet szívni a közösség törzsökébe, s Berzsenyiből vagy Arany Jánosból nem? Kell-e magasabb méltóság, mint amelyet Petőfi vagy Ady adhat egy kultúrának?

Nem választható el a fentebb mondottaktól az elméleti megközelítés kérdése. Részemről szerencsés szerencsétlenségnek tartom, hogy mi, romániai magyar kutatók az elméleti, az értelmező témaközelítést nem divatból vállaljuk, hanem kényszerűségből. A romániai magyar irodalom történetének a kutatásához, mondtam, itt állanak rendelkezésünkre a források, témák, szakanyag stb. Ha azonban Babits-kutatással akarok foglalkozni vagy Kölcsey-problémákkal, akkor nem végezhetek úgynevezett filológiai aprómunkát, mert erre csak magyarországi irodalomtörténésznek van lehetősége. Minden, ami az általánosító-értelmező megközelítést előkészíti, lehetővé teszi — kritikai kiadás, kézirat-feltárás, életrajz-tisztázás, keletkezéstörténet stb. —, másutt történet, ezért a romániai magyar kutatónak, ha nem akar lemondani a jelentős témával folytatott küzdelem örömről, a nehezét és kockázatosát, a szintézisigényt, az elméleti képzettségen alapuló újszerű értelmezés kísérletét kell vállalnia. Szerencsés szerencsétlenségünk, mint mondtam, hogy ki *kell* nevelnünk — s meggyőződésem, hogy ki is nevelhetjük — azt a kutatógárdát, amely nemcsak a kockázatvállalásra képes, hanem az erudíció megszerzésének erőfeszítésére és az eredményalkotásra is. Így lesz — vagy lehet — a „hátrányos helyzetből” energiataralék; így nő „súly alatt a palma”.

Elválaszthatatlan ettől a metanyelv, az elméleti eredmények megfogalmazásmódjának kérdése. Itt is elhangzott, máskor is elhangzik a szónoki kérdés: kinek írunk? Válaszom — mint minden jelenlevőé, azt hiszem — egyértelmű: annak a közösségnek, melyhez tartozunk. Az idézett szónoki kérdés azonban rendszerint vulgarizálja ezt az összetartozást, amennyiben a közérthetőség demokratikusnak tűnő követelésével valójában elméletellenes álláspontot védelmez. Az irodalomtudományban van — és kell — alap kutatás szintű vizsgálódás is, amely témája szerint is, kifejtésmódja szerint is eleve kevesekhez, a szakma művelőihöz szól. Mindenkire szól persze, de az egész irodalomtudományi gondolkodást megteremkenyítő közvetettséggel. A nagyközönséghez népszerűsítő munkák szólnak közvetlenül, de ezeket sem lehet megfelelő színvonalon írni, ha az említett alap kutatások hiányoznak, ha a metanyelvi szintű és igényű fogalomtisztázástól maguk a szakemberek is idegenkednek. Az ilyen szakszerű munkák sem a „kiváltságos kevesekhez” szólnak, hiszen az országban dolgozó száz meg száz magyar nyelv- és irodalomtanár egyetemi képzettsége révén értő olvasója ezeknek is, és éppen az ő végtelenül fontos oktatómunkájuk színvonala javul, ha érzik tevékenységük mögött egy minden szempontból korszerű irodalomtudományi tevékenység jelenlétét.

Szilágyi Júlia • Műélvezet és felelősség

Nem vagyok irodalomtörténész. Irodalomteoretikus sem vagyok. Ezért — no meg azért is, mert az a típusú, esszéisztikusnak mondott kritika, amelyet hajlaimaink engedve művelgetek, meglehetősen ellenállást tanúsít a megnyugtató besorolásokkal szemben — úgy látom, meg kell indokolnom, miért is érzem szükségesnek s ugyanakkor méltóságra szorulónak azt, hogy mégis véleményt nyilvánítok

itt. Voltaképp annak az élvezet-elvű irodalomszemléletnek lennék a híve, amelyet Roland Barthes óta „plaisir du texte”-nek nevezünk; lennék, mondom, ha — erre mifelénk az esztétikai jelenség váhaja is megengedhette volna magának azt a fényűzést, hogy rendeltetésszerűen csakis esztétikai jelenségeként funkcionáljon, és akként méressék meg. Soha nem engedhette meg magának. Ma sem engedheti meg, s lehet, hogy én vagyok rövidlátó, de nem látom még derengeni sem azt az időt, amikor az alkotás már a kiteljesedett életörömben élő személység önkifejezése, amelyet az olvasó pusztán *művezetéként* fogad. Ezzel tehát be is vallottam, hogy kritikai gyakorlatomba beleszólnak olyan, az esztétikum szféráján kívül eső körülmények, hatások, impulzusok, készletések, nemegyszer elfogultságok is, az enyémek meg a másokéi, amelyek esetről esetre eltávolítanak a műtől, vagy közelebb visznek hozzá, abban a mértékben, ahogyan a mű is magán viseli mindannak a nyomát, ami létrejöttében közrejátszott. Létünk konkrét történetisége tehát akkor sem engedné meg, hogy megfosszam magam a szépirodalmi alkotásról gondolkozva az irodalomtörténet és az elmélet — nemcsak az irodalomelmélet! — segítségétől, ha ez a segítség eléggé nehezen, de akarna-tudna kölcsönös segítségé: együttműködéssé teljesülni.

Problémáim talán éppen itt kezdődnek. Amit érzek, amit tapasztalok, az igen gyakran hasonlít a hiányérzetre, olykor egyenesen az aggodalomra. Miről is van szó? Sokan, sokszor elmondták már. Magyartanárrá képezték ki — nem lettem az, el sem tudom dönteni, bánjam-e vagy örüljek ennek —, anélkül, hogy megtanítottak volna arra a történelemre, amely a magyar irodalmat és a magyar nyelvet olyanná alakította, amilyen, más nyelvektől és irodalmaktól sajátosan különbözővé. Alapképzettségem tehát eleve hiányos, fogyatékos, csonka, esetleges. Talán nem tűnik hálátlanságnak e tereben jelen levő tanáraink és azok iránt, akik már nincsenek közöttünk, hogy bevallom: már 1960-ban, amikor végeztem, sejtethető volt: azzal sem jutok messzire, ami az elméleti tarisznyámban lapul. Korosztályom szellemi önéletrajza, ha valamelyikünk rászánná magát, hogy megírja (kétlem), tanulságos háttérvázlata lehetne annak a folyamathoz, amely megkezdődött, mielőtt tudatosan eszmélni kezdtünk volna, s nem ért véget azzal, hogy most itt ülünk, és nem tudjuk, én legalábbis nem tudom, miről is kell számot adnunk: eredményekről, kudarcokról vagy — önmarcangolás és önreklámozás végleteitől óvakodva — némely erőfeszítésről és temérdek tennivalóról.

Büvös körnek tűnik, hogy vajon mindaddig bizonytalan marad irodalmunk önértékelése, amíg szeszélyes személyeskedések, elméletileg alá nem támasztott minősítések kerülnek forgalomba, és torzítják, mérgezik a köztudatot, a közízlést, sértik a szellemi élet iratlan erkölcsi kódexét? Mert az érdeklődő, de még a szak-kutató tájékozódásigénye elé is olyan akadályok tornyosulnak, amelyek éppen-séggel nem kedveznek tisztázandó és tisztázható tények szembesítésének a féligazságok és inszINUÁCIÓK clair-obscurjével. A szellem nem szereti a félhomályt. A félhomályt csak az szereti, aki a zavarosban halászik, és el akarja hitetni az ócska kalucsniról, amit kifogott, hogy háromkilós ponty.

A hálátlan és hálás utókorról szoktunk beszélni. Ezek a nyelvi klisék legalább alternatívát fejeznek ki. Ami viszont nem alternatíva, hanem következmény és hátrány: az utókor nem utókor, ha nem tudja, mit örökölt. Honnan tudhatná akkor, hogy mit adhat tovább? Milyen jövőtudat alakulhat ki hiányos, zavaros vagy ellentmondó múltértékelések alapján? A romániai magyar szellemi élet mozgásterében ott bukkann fel a manipuláció lehetősége, ahol az információ csatornái különböző természetű és eredetű üzemzavarok miatt nem szolgáltatnak megfelelő mennyiségű és minőségű adatot és szempontot az adatok értékeléséhez.

Herédi Gusztáv • Irodalomtörténet — szépirodalom

Még egy intézményről, pontosabban nem létező intézményről kellene szólnunk (az Akadémia és egyebek mellett): az irodalomtörténeti társaságról. Amely nincsen. Ez kultúránk sajátossága — nem tudnám pontosan megjegyezni, miért. Tény azonban, hogy majdnem minden európai államban van irodalomtörténeti társaság, irodalomtörténeti szövetség, és az irodalomtörténészek meglehetősen függetlenül dolgoznak. Nálunk ez a kutatás alá van rendelve az Írószövetségnek, oda tartoznak az irodalomtörténészek is. Már aki. Nekem mindig fáj — ezt fölvettem több alkalommal írószövetségi gyűléseken is —, hogy az irodalomtörténet olyan jeles művelői, mint amilyen Ritoók Jánost volt, amilyen Tóth Sándor és mások, nem voltak vagy nem tagjai az Írószövetségnek. Nem a mi sajátos anya-

nyelvű kulturális kérdésünk ez, elég gyakran beszélgetek róla román irodalmárokkal; ők is úgy látják, hovatovább elég furcsa helyzet alakul ki, annál is inkább, mert ha a nyugati írókat néha olvassuk, az derül ki — az irodalmi életéről szólnak —, hogy ott a ló másik oldalára estek, nem egy író azt kifogásolja, hogy fontosabbá vált már az irodalomtörténet, mint maga az irodalom; az író csak annyiban jelentős, amennyiben tanulmányozandó anyagot szolgáltat az irodalomtörténésznek. Ez karikírozás és humor dolga, de a valóság nálunk az, hogy az irodalomtörténet mint olyan nem szerveződött, nem intézményesedett külön foglalkozási ággá, sem külön szövetséggé, társasággá. Ebből sok minden következik. Bizonyos fokú alárendelt szerep, az irányítás hiánya, szétszórtság, össze nem hangoltság és sok egyéb. Nem tudnék én most okos tanáccsal előállni, hogy mit lehetne a helyzet javítása végett tenni, csak fölvetném azt, hogy ezen gondolkodni szükséges, a kérdést állandóan fölszínen kell tartani és tudatosítani, hogy előbb vagy utóbb jöjjön el az ideje annak, amikor megfelelőbb szervezet, valamilyen alosztály vagy egyéb keretében az irodalomtörténetnek és az irodalomtörténeti kutatásnak országosan is, helyi szinten is jelentősebb fóruma alakuljon ki.

A formakultuszhoz és a forma ápolásához kapcsolódva vetnék fel egy közelebbi és magunkra szabott föladatot. Elég gyakran beszélgetek középiskolai tanárokkal, és szinte általános az a megjegyzésük, hogy a közelmúlt irodalmához tartozó némely műveket, amelyekről az iskolában tanítanak, a diákok általában viszolygó magatartással fogadják. Nem szeretik e könyveket, és éppen a formájuk, ósdi formájuk, igénytelen előadásmódjuk, szintelen nyelvük és egyebük miatt. Előrebocsátom: igen sokra becsülöm Gagy László, Kovács György, Asztalos István, Nagy István, Horváth István, Szemlér Ferenc életművét. Egyes írásaik azonban gyengék. Nem feladatam, hogy eldöntsem, melyik könyv jó, melyik olvasható, és melyiket tanítják csak azon az alapon, hogy 30 vagy 25 évvel ezelőtt feldicsértük témaválasztásuk miatt. De a formaápolás tekintetében szeretném jelezni: némely könyv — hogy úgy mondjam — formaszegény, s mint ilyen esztétikum-szegény is. Közelebbi feladatunk kell hogy legyen mindezt újraértékelni, majd irodalomkutatásunkban általában is érvényesíteni fokozottabb mértékben az esztétikumot, a valós művészi értéket.

Dávid Gyula • Utánpótlás-kérdés

Irodalomtörténetírásunk fórumairól szólva, Kántor Lajos a kiadók közül a Kriteriont említette, és bevezetőjének második részében a Daciánál megjelenő *Tanulók Könyvtára* sorozatot. A valóságban azonban sokkal több lehetőséget lehet és kell számításba vennünk: a Kriterion *Téka* és *Magyar Klasszikusok* sorozatát, az Albatros kiadó gondozta *Legszebb verseket* és a Creangă kiadásában megjelenő sorozatokat (*Iskolai könyvbölcse*, *Minden gyermek könyve*, *Az én első könyvem* stb.), amelyeknek bevezetői, előszavai szintén fórumai és megnyilvánulási lehetőségei lehetnek irodalomtörténeti hozzáállású és igényű munkának.

En magam, erre a beszélgetésre készülve, áttekintettem a megnyilvánulásnak ezeket a formáit és lehetőségeit — amelyekhez bizvást hozzávehetjük az irodalmi lapok és folyóiratok hasábjain között megemlékező cikkeket, az alkalmyszerűen ugyan, de vállalt nagyobb tanulmányokat —, s ennek az áttekintésnek néhány következtetését szeretném itt előtárni.

Az első kérdés, ami ennek az áttekintett anyagnak az alapján fogalmazódott meg bennem, s amit intézményes vetületeiben is végig lehetne és kellene megoldni, az utóbbi évtizedben felsorakozott (felsorakoztatott) erők nemzedéki megoszlása. Egy ilyen szempontú végiggondolásnak az ad különös időszerűséget, hogy épp az eltelt évtizedben igencsak megfogyatkozott az irodalomtörténész törzsgárda: Pataki Bálint, Jancsó Elemér, Réthy Andor, Jordáky Lajos, Csehi Gyula, Kocziány László, V. Szendrey Júlia, Kicsi Antal, Ritoók János halála. Abafáy Gusztáv, Szigeti József, Izsák József nyugdíjba vonulása egyetemi és egyetemi kereteken kívüli kutatómunkánk vesztesége volt. Annál is inkább, mert az ő helyüket a romániai magyar irodalomtudományi kutatások körforgásában sem szellemi, sem fizikai értelemben nemigen sikerült megnyugtatóan betölteni. Aggasztó ez annál is inkább, mert ha pl. egy egyetemi tanszék betöltésének lehetnek (és vannak is) adminisztratív akadályai, nincs ilyen akadály annak, hogy egy-egy szakterületre (akár a régi magyar irodalomtörténetre, akár a színház-történetre, a bibliográfiai munkára, a sajtótörténetre vagy a magyar—szász szellemi kapcsolatok történetére stb.) kutató kedvű és képességű embereket formáljon ki megmaradt romániai magyar szelle-

miségünk. Úgy hiszem, a jelenleginél jobban tudatában kell lennünk annak, hogy nemzetiségi irodalomtudományunk normális funkcionálása elképzelhetetlen az állandó szellemi munkaerőképzés, az utánpótlás biztosítása nélkül.

Hogyan mutatkozik meg ez az utánpótlás-kérdés az említett kiadói sorozatok gondozóinak, bevezetőinek, előszóíróinak összetételére vonatkozó adatokban? Hogy a kérdésre válaszolhassunk, vegyük számba a 15 éve megjelenő *Romániai Magyar Írók* sorozat, valamint a *Magyar Klasszikusok*, a *Tanulók Könyvtára*, a *Legszebb versek* s (részlegesen) a *Téka*, illetve a Creangă könyvkiadónál megjelenő sorozatok tíz év alatt kiadott köteteit. Összesen 308 kötetet. Nos, ebből a 308 kötetből 29% (90 kötet) bevezetője, előszava származik a Jancsó Elemér és Szigeti József nemzedékéhez tartozóktól, 37,5 százaléka (113 kötet) bevezetője az Antal Árpád és magam nemzedékétől, mintegy 25%-a (70 kötet) a Kántor Lajos nemzedékéé, nem egészen 10% (30 kötet) a Gyimesi Éva, Molnár Szabolcs nemzedékéé s végül mindössze 1,7% (5 kötet) bevezetőjét, előszavát bízták kiadóink Egyed Péterre és nemzedékű társaira. Persze, volna igazság abban az ellenvetésben, hogy egy bizonyosfajta irodalomtörténeti beéréshez időre van szükség, és hogy egy évtizeddel ezelőtt az egész nemzedékkála más képet mutatott, hiszen akkor a mai harminc alattiak húsz alattiak voltak és így tovább. De valahogy mégis aránytalanak érzem ma az 50 fölöttiek 67%-ával szemben a 30 alattiak 1,7%-át, különösen ha fellapozom a Gaál Gábor kezdeményezte *Haladó Hagyományaink* sorozat 1951–1955 között megjelent köteteit, s ott látom a mai 50 fölöttieket zömmel — mint 30 év alatti munkatársakat.

Úgy hiszem, irodalomtudományunk jövője szempontjából létkérdés, hogy szakítsunk a szerkesztőségi munkatárs-politikával, amely a „megbízható” szerzőkkel, a „kész anyagot szállító” munkatársakkal dolgozva, lemond a szerkesztői munkakör egy ma reálisan meglévő nagy lehetőségéről: az elkövetkező munkatársi nemzedék ráneveléséről a legkülönbözőbb feladatokra. Úgy hiszem, az ilyen előszavazói, kötetgondozói, bevezetői feladatok az „egyetem utáni” kutatóképzés kitűnő iskoláivá válhatnak, nem beszélve arról, hogy a kutató hajlandóságú fiatalok számára ezek a fórumok a szellemi alkotómunka erkölcsi — és bármilyen szerény, de reális anyagi — megbecsülését is ígérhetik.

A most megjelent irodalomtudományi és stílusztikai kötet ennek a kutatóképző iskolának egy következő osztálya lehetne. Hiszen olyan fórumot próbál teremteni, ahol már a napi témaelvárásoktól és kiadói kötöttségektől (mert tisztában kell lennünk azzal: egy előző vagy bevezető mindig tematikai, hangvételi kötöttséget is jelent), tehát az ilyen kötöttségektől függetlenül biztosít közlési lehetőséget, a szabadon választott és terjedelmileg sem korlátozott tanulmánytéma szakszerű megközelítésében jelölve meg a közlés egyetlen kritériumát.

A nyitó kötet persze sok problémát felvet. De a — reményünk szerint két-évenként vállalható — következő kötetek segítségével e problémák jó része, lévén azok irodalomtudományunk növekedési problémái, fokozatosan megoldódik. Ehhez viszont az adott lehetőségek felelős kihasználása, magának a munkának a komoly vétele szükséges.

Engel Károly • Rész kutatás, komparatiztika, megbecsülés

Már az idősebb nemzedékhez tartozó irodalomtörténészként nagyon örvendek, hogy ezen a megbeszélésen részt vehettem, mert bizony eddig az én pályafutásom alatt ilyen megbeszélésben nem volt részem. Kétszeresen örvendek, egyrészt azért, mivel ez a kötet, amelyről és amelynek az ürügyén most vitatkozunk, magasabb szinten valósította meg azt, amit Jancsó Elemér és munkatársai annak idején a Gaál György által is említett 1919-es kötetben elkezdtek, amit aztán szerettek volna folytatni 1941-ben, majd pedig 1959 táján; ez a második próbálkozás is, sajnos, kudarcba fulladt, de meg kell jegyeznem, hogy ennek a kötetnek még munkatársa lett volna Kristóf György is, mégpedig a kolozsvári Petőfi-iskola, a kolozsvári Petőfi-filológia hagyományait összefoglaló tudományával (tudomásom szerint mindmáig meg nem jelent ez a személyes emlékeken és nagyon alapos kutatásokon alapuló tanulmánya). Számomra nagy élmény volt Gyimesi Éva vita-indító előadása, és én a magam részéről szinte mindenben egyetértek azzal, amit ő elmondott. Nagyon tetszett nekem az, ahogy kidomborította az interszubbjektíve elfogadható, felülvizsgálható, tényekkel ellenőrizhető, tehát végső soron cáfolható nézeteknek a fontosságát, mivel csak az ilyen interperszonális vita adhat alkalmat egy mindnyájunk által elfogadható szintézis kialakulására — minthogy az irodalom-

történeti kutatás nemcsak felkészültség, tájékozódás, hanem bizonyos fokig vérmérséklet kérdése is. Van, akit a nagy szintézisek vonzanak, van, akit — mint az én munkásságom is bizonyítja — inkább az apróbb tények, a mikrofilológia, és e kettő között nem lehet nagysági sorrendet vagy értékrendet felállítani. A mi irodalomtörténeti kutatásunknak alapkérdése az összedolgozás. Akit a beállítottsága inkább részletkérdéseknek a megbízható tisztázására tesz alkalmassá, azt tegeye; nem pozitívista módon, mert ahogy Szabó Zoltán professzor nagyon szépen bebizonyította, a pozitívizmus nem ott kezdődik, hogy adatokat hordunk össze, hanem ott feneklünk meg a kátyuban, amikor adatokat talicskázunk. Az adattalicskázó jelző egy volt kolozsvári professzorra, Dési Lajosra ragadt rá (szerintem azért egy fokkal többet tett, mint hogy éppen adatokat talicskázott volna össze), de figyelmeztetésnek érzem mind a magam, mind a mások számára azt a megállapítást, hogy adatfelhalmozás elvi következtetések levonása nélkül annyi, mint ha úgy akarnánk házat építeni, hogy éppen csak összehordjuk a téglákat rakásba — ezzel nincs kész a ház.

Továbbmenve, Gyimesi Éva referátuma, Rohonyi Zoltán és mások hozzájárulása azt igazolja, hogy igenis szükség van világirodalmi kitekintésre, de szükség van arra is, hogy tudatosan a magunk múltját is megismerjük. (Ilyen vonatkozásban rendkívül megrázott az, amit Szilágyi Júlia elmondott.) Nagyon érdekes például azt megállapítanunk, hogy mindazt, amit Hankiss Elemérre hivatkozva Gyimesi Éva felvázolt a befogadás három szintjéről, már Brassai Sámuel is megfogalmazta, 1855-ben, a *Kritikai Lapokban*. S hogy a kolozsvári egyetem első magyarprofesszora, Imreh Sándor ugyanolyan befogadásesztétikai szempontokat próbált érvényesíteni a magyar irodalomtörténet oktatásában, mint amelyeket most a német befogadásesztétika helyezett előtérbe. A saját tapasztalatomból említek egy példát e szempont jelentőségének a kiemelésére. Most, midőn Reischel Artúr (Réthy Andor) halálának tizedik évfordulójára, reméljük, végre megjelenhet nagy műve, a *Magyar irodalom — románul*, és a véglegesítés során számba vettük a magyarból románra történő fordításokat, kirajzolódott a magyar irodalom recepciójának az irányvonala: hogy lényegében mi az, amit a magyar irodalom mondjuk a románság számára tudott nyújtani. Az egyik legfontosabb szempont éppen egy ilyen befogadásesztétikai szempont volt. Ezekről a dolgokról mi már Mózes Huba kollégámmal és Dávid Gyulával együtt megpróbáltunk publikálni is, az *Istoria teoriei comparatistmului in România* című gyűjteményes kötetben, 1972-ben, majd a *NyIrK*-ben, az 1975-ös évfolyamban.

Engem is egy kicsit meglepett az *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányoknak* XX. századi központúsága, és ezzel kapcsolatosan számomra is nemzedéki problémák merültek fel.

Gaal György tanulmányából kiderült, hogy Kristóf Györgyre, György Lajosra és kortársaira a romániai magyar irodalomtörténeti munkásságban az a feladat hárult, hogy fenntartsák, a változott körülmények között, a magyar irodalomtörténeti kutatás folytonosságát. A második nemzedékre — amely a felszabadulás után lépett porondra, és ismert vezetőegyeniségei Gaál Gábor, Jancsó Elemér és társaik voltak —, arra elsősorban az a feladat hárult, hogy kimutassa a magyar irodalom fejlődésében a haladó hagyományokat, a haladó törekvéseket, irányzatokat. Úgy érzem, hogy ez a nemzedék ebben a vonatkozásban eleget is tett feladatának. És olyan vonatkozásban is eleget tett, hogy fokozottabb mértékben ráirányította a figyelmet azokra a vonásokra, amelyek a magyar irodalmat a testvérnépek, elsősorban a román nép műveltségéhez fűzték.

Be kell azonban ismernünk — legalábbis a magam részéről be kell ismernem —, hogy azok az aránytalanságok, amelyekre a Kriterion kiadónak az olvasóhoz intézett bevezetője szabatosan utal, a mi munkánk velejárói voltak. Mégpedig azért, mivel — sajnos — nagyon gyakran engedtünk a kínálkozó alkalomnak, az évfordulónak, a pillanatnyi feladatoknak, és a pillanatnyi feladatok teljesítése közben megfeledkeztünk arról, hogy egy magasabb szempontú igényt is ki kellene elégíteni. Nos, arra a nemzedékre, amely utánunk lép a porondra, s amely ebben a kötetben már számottevően képviselve van, erre a nemzedékre egy sokkal nehezebb feladat vár: mégpedig, hogy az előző két nemzedék tapasztalatából részben a részletkutatásokat, részben pedig a szintézist a modern irodalomtudomány színvonalán egységbe kovácsolja. Ehhez a feladathoz viszont — ahogy Dávid Gyula is mondta — nem elég őket felkészíteni. Függetlenül attól, hogy tudunk-e intézményes kereteket biztosítani — ez lenne az eszményi —, legalább ott és akkor, amikor tudunk, ennek a nemzedéknek segítenünk kell. Hol pusztán könyvészeti utalásokkal, hol pedig azzal, hogy figyelemmel kísérjük a munkásságát.

Szabad legyen még egy vonatkozásra, éppen az intézményesítés kérdésében és az írószövetség vonatkozásában rátérnem. Az, amit Herédi Gusztáv elmondott,

minket régen foglalkoztat. Annak idején például, midőn a Petőfi-évfordulóval kapcsolatos ünnepeket szervezték, magam is bátorkodtam egyszer egy ilyen író—olvasó találkozó alkalmával felvetni, magánbeszélgetés formájában, egyik jeles írónknak: ha azt óhajtják, hogy a romániai magyar irodalomtörténészeknek valamelyes súlyuk legyen az ország egészének a kulturális életében, akkor első-sorban a romániai magyar íróársadalomtól várjuk el, hogy egy kicsit többre becsülje a mi munkásságunkat. És egy gyakorlati példát adtam: mindenkit meghívtak külföldről, belföldről ezekre az ünnepekre, pusztán a romániai magyar irodalomtörténeti kutatásnak akkor még létező intézményes keretein belül működőket nem. S megmondtam, nem személy szerint kérjük mi ezt a meghívást, hanem annak a bizonyos intézménynek, nevezetesen a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtörténeti Intézet vezetőségének kellene küldeni egy meghívót az Írószövetség részéről, amelyben meghívják az irodalomtörténeti munkaközösség tagjait ilyen és ilyen irodalmi rendezvényre. Lehet, hogy nem éppen azt a személyt jelölik ki, aki hát úgy érzi, hogy a leghivatottabb lenne elmenni. De mindenesetre az intézmény vezetősége számára világos lenne, illetve pontosabban körvonalazódna, hogy a romániai íróársadalom és nevezetesen az Írószövetség számon tartja az irodalomtörténészek munkásságát, és igényli a velük való közreműködést. Ezért üdvözlöm annyira Herédi Gusztávnak a problémafelvetését, és kérem íróársainkat, hogy a jövőben ezt a szempontot mindig tartsák tiszteletben — legalább azokat az intézményes kereteket, amelyek pillanatnyilag megvannak, támogassák, aktív érdeklődéssel.

Fábián Ernő • Eszmetörténet, irodalomtörténet

Senki nem vonhatja kétségbe, hogy szükségünk van olyan előadásokra, írásokra, melyeket „a tudományok jelenlegi állása” szerint készült összefoglalásoknak lehet nevezni. Ezek közé tartozik Gyimesi Éva vitanyitó előadása is. Egészen más kérdés, hogy az irányzatok, módszerek, elképzelések közül mi bizonyul maradóknak. Ezt a kortárs nem tudja eldönteni. Ami pedig az intézményeket illeti, a szükségletek felméréseivel a feladatok körvonalai rajzolódnak ki élesebben.

Legfájdalmasabb mulasztásaink közé tartozik, hogy irodalomtörténetírásunk egyoldalúan foglalkozik az irodalmi művek keletkezésének szellemi, ideológiai környezetével. Nem fontos különösebben bizonyítani, hogy az író, a mű és a befogadó nem vonható ki korának és az utókornak ideológiai hatásai alól. Mert az alkotás nemcsak valamilyen ideológiát hordoz, hanem ideológiák erővonalai között keletkezik, a mindenkori befogadó pedig nem léphet ki valamilyen „tisztá artisztikumba” ideológiai környezetéből. Azt hiszem, hogy ez különösképpen vonatkozik a nemzetiségi közösségek irodalmára, mert — többek között — a távlatkeresés életszükségletként írja elő a cselekvést és annak motiválását.

A két világháború között az írókat a közösségi élmények láncolták az irodalomhoz. „A népnevelés, az irodalom és művészet problémáit kell a kisebbségi élet első vonalába állítani, amelyek egyenrangúak a politikai természetű célokkal” — írta Tabéry Géza, akit igazán nem lehet azzal vádolni, hogy engedményeket tett volna a napi politikának. De elvárta, hogy a politika eszközeit alárendeljük a magasabb humánumnak, hogy elsőbbség biztosítható legyen a szellemnek mint „teremtő és nemzetfenntartó erőnek”. (*Emlékkönyv*. Kvár, 1930. 72.)

Irodalomtörténetírásról beszélve, elkerülhetetlenül megfogalmazódik a kérdés: alkothatunk-e megközelítően teljes képet a mű értékéről, jelentéstartalmáról, befogadásáról, ha csak részben vagy egyoldalúan ismerjük keletkezésének szellemi-ideológiai környezetét?

A legjobb szándékkal és jóindulattal sem mondhatjuk el, hogy kellő tudományos igényességgel — „a tudományok jelenlegi állása” szerint — foglalkoznánk eszmetörténeti hagyományainkkal. Olyan gondolkodók, írók, mint Tavasz Sándor, Makkai Sándor, Szabó Dezső, Bánffy Miklós, Nyíró József, akik nélkül nem érthető meg a két világháború közötti irodalom, részben még mindig ún. kényes témák, s nem is oly rég legfeljebb elítélően illett róluk szólni. S az ilyen hivatkozásokban, utalásokban nem is volt hiány. Akinek kedve kerekedik, összegyűjtheti őket a dogmatizmus illusztrálására. Többé-kevésbé a tabuk közé sorolható az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* ideológiai iránya, Németh László és a népi írók hatása. Mi sem jellemzőbb a *tabusító módszerre*, mint a gondolkodó Németh László szembeállítását az íróval. Az akadémiai magasságokban írt dolgozatokban valószínűleg hemzsegnek a pejoratív minősítések — harmadikutas tévelygő, irreális

tervhalmozó, utópiák megszállottja, dekadens pesszimista stb. stb. Ha „ilyen“ Németh László, akkor szólnom sem kell a Szabó Dezsővel szemben elszabadított indulatokról.

Ez a fajta tendenciózus vagy tudatlanságtól vezetett eszme- és irodalomtörténetírás teljesen elferdíti az egykori valóságot, a művet éppúgy, mint a befogadás mechanizmusát, ideológiai ködképekből összetakolt dimenzióba helyezi az alkotót és alkotását. Mert a történelem az ő fejükben olyan, mint egy állomásokkal megmetszített vasúti pálya, melyen a vonatok — nemzetek, nemzetiségek egyedi története — előírt és megmásíthatatlan menetrend szabályai szerint közlekednek. S aki nem alkalmazkodik e menetrendhez, lemarad, s ezért csak tévelygő lehet. Nem véletlen, hogy éppen újkori irodalmunkból alakult ki a „két vonulat“ elmélete. Amint mondják és írják, a kompromisszumokra hajló Gyulai—Ignotus—Babits-féle irányzattal, a mindenkori irodalmi fő áramlattal mindig szembeeszt a Petőfi és a magányos Ady képviselte népforradalmi vonal. E dogmatikus felfogás gyökerei a húszas-harmincas évekig nyúlnak vissza, amikor az esztétikumot a politikai stratégia és taktikai harc álláspontjáról nézték. Nem is említeném e felfogást, ha Babitsról, a *Nyugatról*, Adyról, az *Erdélyi Helikonról*, a transzilvánizmusról — különböző áttételekben — nem ismétlődne napjainkban is. Talán elég, ha arra hivatkozom, hogy a két világháború közötti irodalmunk egyik legértékesebb alkotásáról, Bánffy Miklós trilógiájáról (*Megszámláltattál... És hűvátaláltattál... Darabokra szaggattal*) — érdemben még senki sem írt. Legfeljebb az író t nyeglén, mint tehetséges dilettánst mutatták be. Valószínű, azért e nagy tartózkodás, mert Bánffy Miklós politizált is. De ez távol tarthatja-e az irodalomtörténeteket a mű elemzésétől? Hogy mást ne mondjak, ilyen meg gondolásból Ezra Pound költészetével sem kell foglalkozni.

Ha azt akarjuk, hogy tudományos igényességgel és módszerekkel, korszerű irodalomelméleti tudás birtokában foglalkozzunk múltunk értékeivel, elsősorban a berögzött dogmákkal kell szakítanunk. Mert valahol a régebbi és újabb dogmákkal való, immár tragikus viszonyunkban kell keresnünk a magyarázatot a „gyökeresek“ és a „gyökértelenek“ között folyó áldatlan vitára. Másfelől pedig az irodalomelmélet és történetírás nem lehet meg tudományos, *korszerű fogalmi nyelven dolgozó eszmetörténetírás nélkül*. És nem szabad elfelednünk a befogadás-esztétika irodalomszociológiai alapjait. Úgy gondolom, hogy a múltra nézve a *magatartástörténet* lehet a befogadás rekonstruálásának eszköze. Ha elfogadjuk, hogy a szöveg és a befogadás elválaszthatatlan.

Az előadások sem említették, s a vitában sem kerültek szóba a kiegyensúlyozott, alkotó szellemi élethez elengedhetetlenül szükséges demokratikus körülmények. Gyakran használt fogalmaink közé került a pluralizmus — másképpen szólva: az irányzatok, felfogások, vélemények szabad dialógushelyzete kialakításának fontos igénye. Amihez hozzá tartozik a türelem, az a szerzett képesség, hogy mások véleményét el tudjuk viselni, meg tudjuk hallgatni, hogy vitáinkban ne kerüljünk az indulatok uralma alá. Karl Popper írja egyik tanulmányában, hogy az értelem, akárcsak a tudomány, kölcsönös kritika útján gyarapodhat, s ezért a társadalomnak olyan intézményekre van szüksége, melyek megőrzik a kritika és a gondolkodás szabadságát. Ha azt akarjuk, hogy a korszerű tudományosság módszereivel ismerjük meg irodalmi múltunkat, egymás iránt is nagyobb türelmet kell tanúsítanunk. S akkor a sajtóban és más, ha szűkösen is, de rendelkezésre álló intézményekben kevesebb lesz a kizárólagosságot sugalló vélemény, s felbomlanak azok a csoportosulások, melyek magukat tekintik a gyökeresség vagy a nagyvilágítás nevében az igazság birtokosainak.

Katona Ádám • A középiskolai irodalomoktatás nézőpontjáról

Az intézményekkel kapcsolatban jegyzem meg, a számbavétel teljessége érdekében, hogy Székelyudvarhelyen a székelykeresztúri múzeum jelenlegi igazgatójával, Fülöp Lajossal együtt néhány évvel ezelőtt létrehoztunk három emlékszobát, ahol a Tompa László és Tomcsa Sándor írói hagyatékát gyűjtöttük össze; különböző dokumentumokból összeállt a Józsa Béla emlékszoba. Én azt hiszem, hogy ilyen akciókra — a helyi szervek támogatásával — mást is lehetne vállalkozni, addig, amíg megszületik az olyan régóta álmódott, emlegetett, szóban-írásban többször kért romániai magyar irodalmi múzeum.

Ez csak egy részletkérdés. A másik és — mondjuk — lényegi mondandóm Gyimesi Éva balladaszerűen kihagyásos, ugyanakkor hősenkszerűen hosszú elméleti

traktátusához kapcsolódnék. Itt elég élesen felvetődött az egyetemes és a helyi érdekűség fogalma; az érték mint kizárólagosan esztétikai, irodalmi kategória és az azon kívüli tényezők szembeállítás. Fábian Ernő részben utalt rá, ezen a vonalon szeretnék továbbmenni, kapcsolódva a Szabó professzor által idézett nézethez, amely szerint már ideje szakítanunk a forma és a tartalom szétválasztásával, amit mi is örököltünk az ötvenes évekből; és azzal a szemlélettel, ami végső soron elvezetett a legnagyobb „teljességhez” a magyar irodalomtörténetben: a sokat szidott „nagy spenót”-hoz.

Ideje lenne fölmérni azt, hogy az érték nem formai kérdés csupán, és nemcsak esztétikai értékkel kell számolnunk irodalmunk, művészetünk esetében, hanem egyéb értékkel is — és ez a sajátosságainkból adódik. Én is átrágtam magam azonkon a kiadványokon, amelyekre Gyimesi Éva, illetve Rohonyi Zoltán utalt. Amiket lehet irodalomtörténeti, elméleti divatjeleknek tekinteni, lehet korszakalkotó, zseniális, tudatformáló alapműveknek tekinteni, ki ahogyan kívánja, mert kétségtelenül tartalmazzák, látószögünkben nézve, az úgymond nyugat-európai vagy szűben kifejezve, a tudományos, „egyetemesen tudományos” felfogást. Elmondhatom, hogy rengeteg gondolatébresztő, szemhatár-tágító nézettel találkoztam én is ezekben a művekben, olyan nézetekkel azonban, amelyek valahogy nem hatottak rám revelációszerűen. Miért? Azért, mert olyan irodalmak vizsgálatára alapozódtak java-részben, amelyek évszázadok óta megengedhették maguknak az öncélúságot, az esztétizálást.

Ugyanakkor ezek a különböző és egymásnak olykor merőben ellentmondó irányzatok nemegyszer valóban a rossz értelemben vett metanyelv és metagondolkodás útvesztőit is kínálták. Én nem hiszem, hogy bármilyen tudomány akkor válna igazán tudománnyá, hogyha a közérthetőségtől tökéletesen igyekszik elszakadni. Persze, a másik nézetet sem fogadhatom el, hogy egy tudomány megélhet „technikusok” nélkül, megélhet egy gondolatrendszer fogalmi kifejezésére való törekvés nélkül. Egészséges középutat kell keresnünk, s akkor nem hiszem, hogy Rohonyi Zoltánnak vagy másnak a tanulmányait visszautasítanák a folyóirataink.

Azt a fajta szemléletet, ami Gyimesi egész előadását nem, csak bizonyos elemeit jellemezte, elméleti fejtegetésének egy részét, ezt a szemléletet érzem érvényesülni a középiskolai tankönyvek egy részében is. Én most nem akarom a hallgatóság türelmét igénybe venni, de felhívnam a figyelmet arra, hogy itt van egy X. osztályos tankönyv, amely évek óta használatban van, amelyiknek a szemléletében merőben egyenlő és kevésbé tudományos nézetek olyan mértékben uralkodnak el, amelyek szerintem nem egész közönségünket szolgálják. És itt megmondom, mire gondolok. Arra, hogy a XX. századi tankönyvből Ady Endréről jóval kevesebbet tudnak meg a tanulók, mint — teszem azt — Latinovits lemezéből. Ami nem valami szerencsés dolog. Ady Endréről, a költőről nagyon sokat megtudunk — Ady Endréről, a magyar költőről, aki a mi tizedekeseinkhez szólhatna, nagyon keveset. A népi írókról olyan nézeteket népszerűsít ez a tankönyv, amelyek sajátosak, egyediek: Láng Gusztáv nézetéről van szó, egy önállóan gondolkodó személyiség tiszteletreméltó nézetéről. De ezek nem tankönyvbe kíváncsnak.

A tankönyv jellegét mutatja (pillanatnyilag egy tavaly használt változat van a kezemben), hogy szerintem még a népi írók egész serege — Erdélyi József, Kodolányi János, Sinka István — életben van. Sőt, az 1981-es változat szerint is még él Kodolányi. Ez valahogy szimptomatikus. Nem ezen az egy-két adaton múlik a korszerűség, hiszen ez talán nem a szerző, hanem a tankönyvkiadó hibája — a régebben leadott kéziratot nem korrigálta ilyen szempontból —, de szimptomatikus a szemléletre, hogy ugyanebben a könyvben viszont a többi írói csoportosuláshoz tartozó alkotók életrajzi adatai, tehát az elhalálozási adatok is szerepelnek. Az is sajátos, ahogy az irodalom különböző irányzatai tárgyaltak: a polgári-humanista, a szocialista, a népi irodalom. Lukács György véleményem szerint kitűnően és érdemben tárgyaltatik. Nem a középiskola és nem X. osztály számára fontos ismeret az, hogy Lukács Györggyel vitatkoztak a kortársai, a tanítványai, és vitatkoznak vele a mai napig. Lukács Györgyöt nem azért szeretjük, mert vitatéma volt. Tehát teljes értékű a bemutatása. Érdekes módon Veres Péternél viszont a korlátok kerülnek előtérbe; a tankönyv sajátos műfajából adódóan nem elfogadhatóak az utalások fanyalgásokra, bírálatokra (amik másoknál hiányoznak). Tehát egyfajta elfogultságot találunk egy olyan nagy fontosságú kiadványban, amely esetleg a harminc év múlva tartandó hasonló értekezletnek a megalapozását jelenti, mert a mi mostani tanítványaink lesznek itt — talán — az akkori *Korunk*-nál, és fognak tárgyalni sajátos irodalomtörténeti problémáinkról. Egy ilyen fontos kiadványban tehát a hasonló szubjektívításokat feltétlenül mellőzni kellene.

Egy másik, az irodalomtanár számára mindennapos (nem akadémikus!) gond: szót kellene ejteni arról, hogy nincsenek összehangolva az irodalomtörténeti kiad-

M. MAKKAI PIROSKA:
JÓZSEF ATTILA
(a Korunk Galéria anyagából)

MAKÁR ALAJOS: SZÉKI ÖREGASSZONY
(a Korunk Galéria anyagából)

ványok, tankönyvek az irodalomtörténeti szöveggyűjteményekkel és programokkal. Nem beszélve arról, hogy a szöveggyűjtemények hozzáférhetetlenek, és ezért diákok szárai nőnek úgy föl, hogy alapvető irodalmi szövegek nem jutnak a kezükbe, mert a tankönyvekkel párhuzamosan nem jelennek meg a szöveggyűjtemények. Meggondolandó, hogy kinek írnak a tisztelt értekezlet jelenlévő résztvevői, kinek írunk, kinek írok, hogyha nem tanul meg olvasni az a diák, mert nincs ahonnan megtanulnia.

Az iskolai könyvtáraknak a helyzete nem ide tartozik, nem kívánok erre kitérni, de érdemes lenne egy kerekasztal-értekezleten — előzetesen konkrét felméréseket végezve — megnézni, hogy Arany János *Toldijához* hány diák jut hozzá egyik-másik középiskolában — és nem is akármilyen középiskolában. Amikor ilyen alapvető kérdések vetődnek föl, mint a minimális hozzáférhetőség, az alapvető műveknek a kérdése, valamint a tankönyveinkkel kapcsolatos még ezer és egy sorolható kifogás, akkor valahogy úgy érzem, hogy ez a kitűnő Kriterion-kiadvány, amelyet végigolvastam — és élvezettel olvastam végig a benne levő tanulmányok túlnyomó többségét —, hát ez valahogy a levegőben lebeg. A középiskolai tanítás és az irodalomtudomány között nincs meg a kívánatos, az élő kapcsolat.

Szigeti József • Fügőleges népvándorlás

Az itt felmerült problémákkal kapcsolatban csupán egy kérdéstről szeretnék szólni, éspedig a bevezetőben is említett *befogadásesztétika* értelmezéséről, valamint jelentőségéről hazai magyar irodalomtörténetírásunk, de szépirodalmunk szempontjából is.

A bevezető rámutatott, hogy ennek az új szemléletnek egyik alapelve: az irodalom története nemcsak az írók és művek, hanem a befogadások, vagyis a művek „olvasatainak” története is. Következőleg a korszerű irodalomtörténetnek számolnia kell írón és művén túlmenően az olvasók hatalmas táborával is: hogyan hatott a mű a különböző korok olvasóira? A súlyos gondolat, ami ebben az új esztétikai megközelítési módban jelentkezik: a felelősség az olvasó iránt, akihez szól a tudós, a szépiró. Mai feladataink között, amikor székszerűen vetődik föl a tömegek szellemi felemelkedésének, a „fügőleges népvándorlás”-nak (Féja Géza) elodázhatatlansága, valóban nagy a fontossága ennek a szemléletmódnak, mert a *tömegek* jelentőségére figyelmezteti az írástudót: mondanivalójában s annak megformálásában is tekintettel kell lennie a széles tömegek igényeire.

Persze, a gondolat nem új: minden nagy író érezte, hogy törekvései akkor válnak mozgósító erővé, ha behatolnak a tömegekbe, s olyan magatartásmodellt alakítanak ki, amely követhető nemcsak egyesek, de a közösség egésze számára is. Csak egy példát említek: Németh László egyik, Adyval kapcsolatos megemlékezésében így ír: „Egy költő műve azzal, hogy itt hagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” (*Az értelmiség hivatása*, Bp., 1944. 284.) Benne van ebben a mondatban a recepcióesztétika alapelve: az irodalmi folyamat azáltal válik teljessé, hogy a művet befogadják, hogy segít tájékozódni, talpon állani, megmaradni, továbbadni az értékeket, amelyeket századok kiemelkedő írói, tudósai halmoztak föl, akiknek művében nincs szakadék esztétikai érték és mozgósító erő között, mert a „fogyasztó” számára elérhető módon fogalmazták meg mondanivalóikat. A befogadás, az olvasatok története is beletartozik tehát az irodalmi folyamat felmérésébe, sőt a kutató munkájának egyik alapvető feladata.

Ami már most a befogadásesztétika *értelmezését* illeti, világosan kell látni, hogy nemcsak egyoldalú folyamatról van szó. Igaz, a szerző az olvasó számára alkot, következőleg a mű hat az olvasóra; ámde a recepció folyamat visszaható erejű is: az olvasó nemcsak befogad, hanem igényekkel is fellép; nemcsak a szerző toborozza olvasóit, de az olvasóközönség is megteremti a maga szerzőit, befolyásolja a művek keletkezését. Végső fokon a recepcióesztétika nem egyirányú mozgást jelent, nem végpont, hanem új tevékenység *kiindulópontja* is. (Manfred Neumann: *Társadalom — irodalom — olvasás*, Helikon, 1980. 1—2: 77—79.) Kölcsönhatásról van tehát szó, amelynek létrejötte mindkét fél számára előnyös, sőt mindkét oldal létérdeke. Ha akadályok merülnek fel kiépülésében, mindkét oldal megsínyli: az olvasó kirekesztődik az egészséges szellemi élet összefüggéséből, az írástudó pedig elveszíti kapcsolatát életető talajával, a valósággal. S az eredmény már ismert: az egyéni problémák, bajok jelentőségének eltűlése, amelyek természetesen megalapozottak lehetnek az egyén szempontjából, ám nem biztos, hogy a *közösség egésze* életének összefüggésében *ugyanolyan* jelentőségűek, mint aho-

gyan az egyén érzi. A recepcióesztétika helyes értelmezése éppen ennek a két-irányú mozgásnak a felismerése. Ennek nyomon követése nélkül az irodalmi folyamatról alakított képünk nem lehet teljes, tudományos, mivel nem ad feleletet a kérdésre: milyen társadalmi „rendelésnek” tett eleget az írástudó? A recepcióesztétika lényege: az író és olvasó egységben látása és láttatása. Az ilyen szempontú irodalomtörténeti tanulmány azután földéri, hogy milyen mélyre hajlott le az író, hogy meghallja a „rendelést”.

Mit jelent mindez a hazai magyar nyelvű tudományos és szépirodalmi tevékenység vonatkozásában?

A mi sajátos helyzetünkben az anyanyelvű tudományos és szépirodalom az előremutató, a megtartó *nemzetiségi tudat* kialakításának egyik fontos eszköze, az „önidentitás” megőrzésének egyik alapvető feltétele. Ebből adódik, hogy számunkra döntő követelmény a kommunikáció megteremtése és biztosítása író és olvasó között. Ha akár a tematika, akár a megformálás vonatkozásában az írástudó elszakad közönségétől, egyrészt önként lemond arról, hogy hasson a nemzetiségi tudat kialakítására, másrészt nélkülöznie kell a közönség részvételét az új művek, az új produkció létrejöttében.

Ebben az összefüggésben kell szemlélnünk egyes itteni felszólalásokban is megfogalmazott aggodalmakat: egyes tanulmányok, tankönyvek, de szépirodalmi alkotások is olyan nehézségek elé állítják az olvasót, hogy az végül is lemond a küzdelemlről: megadja magát. Mindenki találkozott, s találkozik naponta a *közérthetőség* problémájával. A kérdés nem oldható meg azzal, hogy az írástudó kijelenti: nem érdekelnek a panaszok, emelkedjek fel az olvasó az én színvonalamra! De nem megoldás a másik lehetőség sem: az írástudó mondjon le mindenfajta igényességről a közérthetőségre hivatkozva. A megoldást valahol félúton kell megtalálni: folytonos gondunk kell hogy legyen az olvasók esztétikai nevelése, ám ugyanakkor az írástudónak is számolnia kell az olvasók teherbíró képességével. Csak ez a *kétirányú erőfeszítés* biztosíthatja, hogy ne következzen be *szakadás* az írástudó és nemzetiségünk tömegei között.

Persze, ez a jelenség másutt is problémát okoz, bár talán nem olyan életbevágó, mint a mi konkrét feltételeink között. Feltűnése azonban másutt is aggodalmat támaszt. Ez vezethette Király István tollát, hogy ilyen keményen fogalmazzon: „A gondolat helyett a tudományos zsargon, az igazságatörés szenvedélye helyett a módszertani fontoskodás. Egy felduzzasztott, öncélú, fogalmi apparátusba, egy tudományos »metanyelvbe« rejtették el magukat gyakorta a hozott gondolatok. Irodalomtörténetesek irodalomtörténetesek számára kezdték el írni. Nem mintha nem lenne lényeges az ilyen típusú, pusztán műhelymunka. De a műhelynek befallódott itt szinte az ablaka. Nem hatott ott benne az élet rendelése. Nem volt jelen még közvetetten s áttételesen sem a cél problémája. Teljesen elveszett a gyakorlat szempontja.” (*Tiszatáj*, 1981. 7 : 52.)

Az ítélet más körülmények között hangzott el ugyan, de minket is figyelmeztet: csak a kommunikáció teszi lehetővé az írástudók aktív szerepét a korszerű nemzetiségi tudat kialakításában. Időszerű hát Izsák József figyelmeztetése, aki irodalmunk olvasóiról készített vizsgálatának eredményeit így zárja: „Sok írónkat afelől is meggondolkoztatná, hogy mit kövessen: a *tömegekkel* való nyílt kommunikáció útját, vagy a *kevesekhez* szóló dekódolások kifejezés útvesztőjét.” (*Igaz Szó*, 1981. 10:284.) Befejezésül hadd hivatkozzam ismét Németh Lászlóra: „Egy társadalom igazi ereje nem a belőle rakétaként fölszálló tüneményekben, hanem a mélyen dolgozó emberek értékében van.” (*Pedagógiai írások*. Téka. Buk., 1980. 231.)

Vigyázzunk, nehogy az írástudó műhelyének ablaka tényleg befallódjék!

Rohonyi Zoltán • Ha egyszer irodalomtudományról van szó

Elnézést, hogy újra szót kérnék, de ennek az az oka, hogy Kántor Lajos felszólított a vitatkozásra is. Nem szándékom a vitatkozás, csak figyelmeztetni szeretnék két vonatkozásban.

Nilván, amikor magam is megfogalmaztam, hogy bizonyos értelemben hosszú volt és ezért fárasztó lehetett a bevezető, azért az nem azt jelenti, hogy csak arra figyeljünk fel egy bevezetőből vagy kettőből, ami éppen tetszik nekünk. Tudniillik ott, amikor — többek között — a monizmusra is hivatkozva, szóba hoztuk, hogy az esztétikum-centrikusságot azért bizvást megkérdőjelezhetjük, és a mi szükségleteinkhez mérjük, akkor két szempontot keverünk, az egyik az, hogy

a mi szükségleteinket senki sem tagadja, a másik pedig az, s a referátumban világosan elhangzott, hogy milyen szintjei vannak a befogadásnak, ami azonban nem jelenti a cezúrát közöttük. A monista felfogás éppen az, hogy ezek a különböző aspektusok mind az esztétikumban valósulnak meg, és ettől nem tudjuk függetlenné tenni. Azért teljesen igaza van Fábrián Ernőnek és Katona Ádámnak, Szigeti professzornak: igenis szükségletünk az is, hogy szembenezzünk ifjúságunknak, általában nemzetiségünknek a sajátos körülményekből fakadó helyzetével. Azonban ne feledjük el valamit. Pillanatnyilag egy irodalomtudományi kötet hozott össze bennünket, ahol az első minimális kritérium, hogy hagyjuk a tudományos jellegű információkat gyűrűzni egymás közt. Tehát rendben van, Katona Ádámnak teljesen igazat adok abban, hogy valóban a diáksághoz kellene mérni igényeinket, na de most tegyem föl a kérdést: ha az egyetemi oktató például határozottan csak ilyen típusú ismérvek alapján dolgozik, akkor eleve zárójelbe tesz és kiiktat minden modern információt, s ezt a saját diákja fogja tömeges lógással honorálni. Tehát a mi feladatunk, azé a néhány emberé, aki kötelezően ezzel foglalkozik, hogy ezeket a problémákat ébren tartsa, bevigye a köztudatba, nem azzal a megfontolással, hogy most egy nemzeti közérzet-ellenes, nyugatos, mit tudom én milyen modern tudományágat képvisel, hanem egyszerűen ha tudományról van szó — akkor tudományról beszéljünk. Ha ilyenkor köznevelés a témakör, akkor köznevelésről beszéljünk. S ilyen vonatkozásban, bár egyáltalán nem tartozik ide, de Katona elég hosszan szolt róla, érdemesnek látnék egy vitát (nem hiszem, hogy ez volna a kerete) arra vonatkozóan, hogy hogyan is kellene megírni irodalmi tankönyveinket, mi az alapvető funkciójuk. Tekintve, hogy ezt nemcsak Katona Ádám veti fel, vidéki kiszállásainkon gyakran találkozunk a problémával, elég sűrűn elhangzó vélemény és ismérv az, hogy igenis túl magas a színvonal, tehát szállítsuk le, szőljünk ahhoz a diákhöz stb. Egy adott pillanatban, egy félig-meddig vita formájában azt a kijelentést kockáztattam meg, hogy aki a leszállítás élvét vallja, ismerve a diákok lehetőségeit, könyvtár- és egyéb adottságait, az sohase feledje el azt, hogy ameddig a többi tankönyv, például a román irodalomtankönyv, rendkívül magas színvonalat diktál, addig az is megfontolandó nemzeti szempontból, hogy hová szállítsuk le mércénket a saját irodalmunkat tárgyalva. Tehát én nem tudom másképp nézni a X-es magyar tankönyvet, mint amilyen szintet a hasonló román irodalomtankönyv biztosít. Ha én önkényesen engedek az igényből, akkor ezzel nyújtok egy befogadást alapot, ebben igaza lesz Katona Ádámnak, de nem fog az a diák engem megkövezni három év múlva, hogy „te engem mire szállítottál le”? Tehát lexikális ismeret nyújtok irodalomértés és esztétikumcentrikusság nélkül. Igaza van Fábrián Ernőnek abban, hogy igenis szükség van eszme- és ideológiatörténetre. Pillanatig se tagadom, benne is foglaltattam lényegében a külső vonatkozási rendszer egy kicsit elvont kategóriájában. De, végül is, ha egyszer irodalomtudományról van szó, akkor maradjunk a terminus mellett. Lehet, hogy „lebegünk valahol a mindenségben”, de ilyen értelemben lebegnek a szociológusok, lebegnek a filozófiával foglalkozók, mert valójában egész humán kultúránknak nincs társadalmi bázisa.

Beke György • Az irodalom nemzeti üzenete

Elképzeltető lenne-e, hogy egy román irodalomtörténeti kézikönyvben, életrajz-gyűjteményben, bármilyen megközelítésű tanulmányban úgy írjon valaki Octavian Gogáról, hogy tudomásul se vegye költészetének nemzeti jegyeit? Egyszerűen kitörölje a Goga-képből az erdélyi románság fennmaradásáért, nemzeti lényének érvényesítéséért vívott irodalmi harcát — az erről szóló műveket — a Habsburg-monarchia idejéből? És a későbbi időkben? Vagy elképzeltető lenne-e, hogy valaki a román irodalom egészének történetét úgy írja meg, hogy ebben egy szót se ejtsen George Coșbuc erdélyi román fájdalomról, az ebből fakadt őszinte énekekről, vagy Liviu Rebreanu műveiből kifejejtse az író erélyes tiltakozását az erdélyi románság életjogait sértő megnyilatkozások ellen? Tovább is haladhatok ezen a gondolat-ösvényen: a román irodalommal foglalkozó magyar — vagy bármilyen más — irodalomtörténészek legyintheznek-e egy elegáns gesztussal e tematikára, mivel netán saját érzékenységeket sérthetnének? A kölcsönös megismerés nagykorúságát mutatja, ha még „idegen” tollak is ragaszkodnak a másik irodalomtörténet valóságos tényeihez, mindegyikhez együttesen, hiszen a maguk korában azok az irodalmi jegyek, jelenségek, színek szintén együttesen, kölcsönhatásukban éltek és

hatottak. Ebben az összefüggésben és éppen Octavian Goga kapcsán jut eszembe, hogy Domokos Sámuel professzor magyar életrajza a román költőről igenis szembenéz — ha néhol túl szemérmesen is — a Goga-életmű egészével, ennek minden nemzeti és társadalmi vetületével. Vagy Ion Chinezu hajdani — mindmáig folytatás nélkül maradt — román munkája az erdélyi magyar irodalom első évtizedéről egyáltalán nem akarta homályba borítani ennek az irodalomnak mélységesen nemzeti jellegét.

Irodalomtörténéseink mai igen fontos tanácskozásán mind az bogárzik a fejemben, hogy vajon az irodalom nemzeti üzenete nem időszerű és odafigyelésre érdemes többé számunkra? Nem hiszek abban a vizsgálódásban, amely egy egész költői életmű jelentését abból ismerné fel, hogy egy-egy szó hányszor fordul elő a versekben, de itt most nem ártott volna valamiféle statisztikát készíteni az elhangzott fogalmakról, szavakról. Úgy érzem, mintha a mi irodalomtörténetírásunk már-már egyetlen gondja a módszerek korszerűsége lenne. Mindjárt hozzátenném, hogy világért sem e korszerű irodalomelméleti megközelítési módok ellen szólok, dőreség is lenne részemről minden efféle, hiszen az orvostudomány vagy a régészet is — hogy ezeket a példákat említsem — ma már a legkorszerűbb módszerekkel vizsgálja mind az élő betegeket, mind a sok száz éves csontvázakat. De a legkorszerűbb műszer is csak segédeszköz lehet, márpedig néha olyan érzésem is támadhatott, hogy a műszerek parádéja fontosabbnak tűnnek magánál a vizsgált élő betegnél vagy a múltat hozó „csontvázaknál“. Mintha a módszer, a ma legkorszerűbb, de holnap már meghaladott módszer — minden műszer tökéletesedik — kedvéért élnének és éltek volna az emberek: az irodalmi művek. Hitem szerint minden műszer, minden módszer az állandó értékek mindegyikét, egyáltalán az élet állandóságát keresi és segíti. A műszer, a mégegy korszak műszer bővületében sem hanyagolhatjuk el azt, amit a műszerek szolgálnia kell: a struktúráért az élő és éltető mondanivalót! Szépség nélkül hatástalan az igazság, de igazság nélkül a szépség szélben lebbenő, elsodort — királyi palást.

Olvasom Sipos Domokos egyik színművét, a *Zokog a porszemet*, amely csakugyan megrázó erővel ábrázolja az erdélyi magyar néptanítók és népiskolák egykori tragikus sorsát. Előveszem Sóni Pál 1969-es kézikönyvét, *A romániai magyar irodalom történetét*; Sipos Domokos méltán külön fejezetet kapott benne. Részletesen szól az irodalomtörténész Sipos Domokos novelláinak erőteljes, lázító társadalmi mondanivalójáról, de a nemzeti kétségbeesés mintha nem is az írónak az előbbivel szervesen összefonódott üzenete lett volna a kisebbségi időkből, erről még véletlenül említés sem tétetik! Persze, egyáltalán nem ez az egyetlen ilyenét példa, ez legfennebb azért súlyosabb, mert a Sóni-kötet egyetemi tankönyv volt! Érdemes elgondolkozunk azon, hogy vajon a társadalmi mondanivaló igazsága és ereje nem csorbul-e azzal, ha a tőle elválaszthatatlan nemzeti mondanivaló teljesen kiszorul az irodalomtörténész látóköréből? Nem is szólva arról, hogy ha valaki — mondjuk egy fiatal tanár — egyszer a tankönyv után magukhoz az irodalmi művekhez fordul, és kezébe kerül a *Zokog a porszem*, nem rendül-e meg benne a hit mindama ismeretekben, értelmezésekben, amelyek felé a tankönyv elindította? Világért sem akarom azt mondani, hogy valamiféle „polgári objektivitással“ — milyen kedvenc érve volt ez a hamisításnak! — minden irodalomtörténeti összegezés a tárgyalt író minden munkáját egyképpen vegye számba, ám ítélkezzék fölötte, de véleményével, érvelésével — és ne elhallgatással tegyen ítéletet!

Az a népszerű, lelkiunkhoz nőtt életelv — úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk — nem mai keletű, Sütő András művészete csak mai akusztikákkal erősítette fel, zengte be vele lelkiismeretünket. De a két háború közötti magyar irodalom minden erdélyi szárnya éppígy állandóan sugározta ezt az üzenetet. Makkai Sándor, Reményik Sándor, Gaál Gábor, Tamási Áron s annyian mások ismételték, tünődtek fölötte, minden társadalmi irányzat oldaláról, talaján, nemegyszer egymásnak ellentmondva a társadalom dolgainak megítélésében, de soha nem tagadva meg ezt az ellentéteken át is összekötő, közös gondot: a megmaradásét. Ezek a „rádióadó“ nem sugározhatnak többé, kialudt bennünk az éltető energia, a fizikai lét; nem az irodalomtörténet feladata lenne-e hát átvenni az „adást“, kiszűrni belőle minden mellékzörejt, és mai szocialista eszményeink jegyében sugározni tovább a megmaradás időket átkötő, összekapcsoló művészi üzenetét? Úgy nőnek fel diáknemzedékek — de még tanárnemzedékek is! —, hogy nem ismerik az erdélyi magyar írásnak ezt a csakugyan legsajátosabb jellegzetességét a két háború idejéből, és mondjuk a negyvenes, ötvenes évek korából sem. Szegény Asztalos Istvánnak dühében megint fejébe tódulna a vér, ha azt látná, hogy ő csak kérelhetetlen, ám derűs kedélyű társadalombíráló volt, de a nemzeti megmaradásról, a torzulásról, egyebek között a renegátságról nem volt mondanivalója. Kántor—Láng irodalomtörténetén kívül emlegeti-e még valaki az *Aki nem akar ki* című

félelmetes erejű novellát? Vagy már ilyen eset, önmagát feladó érdek-magyar gyávasága nem lenne többé? Akkor legalább a múlt, a közelmúlt egyik riasztó példaként állítsuk helyre ezt a novellát az Asztalos István-életmű egészében!

A román irodalomtörténet példájából indultam ki, oda térek vissza. Román irodalomtörténészek is igen érzékenyek minden korszerű új módszerre, van bátoróság kikísérletezni, elfogadni a testükre szabottat, elhagyni a másót levetettet, de soha nem a tematikai kizárólagosság jegyében. A szépség, igazság, a társadalmi és a nemzeti együtt adja meg a legjobb román irodalomtörténeti művek teljességét! Vajon ha a magyar irodalomtörténeti műveket román fordításban is megjelenítenék, az e téren teljességhez szokott román olvasó — a román irodalmi közvélemény — nem találná-e csonknak a mi önszemléletünket? Hiszek abban, hogy éppen a román kollégák igényelnék a magyar kollégáiktól az irodalom nemzeti törekvéseinek művészi értékrendjét is, hogy tisztábban láthassák, kikkel élnek együtt.

Gálfalvi György • Permanens hőkorszak

Láng Gusztávnak tökéletesen igaza van: irodalomtörténészeink elsődleges feladata a romániai magyar irodalom történetének kutatása, mert ezt senki sem végzi el helyettünk. Ezt a munkát nem lehet eléggé sürgetni; a két világháború közötti irodalmunk például emberemlékezettel befogható, mégis egyre inkább érezzük, mennyire rossz beidegződés torzítja, illetve mennyi fehér folt teszi hiányossá a róla alkotott képet (és nemcsak az „átlagolvasóét”, hanem az „átlagszakembernek” tartott tanárét is!), miközben a szemtanúkat sorra elbűsüztatjuk, az írott források jó része elkallódóban van, illetve feltárára vár. Egetően szükségünk van olyan irodalomtörténeti tanulmányokra, amelyek a feledésből hoznak vissza elsüllyedt vagy elsüllyesztett műveket, és valós összefüggéseik közé helyezik el a tényeket. Ezért örvendek a mai megbeszélésünkre alkalmat adó *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* megjelenésének, különösen az olyan írásoknak, mint amilyen Kántor Lajos tanulmánya, amely — az *Utunkban* között sorozattal együtt s ennek részeként — nemcsak Kuncz Aladárnak, a szerkesztőnek szolgálatot tettélt, hanem arra is figyelmeztet, milyen makacsul tartják magukat a hamis tudatot tápláló legendák az irodalmi köztudatban. S (a kötetnél maradván) ugyancsak kiemelném Cseke Péter rendkívül alapos, meggyőző tanulmányát: Horváth István pályájának kulcsfontosságú, mégis kevésbé ismert szakaszát feltárva, az eddigi esetleges megemlékezéseknél jóval hangsúlyosabban hívja fel a figyelmet a *Termésre*, folyóiratunkra, amelyről még mindig keveset tudunk. (1978-ban, amikor az *Igaz Szó* — azóta már hamvaiból való feltámadását váró — mellékletét indítottuk, még az idősebb olvasók közül is kevesen emlékeztek arra, hogy a negyedik évenként kiadott számok megjelölését — Tavasz, Nyár, Ősz, Tél — a *Termésből* elevenítettük fel.) A közhelyre koptatott igazság, miszerint múltunk a jelenben dől el, az irodalomtörténetre is érvényes. Tanulságos végiggondolni, hogy nemcsak a két világháború közötti, hanem az utóbbi évtizedek irodalmáról alkotott képünk is aszerint változott, hogy milyen irodalompolitikai pillanatból néztünk szembe vele. Kétségtelen, hogy ez a kép az utóbbi években szélességében és árnyalataiban egyaránt gazdagodott; irodalomtörténeti szemléletünkben, az értékek fel- és elismerésében a rafinált utakon osonó kizárólagossági törekvéseket visszaszorítva parancsoló szükségletként kezd érvényesülni a pluralizmus. Nem adhatjuk alább: teljességre kell törekednünk a számbavételkor. A munka oroszlánrésze nyilván a kiadókra — elsősorban a Kriterionra — hárul. Meggyőződésem szerint a szerkesztők tisztában vannak a teendőkkel, és a lehetőségeket is higgadtan mérték fel; mi elsősorban azzal segíthetünk nekik, hogy a nyilvánosság előtt támogatjuk törekvéseiket. Bánffy Miklós trilógiájának újrakiadását nem először sürgetjük, remélhetőleg megjelenése elől végre elhárulnak a változatos formában odagördített akadályok; Makkai Sándor *Órdögszekerének* közönségsikere további regényeinek megjelentetésére biztat; Reményik Sándor neve tankönyveinkben már felbukkant, talán válogatott verseit is nem sokára kézbe vehetjük; Bárd Oszkáról nemrég olvastam doktori értekezést, verseire is kíváncsi lennék, de nehezen elérhetők; Nyíró Józseftől véleményem szerint hasznos lenne kiadni a *Kopjafák* legszebb novelláit s regényeit közül legalább az *Isten igájában*-t — kár lenne ugyanis, ha csak az *Uz Bence* szerzőjeként élne az irodalmi köztudatban (mert *igy* él!); Kádár Imréről is többet kellene tudnunk arról, hogy színházigazgató volt, és románból fordított; Kiss Jenő tíz évvel ezelőtt megígérte, hogy alkalomadtán elmondja, ki volt Kovács László, a *Helikon* szerkesztője — azóta is várunk erre az alkalomra. Hol késik

Kacsó Sándor legendás vezércikkeinek és harcos riportjainak gyűjteménye? Miért nincs alkalmunk Kovács Györgyben a nemzetisége érdekében kiálló, gerinces riportert és publicistát (is) tisztelni? Dsida Jenőtől miért nem olvashatjuk — a verset értelmező és keletkezésének történetét ismertető tanulmány kíséretében — a *Psalmus Hungaricust*. És az ötletszerűen felvetődő kérdések sora folytatható...

A megbeszélésünkön elhangzottakkal kapcsolatban még csak annyit szeretnék megjegyezni: nem hiszek abban, hogy irodalmunknak egyetlen hőskorszaka volt. Szerintem permanens hőskorszakban gazdagodott, s az sem kizárt, hogy leghísebb korszaka ezután következik. Többek között ezért is szükségünk van arra a biztonságérzetre, amelyet értékeink számbavétele és tudatosítása nyújthat.

Szabó Zsolt • Kisipari módszerekkel?

Még azon melegében, ahogy kikerült a kötet a nyomdából, ismertettem a bukar esti rádió hullámhosszán, örvendezve afölött, hogy a Kriterion Könyvkiadó lehetőséget teremtett egy tudományos bűvárai számára: tájékoztatni a nagyközönséget arról, ami a szakembereket itt és most foglalkoztatja. A *Népszerűségi Dolgozatok* és a *Művelődéstörténeti Tanulmányok* kedvező visszhangja bizonyítja, hogy egyrészt az olvasóközönség igényli az efféle publikációkat, másrészt pedig, hogy vannak kutatók, kellő szakmai felkészültséggel rendelkező egyének, akik a romániai magyar nemzetiség tudományos és művelődési életének sajátos kérdéseit kellő szinten bonczkés alá vehetik. Élve a *Korunk* nyilvánosságával, talán érdemes szavát tenni a kötet fölötti töprengések néhány tanulságát is. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy szükség van intézményes keretbe, amely képes lenne a kutatók nemzedékeinek egymásra épülő munkáját tervszerűen összehangolni. Enélkül elképzelhetetlen, hogy a romániai magyarság alkotta szellemi javakat, ezek létrejöttét meghatározó társadalmi, történelmi és politikai tényezőket tanulmányozók továbbléphessenek. A páratlan egyéni teljesítmények (*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, *Balladák könyve*, az esedékes *Irodalmi Lexikon* s még sorolhatnák közülük) „egyszemélyes intézményei” inkább a szabályt erősítő kivételek kategóriájába tartoznak. Mikó Imre, Bányai László kísérletei a politikatörténeti megközelítésben folytatásra várnak. „Maszek munkában” egy sereg feladatot egyszerűen lehetetlen elvégezni. Még mindig sok a „balladai homály”, a jóhiszemű vagy a tudatos ködösítés például a két világháború közötti periódusról. Azon is el lehet töprengeni, hogy mi a kártékonyabb: ha valamiről nem szólunk, vagy ha mellébeszélünk. Legalábbis szüklátókörűség például tagadni azt az erőteljes Szabó Dezső-hatást, amelyet a két világháború közötti irodalmi életünk nép felé tájékozódó szárnyán dokumentumokkal is igazolni lehet (*Tizenegyek*, *Erdélyi Fialok*, falukutatók), s egyféle „székely fajmítosz”-ként elutasítani, mondjuk, Balázs Ferenc koncepcióját, amelyben Szabó Dezső csodálata keveredik antiszemita, cionista, messianisztikus és még egy sereg más elemmel. Szabó Dezső hatása tehát csak egyik forrásaként jöhet számba a falu felé forduló írók egynemély munkájának. Egy hol, miféle érzékenységeket sérthet hat évtized távlatában egy mindezt dokumentáló Balázs Ferenc-levél, azt még csak találgatni se érdemes.

Egy megfelelő intézmény szerepét — ez az előbbi hozzászólásokból is egyértelműen kiderült — nem veheti át sem a magyar tanszék, sem a kiadók, sem a szerkesztőségek, még akkor sem, ha megszervezésében, profiljának kialakításában és egész tevékenységében oroszlánrészt vállalnának személy szerint mind a tanárok, mind a szerkesztők.

Legutóbb, alig több mint egy esztendeje tűnt úgy, hogy legalább az irodalomtörténeti kérdéseknek kerül gazdája, egy romániai magyar irodalmi múzeum. Megvalósulási formájában — a bukar esti Irodalmi Múzeum három alkalmazottat foglalkoztató magyar osztálya — nem tudhat eleget tenni az elvárásoknak. Esetleg központi adminisztratív csúcsa lehet majd annak a hálózatnak, amely a romániai magyar írók emlékházaiból, emlékszobáiból, és az írók hagyatékait összegyűjtő és megőrző, tudományos kutatás céljait szolgáló egy vagy több múzeumból, a romániai magyar írás valamennyi dokumentumát összegyűjtő s a hiányokat teljességre törekvő módszerességgel kiegészítő korszerű dokumentációs központból állna. Ez a központ szervezhetne aztán tudományos ülésszakokat, tapasztalatesereket, vándorgyűléseket, és saját belső kiadványaival létrehozhatná azokat a nélkülözhetetlen segédesszközöket (bibliográfiák, repertóriumok, dokumentum-publikációk), amelyek nélkül a korszakot tanulmányozók az úrhajózás korában is legfeljebb kisipari módszerekkel bütykölhetik „remekműveiket”.

Van pozitív tanulsága is a szőnyegen levő kötetnek: biztató a kutatógárda utánpótlása. A kötet 14 szerzője közül 8 a fiatal korosztályhoz tartozik, 35 év alatti. S valószínűleg az egyetem padjait nemrégén elhagyók államvizsga-dolgozataiból, némi erőrafordítás-többlettel szintén közlésre érdemes, tudományos szempontból értékes tanulmányokká, esetleg önálló kötetekké kerekíthetők lennének. Mert nemigen engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy a romániai magyar írás története szempontjából fontos, információkban gazdag dolgozatok Csipkerózsika-álmukat aludják.

Mátis V. Béla • Pótolni a hiányt

Valljuk meg, legalább magunk között, szinte nincsenek is kimondottan irodalomtörténészeink, úgy értve, hogy kizárólag csak ezzel foglalkoznának, foglalkozhatnának. Ahogy szétnéztem a teremben, itt is, kevés kivétellel, inkább kritikusok, szerkesztők, nyelvészek, esztéták, újságírók, közírók vannak jelen. Persze, hogy valamennyiükre, mindnyájunkra vár az irodalomtörténettel való foglalatosság.

Engedtessek meg, hogy elmondjak egy példát, egészen más területről. Életem nagyobb részét a közvetlen termelésben, gyárban életem, dolgoztam le. Nagyon sokszor — mint gépész, mint üzememester — szinte a semmiből kellett pótolnom az anyag- vagy szakemberhiányt, még többször mindkettőt, mert a termelés nem állhatott meg. Számítalanszor napok, sőt órák alatt kellett „átképezni” rokon szakmából alkalmas embert, a keresett anyagot is megtaláltam az ócskavas-placcon, a rakárban. A mellettem élő Csoma György nagybányai barátom, többszörös kollégám tanú rá, hogyan lehet ilyen hiány esetén (igaz, nagyon keservesen) megoldani a problémákat. Vonatkozathatjuk ezt, áttételesen, e vita témájára is. A szakember, a szakirodalom és sok más egyéb hiányát pótolhatjuk a „rokon szakma” területéről, de csak úgy, hogy a kimerültség hajszolva magunkat, munka közben „gyúrjuk át” az embert, s a rozsdamarta placcokról szedjük össze a kallódó anyagot, szaladunk át a rokon-szomszédhoz, s ha kell, nagy távolságokat rohangálunk hozzáértő, befolyásosabb segítségért. Vagyis, ha nincs lehetőségünk külön irodalomtörténeti szaklap indítására, használjuk ki meglévő folyóiratainkat, központi és vidéki lapjainkat, a legmesszebbmenő segítségadással. Ma már vannak jó tollú, felkészült újságíróink, riportereink vidéken is, éppen csak az nincs, aki segítene szakosítani őket, menet közben, velük együtt izzadva; és „szakosítani” központi és vidéki lapjainkból egy-két oldalt. Nem minden számban, persze, ez lehetetlen! De hetilapoknál mondjuk negyedévenként. Mi, vidékiek tudjuk igazán, hogy — nemcsak irodalomtörténeti tárgyú — írásainkkal, kötetekkel mennyit kell futkározni, központi lapjaink, folyóirataink, kiadóink háza táján. „Házalás közben” még bizalmatlanságok, előítéletek sokaságával is találkozunk az ember. Így nem lehet „rokon szakmából” átszakosítani, sem „rozsdametetőben” kallódó anyagból pótalkatrészt csiszolni! Az anyag makacs, de mennyivel inkább az emberanyag, a lélekanyag.

Szólnom kellene a szomszédságtól kölcsönzésről, a szakkönyvekről, lexikonokról, a könyvbehozatalról, a közös könyvkiadás bővítéséről. Meglehet, hogy a központi szerkesztőségek, kiadók s azok munkatársai nem küzdenek úgy a problémákkal, mint mi, vidékiek; de nemcsak saját magára kell hogy gondoljon az ember; ráadásul ez nem is magánügy!

Borcsa János • Élő fogalmak rendszere

1. Pillanatnyilag azokra a tanulmányokra figyelnék jobban, amelyek a kortárs irodalom eredményeit-értékeit választották az elméleti-tudományos kutatás tárgyául, illetve ennek az irodalomnak különböző vonatkozásait vizsgálják. Persze, még így sem lehet oda nem figyelni például Cseke Péter komoly vállalkozására (Horváth István és a *Termés* kapcsolatát tárgyalja) vagy Kántor Lajos és Rohonyi Zoltán tanulmányaira. Előbbiben a szerkesztő és irodalomszervező Kuncz Aladáról kapunk hiteles képet, utóbbiban egy távoli (?) vitát (Berzsenyi—Kölcsey) követhetünk nyomon újból, s annak (szöveg)környezete világosodik meg — az irodalomelmélet újabb tételeire, tudományos szempontjaira alapozott és világos értelmezésben.

2. Elsősorban a szövegelméletek eredményeinek, illetve az irodalomszemiotikai kutatásoknak az erőterében történnek próbálkozások a műalkotás vagy valamely műfaj létmódjának és működési sajátosságainak feltárására, a mai irodalom jelenségeinek megközelítésére. Sipos András a „hosszú vers” legáltalánosabb törvényszerűségeit keresi, előtérbe helyezve Juhász Ferenc életművét, Csutak Judit dolgozatában az említett költő egyik versének (*Anyám*) motívumszerkezetével foglalkozik, Kiss Mihály pedig irodalomkritikai tanulmányában egy jelentős regényünkhöz — *Kő hull apadó kútba* — közelít teoretikus igénnyel.

A három írás tárgyában, módszereiben, műfajában, céljában és szellemében egyaránt különbözik egymástól, de mindhárom szerző végső szándéka abban talán összeegyeztethető, hogy korszerű tudományos apparátus birtokában szeretnék föl- tární és megérte(t)ni a mai irodalmat.

Ha azzal az elvárással közeledünk a három írásműhöz, hogy milyen mértékben sikerült — teljességre törekedve — adekvát, egységes és működőképes fogalmakat kidolgoznia bennük a szerzőnek, akkor — úgy érzem — a Kiss Mihályét minősíthetjük a leginkább sikeresnek. Hangsúlyozom: mindezt kizárólag a fent jelzett szempont alapján állítom.

Továbbgondolva a kérdést: ha sikerül irodalomtudományi gondolkodásunknak élő fogalmak zavartalanul működő koherens rendszerét kialakítania, akkor irodalomkritikánk is nagy előrelépést tehet a XX. századi, korszerű művek tudományos leírásában-értékelésében. Objektív kritériumok alapján teremthetne rendet az alkotó-gondolkodó elme a szinte áttekinthetetlenül tenyésző irodalmi törekvések és kísérletek közt. Egy helyes, korszerű értékrend fölállításhoz, az irodalmi tudat egészséges fejlődéséhez járulhatna hozzá. A dialógus lehetőségét alapozná meg.

Költészetünkre vonatkoztatva egyfajta — magas szintű! — fogalomtisztázást Cs. Gyimesi Éva végzett el, és alkalmazta rendszerét az egyes költői (élet)művek elemzésében (lásd *Találkozás az egyszerűvel* című könyvét!). Munkája példaértékű tudományos teljesítmény nálunk és számunkra. A feladat pedig: felnőni ehhez, majd túlhaladni.

3. A sorozat következő kötetei is adjanak tehát helyet a részletkutatások eredményeinek, szem előtt tartva azt a lényeges követelményt, hogy az irodalomtudományi (és stilisztikai) tanulmányok legyenek erjesztő, megtermékenyítő hatással irodalmi életünkre, hozzájárulva ilyen úton is egy helyes irodalmi önismeret kimunkálásához, irodalomszemléletünk korszerűsítéséhez.

BEKE SÁNDOR

AZON AZ ÉJSZAKÁN

szentjánosbogár-balladában
fenyők fölé nőtt a szíved —

azon az éjszakán

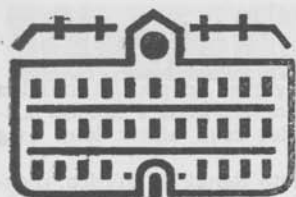
örvénytáncot roptak a vadak
aranyagancsú szarvasok bögtek

azon az éjszakán

viking hajó volt a Hold
s matrózai szóltak az éjnek

azon az éjszakán

velőkbe havazott az annabál —
fekete hattyúk usztak az ég taréján

Mit kaptam az iskolámtól?

Csép Sándor • Én iskolám, köszönöm neked:

— Negyvennyolcat!

Néhány héttel minden évkezdő becsengetés után őszi levelek rozsdás szőnyegén elindultunk — egy osztálynyi csapat — a Vesztóhely felé. Mint stációknál a passziómenetben, meg-megálltunk: eddig hozták szekéren Damjanichot, a törött lábú várparancsnokot... itt lőtték főbe azokat, akik „kegyelmet” kaptak... amott meredtek az októberi égre a bitók, egy nemzeti sorstragédia felkiáltójelei...

... És ott álltunk mi — egy osztálynyi zárandokcsapat — tornacipősen, a történelemben gyökerezve. Rongylabdát, agyonfoltozott focit is vittünk mi ilyenkor magunkkal, s uzsonnának marmeládéval megkent egységes kenyeret. De ez a pogygyász majdnem mindig a tarisznyában maradt — nem talált az áhitathoz a játék és az evés. Mert mi minden évben mindent újraéltünk: harcoltunk, győztünk és megverettünk, dühöngtünk, átkozódtunk, csalódtunk és lelkesedtünk... és sirtunk is. Legfájóbban talán a tizennegyedik vértanúért. Vele is császári golyó végzett az aradi várfal alatt két héttel a tizenhármak után. Ő családtagnak számított. Apját jól ismertük irodalomóráinkról, hiszen Kazinczy Lajos tábornok a mi művelődési mindenünk, Kazinczy Ferenc fia volt. Széphalmon hatvanegy éves ősz atyja modern literatúránkkal egy bölcsőben ringatta őt, a mártírvárományos csecsemőt. (Milyen különös: Aradon tizenötven haltak vértanúhalált, s csak tizenhármat mondtunk. A tudat védekező reflexe ez, így könnyebb a gyász? ...)

— A Maros-parti meditációkat is neked köszönöm, iskolám. Ott lenn, az Alföldön, ahol már öles hullámokkal hömpölyög a folyó, fűzfatorzsnek támaszkodva s nézve a vizet, sodrás ellenében is hányszor és hányszor indult el gyorsnászadon a képzelet!... Illye alatt megálltunk, s Bethlen napiparancsát kaptuk pergamentekercsen... Kikötöttünk Déva, Alkenyér, Fehérvár, Vásárhely, Gernyeszeg és Vécs falai alatt: Dávid Ferenc, Kinizsi, Apáczai, Bolyaiak, könyves Teleki s a helikoptisták megtartó igéi lebegtek a víztükör fölött...

A tér és az idő századait jártuk, pedig csak álltunk ott — egy osztálynyi csapat — a parti füzek alatt.

Az új betonhídon egymagam állok, félúton a vár és a város között — a jelenben, egy pillér fölött, amelyre múlt és jövő iver támaszkodik. A múltat nézem a jelenből, hogy lássam a jövőt. A múlt hidifőjét a jelen pillérével összekötöm, megnyújtom ezt a vonalat, és sejtem a helyet, ahol a holnap hidfője megépül.

A jelent élem, a jövőt vágyom, s a múltat tisztetem.

Egyszer mi is múlt leszünk, s ha nemcsak a pillanat-jelennek éltünk, akkor: *történelem* leszünk, érdemesek arra, hogy egy későbbi kor jelenéből ránk is haszonnal visszanézzenek.

Volt és lesz mezsgyéjén állok a Maros fölött, mely maga is, mint a Duna, „múlt, jelen s jövő”. Majdnem három évtized távolából szólítom-szólongatom a régi osztályt újabb zárandokútra. És látom jönni őket együtt azokkal, akik akkor vezettek, élők és néhaiak: Pataky, Láng, Deutsch, Sántha, Náhlik, Schön, Kalvazina, Gnant, Ficzy, Mózer, Czédly és a többiek...

Köszönöm neked, én iskolám, aki már nem is vagy, csak bennem és szétpergett osztályaidban élsz tovább, köszönöm, hogy zárandokolni megtanítottál. Ha rád gondolkodok, szívem fölemeled, „szívem fölemelem... Föl, föl fiúk, csak semmi félelem...”

Veress Károly • Startpont, összehasonlítási alap...

Nem tartozom azok közé, akik mérhetetlen nosztalgiával idézik fel minden adandó alkalommal középiskolás diákéveiket. A címben foglalt kérdés inkább kritikai véleménynyilvánításra ösztönöz, s a kritikai szemlélet csak akkor felel meg lényegének, ha az egyedül az általános tükörben vizsgálja.

Az állandó változások nemzedéke vagyunk. Feltehető tehát a kérdés: hoztunk-e a középiskolából magunkkal olyasmit műveltségünkben, erkölcsi viszonyulásainkban, magatartásformáinkban, ami a változások sodrában állandónak, változatlanul bizonyult? És ha őrzünk ilyen maradandó, a változások partjára sodródott értékeket és élményeket, használhatók-e valamire? Mi biztosítja tehát az életünkben személyiségünk folytonosságát: a változó formák folytonos egymásba kapcsolódása és egymásból következőse, vagy azok a tényezők, amelyek immanens azonosságukban, örök jelenidejűségükben mentődtek át a változási folyamatokon?

A mi évfolyamunk (1972-ben érettségizettek) helyzetének sajátosságát talán az határozza meg a leginkább, hogy röviddel azelőtt, végeztünk, hogy a középiskolai oktatás egész rendszerének átszervezése állami méretekben szükségessé vált volna. Az általános műveltséget nyújtó liceum humán profilú osztályába jártam Szovátán. Ez a jó néhány tanévnyi hagyományra visszatérintő, viszonylag kikristályosodott oktatási forma összes erényei mellett egy olyan kettős hiányérzetet ébresztett bennem, amelynek leküzdése bizonyos szempontból máig is tart. Egyrészt tankönyvíví, messzemenően dogmatizált ismeretek halmazát nyújtotta, egy olyan részre szerteálló rendszert, amelyben a valóság minden eleme a maga előre kiszabott, jól meghatározott helyére került, s amely éppen ezért kelepcebé szorította a képzeletet és a gondolkodást. Utólag hatványozott szellemi erőfeszítembe került műveltségemnek azt a világnézetileg megalapozott, dinamikus, nyílt rendszert megkonstruálni, amelyben tényleges oksági összefüggésekbe rendeződnek és egységes világgépbe ötvöződnek a tantárgyak által szétszabdalt különböző természet- és társadalomtudományi, történelmi, irodalmi, művészettörténeti stb. ismeretek úgy, hogy a további ismeretek szerves befogadása lehetővé váljék. (Mennyi energiát takaríthattam volna meg más célokra, ha ez megtörténik a maga idejében — csak ilyen visszatekintések alkalmával tudom igazán felmérni!)

Sokszor tűnt úgy, hogy a mindennapi életben felmerülő problémák megoldásában iskolám magamra hagyott, s ez a magyarázata annak, hogy az a szemléletbeli és magatartásbeli naivitás, amellyel kibocsátott az életbe, sok fájdalmas, keserű, csalódásokkal terhes tapasztalat forrásává vált.

Mégis, talán középiskolai élményeimnek ez a viszonylagos téren, időn kívülisége és azzal a másfajta atmoszférával való szembesítése, amellyel nyomban utána az egyetlenem találkoztam, segített abban, hogy fokozottabban tudatosítsam helyzetemet, személyiségem alakulását, amely ezáltal eltért a megszokott sémától. A középiskola elvégzésekor végeredménynek, „készterméknek“ tekintett önmagam tudatos leküzdése és állandó túlhaladása jelentette azt a törekvést, amely tényleges önmegvalósításomra irányult. Nem tagadhatom, hogy e folyamathoz a középiskola is nyújtott élményeket, éppen azokat, amelyeket a szokásostól eltérnek (s ezért jobban bevésődtek az emlékezetembe), és további törekvéseim indítékává váltak. Két ellentétes előjelű élményt fogok kiemelni közülük. A jó értelemben vett enciklopédikus szemléletre (amelyet filozófiatanári minőségemben magam is szívesen alkalmazok) latintanáromnak azok a rendhagyó, máig is emlékezetes órái nyújtották az első példát, amikor kedve támadt arra, hogy rögtönzött szellemi kirándulásra vigyen a világirodalomba, s meghordozva Homérosztól a XX. századig, felrázta a fantáziánkat, bevezetett az irodalom, történelem, politika tágabb összefüggéseibe, fzelítőt adott abból, hogy hogyan kell ezekről a kérdésekről nem középiskolás fokon, korszerűen gondolkodni. De máig is bántó emléket őrzöm annak az órának, amelyen egy másik tanárom osztályunk gyenge felkészültségi szintjét bírálva kijelentette, hogy ennek a közösségnek a hatására eredménytelenné válik mindazoknak a próbálkozása, akik főiskolai szinten szeretnék tanulmányaikat tovább folytatni. Akkor, XII. osztályosokként e kijelentésnek éppen az ellenkezőjét, biztatást, erkölcsi támogatást vártunk. Talán éppen e nem szerencsés pedagógiai fogás következtében támadt bennem a felfokozott bizonyítási vágy, az az indulati töltet, amely átsegített a felmerülő nehézségeken.

Mit kaptam tehát az iskolámtól? Startpontot, összehasonlítási alapot, amelyhez mérhetem további lépéseim távolságát. Ha az iskolámtól készen kaptam volna a jövőmet, akkor végső soron semmit sem kaptam volna: a nem akarás, a nem törekvés unalmas kényelmét.

Három kutyás képeslap

Búcsú Majtényi Eriktől

Egyszer három kutyás képeslap jött téled, drága Erik, s mellettük a borítékban egy bökvers, amelyben elmondtad, hogy tudomásodra jutott, miszerint a kislányom — azóta kétgyermekes anya — kutyákat ábrázoló lapokat gyűjt, s itt küldesz neki hármat gyűjteménye gyarapítása végett.

Bocsásson meg közöttünk maradt emléked és elszuhant lelked, hogy ez az apró, se füle, se farka sztori jut most eszembe, amikor azt próbálom felmérni, kit és mit veszítettünk el benned. De ez az eset nagyon fontos számonra, mert első percétől meglévő baráti szeretetem meg- és fenntartásával ezóta tiszteltelek; ekkor éreztem meg benned azt az emberi nagyságot, amelyet most, zárszámadáskor, legpótolhatatlanabb erényednek, tehát legnagyobb veszteségünknek érzek.

Mert hogy költő létedre kettős szolgálatot vállaltál értünk, abban nem voltál egészen egyedül álló. Főleg az első szolgálatban nem, a társadalmi elvárások teljesítésében — bár meg kell jegyeznem, hogy te voltál az egyetlen, aki tudtad, hogy költői egyéniséged olykori feladása védelmet jelent azok számára, akik csak saját műzsjuk csökjájától hajlandók meghihletődni, s akik az első alkalommal, amikor lehet, megtépdésik majd szolgálati úton szerzett babéraidat. Nem haragudtál rájuk, nem szántad befektetésnek a szolgálatodat, a nem vártál hálát érte, még csak elismerést sem; s a helyzetedet értő barátok és nem értő intranzigensek egyaránt hű, készséges hivatalnoka voltál másik szolgálatodban, a gyakorlati ügyintézésben. Ezt a megbízatásodat is rendkívüli módon láttad el, mert úgy láttad el, ahogy erkölcsös módon egyedül lehetséges: a hozzád fordulót nem kérelmezőnek nézted, akin — ha úgy diktálja a lelkiismereted — segítened kell, hanem a megbízatásodat adó közösség tagjának, akinek ügyét köteles vagy a lehetőségeken belül, sőt néha azokon kívül is, a te erődtől s eszedtől telhetően legjobban megoldani.

Maradt-e ilyen ügyintézőnk a te halálod után? De ne kérdezzem ezt, mert úgy fog kinézni, nagyon is pragmatikusan értelmezem az első és egyetlen hűtlenség okozta veszteséget, s fogalmazzak inkább így: maradt-e valamelyikünkben annyi kötelességtudat és morális érzék, amennyi tebenned volt? S ha maradt, akkor — és itt jutnak eszembe újra a kutyás képek, jelképpé nemesülve — a szobrot érdemlő jellemnagysághoz járul-e valamelyikünkben annyi emberi nagyság, amennyi benned nyilvánult meg, nem a kötelességteljesítés, hanem az érdeklődés, a számontartás, az odafigyelés, a törődés egy-egy kis gesztusában? Ha valaha kijártad nekem, hogy beutaljanak egy alkotóházba, mert rossz munkakörülmények között dolgoztam, csak azt tetted, amire kötelezett az én vállamra is épült nem túl nagy pozíciód, de amikor elküldted a három kutyás lapot, hogy örömet okozz egy gyermeknek, emberséged jellemén túli dimenziója mutatkozott meg, s én a te halálodban ezt érzem legfájdalmasabb veszteségünknek.

Igaz, hogy a lírikust, akit elnyomott benned a szolgálattelvő, s aki az élet őszének verőfényében még feltámadhatott volna, semmi hatalom nem fogja többé megszólaltatni. Igaz, hogy legköltőibb s legmaradandóbb műved, a *Hajóharang*, folytatásra várt volna: a gyermekkor csendülései után a későbbi idők komor, de reményteljes kondulásait akartuk hallani, ám ez már csak az öröklétben zeng tovább a te kőzsa lelkedben. Igaz tehát, hogy pótolhatatlan kulturális hiányokat is hagyttál magad után. De félek tőle, drága Erik, hogy ezeknél az erkölcs- és emberségbeliek nagyobbak.

Verebesfalvi

Úgy kell nekünk

Valljuk be töredelmesen, többségünket nemcsak a műélvezet meghitt enteriőrje, de az irodalmi szócsaták arénája is vonz. Hálás szurkolói vagyunk e szellemi párbajoknak, különösen, ha komoly a tétjük: ha egy-egy irodalmi jelenység lényege lesz világosabbá általuk, akár úgy is, hogy a vitafelek egyike sem győz, de legalább tisztázódnak a nézőpontjaik. És szeretjük magát a játékot, az érvelés bravúrait, a mély paradoxont, az irónia pengevillanását, szóval mindazt, ami miatt úgy tartjuk: a vita az irodalmi élet sója.

De szurkolásunk valahogy nem teljes értékű: elismerésünk vagy nemtetszésünk ritkán jut el a vitafelekhez, nem befolyásolja hát a harcmodort, nem pírít rá a szabálytalankodásra, mint a közönség füttye a stadionokban. Egyik hétről a másikra elfeledjük a netán szisszenésünket kiváltó övön aluli ütéseket (nem mi kapjuk), pár hét után már a sportszerűtlen csúsztatást is érvként fogadjuk el, mert kényelmesebb a folytatásos játékadagot fogyasztani, mint visszalapozni a gondolatmenetre. Észre sem vesszük, ha átejtés tárgyai lettünk, sőt mi több, tisztességtelen drukkerek, akik egy-egy jó lefutásért hajlandók helyeselni az ellenfél sípcsontját célzó szereléseket. Úgy kell nekünk.

Minden vita valahogyan kényelmességünk próbája is: vajon mennyire ingatag a szurkoló tisztessége, avagy meddig terjed ez a poshadt közvéleménytelenség? Mintha nem is a vitafelek igazát, hanem ezt akarná mérlegre tenni olykor egy-egy folyóiratunk, például most az *Utunk*. A vita, amelyre utalok, Szöcs István legutóbbi cikkével (*Folklorizmus, vidékiesség, egyetemesség*, *Utunk*, 1981. 43.) olyan kritikus pontra jutott, ahonnan visszalapozni kényszerültem (Láng Gusztáv: *Babits és a tulipán*, *Utunk*, 36.; Szöcs István: *Hej tulipán, tulipán...* *Utunk*, 38.; Láng Gusztáv: *Irodalmi vita vagy irodalmi civakodás?* *Utunk*, 40.).

E cikkek tárgya: a népi, a nemzeti és az egyetemes értékek összefüggése a művészetben. A vitát Szöcsnek egy Babits-kötethez írott előszava váltotta ki, pontosabban az a megjegyzése, amely Ady és Babits magyarságszemléletének hatását kapcsolatba hozza a népi ihletésű építészeti szecesszió (a Lechner-irány) „bukásával”. Megjegyzése önkényes és zavaros. Figyelmen kívül hagyja egyrészt Ady és Babits nemzetviziójának összetettségét és tragikumát, és általa taktikai jelképeknek nevezett szimbólumokra („piszkos, gatyás, bamba társak”, „malomalja”, „fokos”) redukálja; önkényesen valami közvetett gátló szerepet tulajdonít ezeknek az új építészeti irány kibontakozásában; másrészt egy teljesen homályos „vidékiesség”-fogalommal élve e költőknek „a vidékiesség elleni *túlhajsolt álláspontját*” marasztalja el. Az itt kiemelt jelzős szerkezet ráadásul kirívó képzavar; az állásponttal nem lehet összeegyeztetni a túlhajsolás dinamizmusát.

L. G. ezzel kapcsolatos írásának címe (talán a blikkfang kedvéért) kihívóan sarkító (*Babits és a tulipán*), és így — bár cikkének egész gondolatmenete nem engedné meg — módot ad arra, hogy Sz. I. válaszcikkében refrénné váljék a Lechner művészetének lenéző minősítéseként értelmezett „tulipán”. Ezenkívül egy feltételes mondat erejéig Láng megengedi, hogy ezt a művészetet Adyék nyugatoságának áldozataként könyveljük el, azért, hogy aztán ezt annál hatásosabban *cáfolhassa*, csakhogy ezzel a nagyvonalúsággal ismét visszaélésre csábítja Szöcsöt. Ezután — a tárgyra térve — mindenekelőtt Adyék magyarságszemléletének eredeti sajátosságait és történelmi jelentőségét összegezi, kiemelve, hogy ennek modernsége „nem állítható szembe a műveltségfejlődés nemzeti irányával”. Mint később kiderül, érvelésének az olvasó ismereteire hagyatkozó tömörsége Sz. I. számára, aki a kor irodalmának Adyéval analóg nemzetképéről (például a Móriczé-

Cs. Gyimesi Éva cikke egyrészt a vitaerkölcs, másrészt nemzeti és egyetemes viszonyának megvilágításában tülemelkodik az *Utunkban* lezajlott Láng—Szöcs vitán, ezért tartjuk időszerűnek közlését 1982 tavaszán is. (A szerk.)

ról) és a kérdés szakirodalmáról nem kíván tudomást venni, elhanyagolhatónak bizonyul. Ezután L. G. másfél hasábon azt fejtegeti és szemlélteti, hogy Ady és Babits *Nyugatjában* milyen pozitív fogadtatásra talált az a népi szecessziós építész, amelyet Szócs közvetve a nyugatosok áldozataként tüntet fel, s bebizonyítja, hogy a lap „ugyanabban a táborban jelölte ki a [Lechner] helyét, amelyben a korszak nagy újító irodalmárait tudta”. Talán fölösleges is megjegyeznem, hogy míg summás előszöbeli kijelentését Szócs nem igazolta semmivel, Láng tényekkel tudja alátámasztani annak ellenkezőjét. Ugyancsak dokumentumokra utalva mutatja ki Babits értékelő magatartását Bartók iránt, és azt a támogatást, amelyet szerkesztőként és kritikusként a népi íróknak nyújtott, majd jelzi költészetének a klasszicizált (Arany) és a romantizált (Vörösmarty) népiesség hagyományához kötődő vonásait. Jegyzetében — minthogy egy Babits-előszóra reflektál — fejtegetését tárgyyszerűen a költő és a népiség, a költő és a nemzeti értékek viszonyára összpontosítja, ezért Lechnerre s Bartókra vonatkozó minden adatát és elvi megjegyzését e viszony megvilágítása érdekében sorakoztatja érvrendszerre.

Legfontosabb — bizonyítékokkal megalapozott és ellenőrizhető — következtetéseit szeretném kiemelni, hogy később visszautalhatassak rájuk:

1. „Aminthogy Bartók zenéjében, Lechner építészeti törekvéseiben sem a népi inspiráció az egyedüli és az elsődleges érték, hanem a modernségük.”

2. „Tagadhatatlan tehát a magyar népzene jelentősége a bartóki életmű sajátosság alakulásában — de ezt a jelentőséget az életmű egyetemes értéke és az európai modernségbe ágyazottsága biztosítja. Nem a népzene tette korszerűvé Bartók zenéjét, hanem a kor zenei modernsége teremtette meg azokat a kereteket, amelyekbe a népzenei anyag (egyik) újító energiaforrásként beépíthetővé vált.”

3. „Akár a korszak költészetét, akár zenéjét vagy építészetét nézzük, a képzet ugyanaz: a népi hagyomány nem önmagában, hanem egy korszerű formanyelvű át- és feldolgozva válik csak értéké és értéképítővé.”

Népi és modern, nemzeti és egyetemes viszonyának ezt a kölcsönösen érték-képző jellegét végül Babits vonatkozásában így összegezi: „A nemzetit nem tekintette önmagában való értéknek, csak az értékteremtés magyar író, magyar művész számára természetszerűen adott lehetőségének. Nem a *nemzeti jelleg* szavaltára számára a mű értékét, hanem a mű értéke a nemzeti jellegét.” Ezt a hitvallást, megjegyzem, Babits-tanulmányok és -esszék hosszú sorával szemléltethette volna (*Magyar irodalom*, 1913; *Az igazi háza*, 1919; *A kettészakadt irodalom*, 1927; *Nemzet és Európa*, 1934 stb.). Érvelésében azonban itt csak a legszükségesebbre szorítkozott, nem tért rá olyan kifogásokra, amelyekre Sz. I. megfogalmazásai — mint jeleztem — alkalmat adtak volna: a teljesen félreérthető, rosszalló árnyalatú „vidékiesség” (értsd: provincializmus) helyett például végig a népi, a népiesség irodalomtörténetünkben elfogadott műszavával élt, és elsiklott az említett képzavar fölött, sőt ő maga — a közismerten jó stílusza — is átvette a „túlhajsolt álláspont” kifejezést.

Erre a Babits-központú és a fent kiemelt következtetéseket levonó cikke Szócs igen sajátos módon válaszol (*Hej tulipán, tulipán...*). Szokása szerint nem abba a labdába rúg, amelybe partnere. Azt a Lechner Ödönt méltatja újra hosszasan, akinek népiségét és modernségét, kiemelkedő érdemeit, mint láttuk, sem a *Nyugat*, sem Láng nem tagadta, sőt (lásd például az 1-es számú idézetet). Bámulatos bőbeszédűséggel a „tulipán” minősítést kívánja cáfolni, amely, mint már jeleztem, nem azonos vitapartnerre Lechner-értékelésével. De ezzel a jobb sorsra (külön népszerűsítésre) érdemes építészeti tájékozottsággal (miért nem ír Lechner-ről monográfiát?) szinte megszedíti a feledékenységre amúgy is hajlamos olvasót; már-már azt sem vesszük észre, hogy Ady „vidékiesség”-ellenességére vonatkozó megállapításának itt ő maga mond ellent egy pozitív előjelű Ady-idézettel: „a nyelv, a gazdag, buja, különös és szép nyelv lent lakott», írja Ady 1910-ben”. Módjában lenne tehát saját szemével látni Ady összetett magyarságzsemléletét, de ehelyett vitapartnerét kívánja ködösítő és ferdítő technikával diszkreditálni. Láng „tájékozatlanságáról” beszél, aki „a Lechner irányt ellentétben levőnek látja az Ady- és a Bartók-irányokkal”. Kérem, vessük csak egybe azt az idézetet a fenti Láng-szövegekkel, amelyekben Babits Bartók-rajongásáról és arról van szó, hogy a *Nyugat* „ugyanabban a táborban jelölte ki a [Lechner] helyét, amelyben a korszak nagy újító irodalmárait tudta”. Sz. I. elmarasztal tehát egy valójában nem létező tájékozatlanságot, de másfelől mindenfajta provinciális műveletlenséget ürügyül használ fel arra, hogy Babitsék „nyugatoságát” Lechner irányára nézve káros jelenségnek tüntesse fel. Erre ugyanis más bizonyítékot nem tud felhozni. Van viszont bizonyítéka arra, hogy a szecessziós stílus terjedését egy kultuszminiszter parlamenti javaslatára már 1902-ben intézményesen gátolják! Hát, kérdem, hol volt még ekkor a *Nyugat*, hol voltak ekkor Ady taktikáinak nevezett jelké-

pei? És eme önellentmondások után végül, utolsó adukként, úgy idézi meg Fülep Lajost és Babitsot, mintha L. G. cikkében szó sem lett volna a nemzetinek és európainak, a sajátosnak és az egyetemesnek hozzájuk hasonlóan felfogott szerves kapcsolatáról.

L. G. erre következő s az érvkisajátítást visszautasító válaszcikke viszont megmarad a vita eredeti tárgyánál: egyrészt árnyaltabbá teszi Ady magyarságképének jellemzését, másrészt részletesebben kibontja a nemzeti és az egyetemes vonások összefüggését, leleplezve (végre!) „a vidékiesség elleni túlhajszolt álláspont” vádjának szemléleti képtelenségét, azt a benne foglalt feltételezést, miszerint vannak „vidékiességi nemzeti értékek” is (*Irodalmi vita vagy irodalmi civakodás?*).

E kínos helyzetben Szócs siet fölcserélni a vidékiesség „műszót” a *folklorizmus*-szóval (ami még mindig nem a népinek nevezett irányok pontos megfelelője, és Szócs szerint is csak az ellenfelek nevezték el így), de nemcsak ezt, hanem „labdát” is cserél: ezúttal a zenére tereli a szót (*Folklorizmus, egyetemesesség, vidékiesség*). És itt nem csupán annak a régi szokásának leszünk tanúi, ahogyan egyik vitáról a másikra, például sámvánológusból sumerológussá, irodalomtörténészből pszichoanalitikussá — és így tovább — képezi át magát, hanem a szöveg alatti minősítések sajátos módszerének is.

Pedig milyen bizalomkeltő bölcsességgel összegezi az elején vitájuk eddigi, hasznos tanulságait! Csak sajnálni tudja az ember, hogy nem szentelhetette magát teljesen építészettörténeti felvilágosító munkájának. De a harmadik bekezdésben az eddigi tanulságokat sutba dobva, mintegy tabula rasát teremtve, meglepő manőverezésbe kezd: „*mint L. G. hozzászólása is jelzi, a manapság Nyugat-Európa-szerte kibontakozó új ellentámadás kétségbe vonja nemcsak a folklorizmus mai értékeit vagy jövőjét, hanem múltbeli szerepét is a szecesszió és általában a modern művészeti mozgalmak kialakulásában. A modernség és a nemzeti jelleg, mondják, még a századelő viszonyában [sic!] is ellentétben állnak, sőt nemcsak a nemzeti egyéniség keresése, hanem a népi ihletforrások sem játszottak lényeges szerepet a modern művészeti irányzatok maradó értékeinek a létrehozásában.*” (Az első két kiemelés: Cs. Gy. É.) E következtetésnek tűnő, nagy horderejű bejelentés visszajátszásra serkent, hogy lássuk, hogyan is „jelzi” mindezt L. G. hozzászólása. Ebből kiderül, hogy: 1. L. G. nem hivatkozik sem általában, sem nevekkel ilyen nyugat-európai tendenciákra; 2. a már kiemelt szövegrészekkel igazolható, hogy L. G. *nem vonja kétségbe* a népi és a nemzeti jelleg értékkepző mivoltát; 3. *nem állítja ellentétbe* ezeket a modernség jegyeivel; 4. tehát, *ha netán vannak is ilyen tendenciák, Láng nem érthet azokkal egyet.*

De Szócsnek — úgy látszik — valamilyen okból vagy céllal kapcsolatba kell hoznia L. G.-t bizonyos nyugat-európai eszmei áramlatokkal. Ez az összefüggésteremtés enyhén szólva önkényes premisszája a következő gondolatmenetnek: 1. L. G. hozzászólása bizonyos nyugat-európai eszméket jelez (visszhangoz?); 2. annak az Adornónak a nézeteire „alapoz”, aki Bartókot népiségében fasisztoid vonásokat vél felfedezni (Szócs szerint: aki „Bartókot [...] fasisztává avatja”); 3. „Adorno szélsőséges folklorizmusellenessége tulajdonképpen *logikusan* áll annak a gondolatmenetnek a végén, amelynek L. G. csak az elejére hivatkozik” (kiemelés: Cs. Gy. É.). A vita eddigi menetének ismeretében a legjohiszeműbb következtetésünk ebből csak az lehet, hogy Szócsnak nincs logikája. De talán nem vagyunk annyira naivak, hogy fel ne ismerjük ebben a „gondolatmenetben” egy messze-menően megbélyegző látszat szuggesztív elfogadtatásának célzatosságát.

Még nyilvánvalóbbá lesz ez a célzatosság a népi-nemzeti érzelmek háborúkkal összefüggő szerepének ezután következő vehemens cáfolatában, különösen, ha nem feledkezünk meg arról, hogy a vitapartner egy pillanatig sem tagadta a népi és nemzeti jelleg pozitív értékeit. „Vajon századunk háborúi közül — a legvéresebbek közül — kérde Szócs — hány tört ki a nemzeti-népi hagyományok ápolásából eredő elfogultságokból?” Minden szomorú igazsága mellett is hatásvadászó, tehát hamis (*itt*, ebben a kontextusban) ez a költői kérdés; csak akkor lenne igazán hiteles, ha valaki *itt* — e vitában — a népi-nemzeti hagyományok ápolása ellen *uszított* volna! De sem ilyesmi nem történt, sem arról nincs szó, amit Sz. I., előbbi feltételezéséhez ragaszkodva, rezignáltan állít: „De hát — hiába ott a tények, ahol elkezdődik a tülekedés: *felzárkózni a legújabb szellemi ágaskodáshoz.*” (Kiemelés: Cs. K. É.) Mármost: Adornóhoz? Avagy: ahhoz a német nemzeti-történelmi komplexushoz, amely Szócs szerint meghatározza „az idegenkedést, bizalmatlanságot és érzékenységet a kelet-európai folklorizmus keletkezési körülményeinek a feszegetésével szemben?”

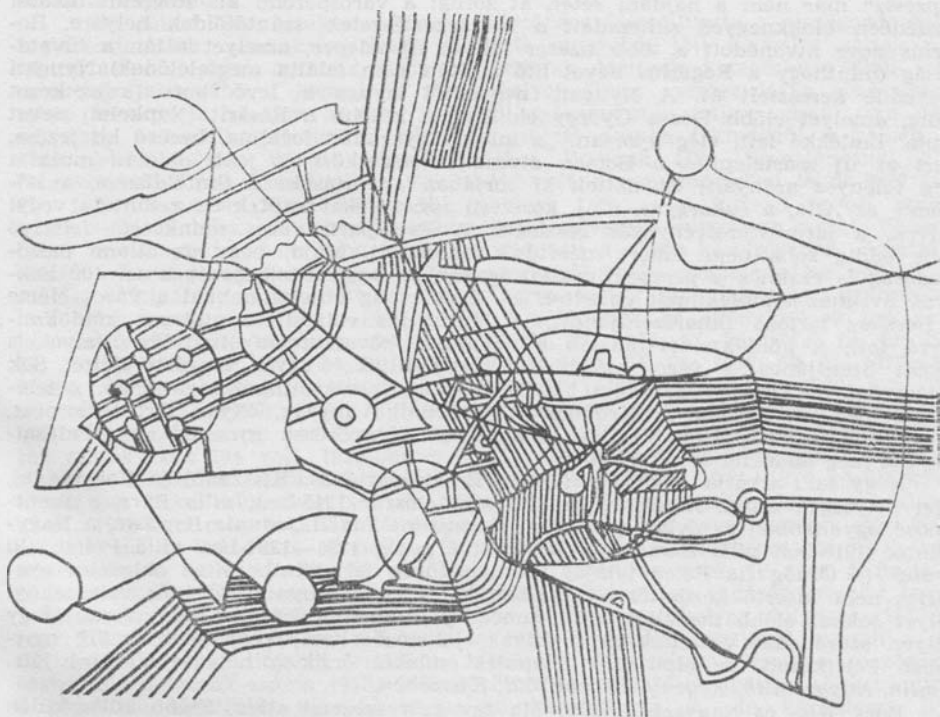
Sz. I. nyilván óvakodik a nyílt válaszoktól. Ő csupán megenged bizonyos következtetéseket, ha az olvasó hajlandó vele együttérezni. E többértelműségek miatt állíthatja azt, hogy ő nem „durva”, sőt „finom”. Csak „finom” hozza összefügg-

gésbe partnerének általa önkényesen kikövetkeztetett és lábjegyzetelt álláspontját hol a Bartókot „lefaszítzó“ Adornóval, hol a völkisch alapú német nemzeti önérzettel. Ez a „finomság“ engedi meg ugyanis, hogy majd bármikor letagadhasa az összefüggés-teremtés célzatos voltát, átejtve azt az olvasót is, aki esetleg hajlamos volt neki szurkolni. Mert az ő vitastílusa, mint tudjuk, nem lapos, nem unalmas, hanem nagyon is érzékletes. Érzékletessége elsősorban fantáziadús feltételezéseiben nyilvánul meg, amelyek bizonyítására sohasem rest tudományosan megújítani sokoldalúan fejlett megtévesztő-technikáját.

De a kényszerű kitérők után, ahova Szöcsöt követtük, térjünk csak vissza Babitshoz és a tulajdonképpeni problémához: a nemzeti és az egyetemes érték viszonyához. A költő mondotta egyszer: „világkultúrai jelentőségünket kétségkívül nem az egyoldalúság, hanem csak mindkét tényezőnek együttléte és összeolvadása adhatja.“ De úgy tűnik, ez azóta sem lett mindenki számára nyilvánvaló. Hát folyamodjunk, mint mindig, egy sántító példázathoz.

Miről ismerszik meg — mondjuk — a hamisítatlan tokaji bor? Talán nem kell ehhez borásznak lenni: illata, zamata, szeszartalma jellegzetességein túl, mindenekelőtt arról, hogy jó. Tapadt volna-e világszerte ezekhez a borokhoz állandó értékjelzőként a „magyar“, ha jó minőségükkel nem érdemelték volna ki, hogy származásuk értékmérő védjegyük is legyen? Hát ez az, ami közös a Rajna-vidéki, szicíliai, murfatlari és a többi borokban. Nem a sajátosság szavatolja tehát a minőséget, hanem a minőség teszi figyelemreméltóvá a sajátosságot. Valahogy így állunk a nemzeti és az egyetemes érték viszonyával is.

Cs. Gyimesi Éva

Kovács Géza: Akadályfutók

Borsi változások Egy krónika folytatása

I.

1959-ben Sütő András előszavával jelent meg Simon Magda *Borsi krónikája*. A szerző képeket villantott fel a Bihar megyei falu életéből; a kollektív gazdaság első éveinek történéseit emelte — most már, bizonyos távlatból látva — valóban a krónika rangjára. Kár azonban, hogy nincs más forrásunk is e munka mellé, mert a *Krónika* riportokból egészül eggyé, olyan műfajból, amely egymagában alkalmatlan egy korszak mélyebb láttatására. Magam is több mint húsz éve „riporterkedem”, ismerem tehát a műfaj korlátait, buktatóit; szubjektív látásmód és itélkezés, pillanatnyi hangulat és az aktuális sajtópolitikai elvárás érvényesül benne, s ez utóbbi folytán a tények „szükségletek” szerinti szűrése, válogatása, kiemelése vagy mellőzése, esetleg mindkettő egyszerre. A tsz történetének valóban megpróbáltatásos és egyidejűleg „hősiesített” első évtizede után immár kettő is eltelt. Nem kevesebb gonddal. Mert a lényegibb, általános történések a gazdaságok életében is éppen ebben a hosszabb időszakban, 1962-től, a szövetkezetesítés befejezését követően zajlottak.

Bors község határos Nagyváraddal. Különleges körülmény. Mert... A „Réti expressz” már nem a hajdani réten át zörög: a városperemi kis Rogerius utcától kezdődően blokknegyed nehezedett a bolgárkertészetek, szántóföldek helyére. Rogerius neve átvonódott a több tízezer lakosú új telepre, amelyet aztán a hivatatlanság (minthogy a Rogerius nevet idő múltán nem találta megfelelőnek) Nyugati negyeddé keresztelt át. A Nyugati negyedtől nyugatra levő borsi szövetkezet pedig, amelyet előbb Dózsa Györgynek hívtak, később a Rásárit (Napkelet) nevet kapta. Emlékké lett, elég gyorsan, „a mi kis gyárunk” fogalma, becéző kifejezése, mert az új ipartelepítés a Borson átvezető nemzetközi út jobb oldalán mutatta meg fölüeny arányait; itt nőttek ki sorjában az óriások: a timföldüzem, a hőerőmű, az Alfa, a cukorgyár, s új, korszerű csarnokokat kaptak itt a Sinteza vegyi művek, a járműszerelevénygyár részlegei. A Pece-parti város munkaerőt felszívó ereje eddig soha nem ismert méretűvé fokozódott. Majd, hogy az állami mezőgazdaság is ezekhez a perspektívákhoz igazodjék, baromfitelepet és közel 100 hektáros üvegház-komplexumot építettek ki. Ezekkel az objektumokkal a város elérte a Borshoz tartozó Biharszentjánost. A láncolódás valamiféle utólagos köldökszínorrá lett, a köldökszínőr-funkció mindenfajta következményével. Bors falvai, s főként Szentjános, a város előszobáivá rangosultak. Vagyis vonzásterületté. Sok szilágysági — kárásztelki, bagosi, borzási — adott túl otthoni ingatlanán, s telepedett meg itt. Ez már a *Krónika* utáni krónika anyaga. Olyan történéssorozat, amely szövésében sokkal sűrűbb, ritmusában többszörösen gyorsabb, s kihatásai-ban ma még talán fel se mérhető.

Négy falu alkotja a községet: Bors, Biharszentjános, Kísszántó és Nagyszántó. Régi helységek mind. A községközpont neve először 1215-ben, *villa Burs*, a Szentjánosé ugyanabban az évben *praedium monasterii Sancti Joannis Baptiste*, a Kísszántóé 1219-ben *villa Zamtou*, a Nagyszántóé pedig 1291—1294-ben *villa Petri filii Vrdug* (= Ördög fia Péter faluja) alakban tűnik fel. Minthogy az okleveles gyakorlat nem kísérte kezdettől a településtörténetet, bizonyosra vehető: valamennyi helyet sokkal előbb megültek, mint ameddig történetük írásosan adatolható. Hogy milyen századokat vészelték át e falvak, jellemző: határukbán több, velük egyidőben keletkezett, de elpusztult település emlékét őrzik a helynevek, mint *Kiszomlin*, *Nagyzomlin*, *Régeny*, *Régeni föld*, *Kísszeben*.

Bors, Kis- és Nagyszántó 1962 óta egy szövetkezetet alkot. Előbb külön-külön gazdálkodtak. Ez bizonyos mértékben meg is nehezítette a kutatásomat. A régi

statisztikai kimutatásokból sok el is kallódott. Több mint 30 év alatt gyakran változtak az adatszolgáltatás hivatali eljárásai, szempontjai is, az első időszak nyomtatott úrlapjain alig van valami abból, amit a maiak tüntetnek fel. Későn kezdődött el, s még jelenleg sem mindenre terjed ki az önköltségszámítás. Így még az utolsó tíz év is több tekintetben nehezen adatolható. Egységesen semmiképpen sem.

Elsőnek Bors falu alakította meg a közsét, 1950. február 26-án. A jegyző-könyvet 104 család irta alá. Hogy kik? Simon Magda riportkötetéből is tudjuk: Bors „mozgalmi falu“ volt, Váradra bejáró tejesemberei, kubikosai kommunistákkal kerültek kapcsolatba, s hazafeléértükben a párt illegális nyomtatványait hozták a bádognakannak alján. A harmincas évek derekán cséplősztrájkról is tudunk. A közös gazdálkodás gondolati magvait nem volt nehéz elhinteni itt. Egy 1960-ban nyomtatott füzetecske szerint a felszabadulás előtt a faluban 88 teljesen föld nélküli s 105 kevés földdel rendelkező családot tartottak nyilván. „Ezek képezték a község lakosságának mintegy 70 százalékát. Olyan szegény sorban tengődő emberek voltak ezek, akik kora tavasztól késő ősziig a káptalanság [a nagyváradi káptalanról van szó] birtokain meg a nagyváradi szőlőhegyen próbálták megkeresni a betevő falatot.“ A háború utáni földreform sokban módosított a helyzeten. Egy 1949. január 20-án keltezett, majd ugyanaz év szeptember 10-én, tehát a gazdaság megalakulása előtt pár hónappal hitelesített (családokra, belterületre és a külterki parcellákra kiterjedő) telekkönyv pontos adatokat szolgáltat a birtokviszonyokról. Eszerint Bors összterülete 2226 hold és 499 négyzetöl (ma: 1281 hektár és 16 ár). A parcellák száma 3019, ebből 605 a belterületre esik, a többi határreszenként így oszlik meg: Szulfadűlő 91, Szomjúhát 555, Homokos 65, Almás 153, Veresfűz 165, Kártyás 71, Pálhalm 119, Sárgödör 206, Ördögárok 567, Nagyzomlin 345, Artánd 77. A parcellák nagy száma a sok-sok apró birtokra utal. Az említett telekkönyv a területeket használati módjuk alapján is összegezi. Eszerint szántó 889,15, kert 61,25, kaszáló 57,03, szőlő 5,59, legelő 166,12, a jövedelmi adó alá nem vethető birtokrész pedig 102,02 hektár. A megoszlásból a gazdálkodás ágazataira lehet következtetni, arra, hogy a szántóföldi növénytermesztésnek és állattartásnak volt itt döntő szerepe, mint ahogy a nagyüzemiség következő időszakában is ezekre kellett alapozni. A többi adatokra nem térhetünk ki, feldolgozásuk külön könyvbe kívánkoznék; jól tükrözik e nagy fordulatot megelőző birtokviszonyokat, a falu társadalmi helyzetét is.

1980. július 1-én, amikor a községi néptanács összeállította a mezőgazdaságban foglalkoztatottak munkaerőmértékét, 57, más megyéből jött személyt vettek nyilvántartásba. E szám csak az aktív népességhez tartozók kategóriáját öleli fel, s nem foglalja tovább e kategóriát munkahelyek (ipar, mezőgazdaság stb.) szerint, tehát nem derül ki sem a nem Biharból származottak teljes száma, sem pedig az, hogy a foglalkoztatottakból hánynak szolgál csupán lakhelyeül a község. Az 1956. február 21-én tartott népszámláláskor Borsnak 1175, Szentjánosnak 1347, Nagyszántónak 629, Kisszántónak 526 lakója volt, a mai községben tehát 3617 lélek élt. 1975. december 31-én 3830, 1981. október 1-én — a községi orvosi rendelő adata — 4125 lélek. A népesség száma tehát növekvő irányzatot mutat. Ebben a belső természetes szaporodáson kívül szerepe van a város közelségének, Szentjános előszobává rangosulásának. Igaz, a más megyéből való kitelepedés mellett egy másfajta folyamat is lezajlott: a szülők sorra vettek blokklakásokat gyermekeiknek bent a városban. 1972—1980 között a születések és elhalálozások arányát a következő abszolút számok mutatják: 1972: 32, 37; 1973: 57, 36; 1974: 73, 43; 1975: 63, 36; 1976: 50, 41; 1977: 54, 31; 1978: 70, 35; 1979: 65, 36; 1980: 60, 51. 1976—1980 között az 1000 lélekre számított gyarapodás így alakult: 1976: 8; 1977: 8,2; 1978: 8,5; 1979: 7,25; 1980: 10,8. A munkaerő ágazati megoszlásában a szembetűnő változások a hetvenes években történtek. Míg 1973-ban az iparban foglalkoztatottak száma csak 144 volt, 1980-ban már 453. Ugyanebben az időszakban az építkezéseknél dolgozóké 72-ről 128-ra nőtt. A nagyobb változás 1973—1975 között következett be. Ekkor különösen sok nő pártolt el az őstermeléstől, illetve a házimunkától. 1973-ban még csak 51 nő dolgozott Váradon, két évvel később már 260, s számuk túl is haladta a férfiakét. Ez a könnyűipar felvevőképességének a meg-növekedésére utal. A változás azonban nem fordította meg, le sem állította itt a tsz-munka elnöriesedését. Az évtized második felében az ingázás méretei tovább fokozódtak, 1975-ben 702 személy járt be a megyeszékhelyre dolgozni, 1979-ben már 812. Következésképpen: a község lakóhely-funkciója nagyjából maradt a régi, de munkahely-funkciójából veszített. Mindezek folyamánya, hogy a mezőgazdaságból élő dolgozók száma 1973—1980 között 1566-ról 1116-ra apadt. Csökkent ugyan a gépesítés, kemizálás nyomán a tsz munkaerőigénye is, de korántsem ilyen arányban.

II.

1962-ig, 12 éven át, Bors falu szövetkezete külön gazdálkodott. Ezt az időszakot — több ok miatt is — külön kell választanunk a következőktől. Más műszaki-anyagi feltételek között folyt a termelés, sajátos légkörben, különösen az elején. A hagyományos munkaeszközök helyét lassúbb ütemben váltották fel a gépek; az első gabonakombájn, amelyet a búzatengerek ezüsthajójának tisztelt az irodalmiaszkodó sajtó, az időszak végén jelent meg; a tervezés átfogása szűkebb szférájú volt, kevesebb mutatószámra terjedt ki; több múltott a helyi vezetés hozzáértésén, s itt jól gazdálkodtak. Hírnevet könnyebb volt szerezni. Ezért írhatta Simon Magda: „Bors nem akármilyen falu.“ Az első belépőket 1952-ben újabb 137 család követte. 1961-ben a szövetkezetet 293 család alkotta, s az 1949-ben telekönnyvezett 1281 hektárból 1045 volt közös művelés alatt. Az egyéni gazdálkodás szintjeihez mérten jelentékenyen megnőtt, de mindvégig ingadozó maradt a főbb növényi kultúrák hozama.

1. táblázat

	Hektárhozamok (kg)					
	1951	1953	1955	1957	1959	1961
Búza	2300	2 050	2160	2 063	2 531	2 050
Kukorica	5805	5 217	3740	2 930	3 423	3 853
Cukorrépa	—	17 642	—	33 153	27 145	22 416

Megjegyzés. 1955-ig a kukorica hektárhozamát csöves termésben mérték, ezért feltűnően magas.

A búza átlaga, a táblázatba fel nem vett éveket is alapul véve, ebben az időközben 1936,6 kiló volt. Borson korán felismerték Nagyvárad növekvő zöldségkeresletét, s a nagyüzemiség keretei között is kertészkedni kezdtek. Kisebb üvegház épült. Ez a ma is működő üzemág jól fizetett, s noha kis területet foglalt el, megváltoztatta a szövetkezet jövedelmi szerkezetét.

2. táblázat

A jövedelem szerkezete lejben

	1958	1959	1960
Összjövedelem	1 809 653	2 363 289	2 932 295
Növénytermesztés	576 783	863 653	1 134 959
Állattartás	361 431	498 236	657 487
Kertészet	537 800	685 354	903 257

1960-ban tehát a zöldségesből származó bevétel több mint 30 százalékát tette ki az összbevételnek. (Ma az arány a sokkal nagyobb terület ellenére is kisebb.)

Már ebben az időszakban is viszonylag jól tudott fizetni tagjainak a gazdaság. 1950-ben és 1951-ben, tehát a második pénzügyi reform előtt, 100 lej volt a munkaegettség értéke, majd a beváltást követően 19,60 és 27,71 lej között mozgott. Tíz év átlaga 22,62 lej. Akkor országosan is jónak számított ez az eredmény, hiszen ma is vannak gazdaságok, amelyek nem tudnak ennyit fizetni. A már említett riportból tudjuk, hogy 1959-ben Renge Lajos, aki negyedmagával vett részt a munkában, családtagjaival összesen 887 munkaegettséget teljesített, 2217 kiló búzát, 3548 kiló kukoricát, 265 kiló árpát, 2217 kiló takarmányrépát, 68 kiló cukrot és 14 192 lej készpénzt kapott az évi javadalmaszást fejében. Kár, hogy ez a füzetecske is a jobb helyzetképpért válogatott a tényanyagból, így nem tudhatjuk meg, mi volt a másik végtel, vagy legalábbis az átlag. E „hézagoktól“ függetlenül igaz: a faluban 1950—1960 között 153 házat építettek, a lakásállomány fele megújult. Ekkor emeltek hajlékot a közművelődésnek, s rendezték be a tisz ma is példásan működő napközi otthonát. Minden időszakban megvannak az anyagi gyarapodás sajátos értékmérői. Borson 1960-ban 20 rádiót, 24 motorkerékpárt, 200 kerékpárt tartottak nyilván. Ma furán hat ezeket leírni, de szükséges mégis: nemcsak külsőlegesen jellemzői voltak egy évtizednek, hanem sokkal hosszabb előbbi korok megítéléséhez s a későbbi változások felméréséhez egyaránt viszonyítási alapul szolgálnak.

Az évtized szövetkezeti életének s általában a falu világának hangulati légköre jóval több érzelmi összetevőből áll, mint ahogy az utólag korabeli cikkekből, riportokból kivehető; a háttér nyersebb, természetesebb színei pedig, furcsa mód éppen a más beállítási törekvések ellenére is megmutatkoznak. Volt akkor tiszta, őszinte lelkesedés a gyökeres fordulatot reálisan ígérő újért, s volt ennek túlzásokat nem nélkülöző mesterségesen is sugallt változata; volt jó szándék, s volt a rosszakarát belemagyarázása az egyszerű bizonytalankodásba; volt rétegi, de nem gyű-

lőletig fajuló elkülönülés, és volt leegyszerűsített, ellentétekre feszítő polarizálás; volt igazságtéves és méltánytalan bánásmód. A kulák megbélyegzés és a vele járó sérelmek még ma is fájhatnak azoknak, akikről nem sokkal később kiderült: ugyanolyan becsült tagjai lehettek volna kezdetől a falu társadalmának, mint azok, akiket esetleg a nem tárgyilagos ítékezés „felkapott”. Borson sűrű volt a vendégyárás. Viszonylagosan jól gazdálkodó szövetkezete folytán reflektorfénybe került, gyakran keresték fel újságírók, fotóriporterek, filmesek. Ennek az a következménye, hogy ha ma valaki a korabeli sajtó alapján képet akarna nyerni a „vidék” életéről, küzdelmes hétköznapjairól, szociális problémáiról, helységek százairól még említést sem találna. Szinte napirenden vannak különféle tapasztalatcserek. Más, hasonlóan jól sáfárkodó egységekből jönnek küldöttségek, nem szövetkezeti falvakból hoznak csoportokat, láttatni a közös gazdálkodás eredményeit. Kétségtelen, hogy az első jó évtized borsí sikereinek, ha áttételesebben is, de megvolt a kedvező hatása a szövetkezeti mozgalomra.

III.

Adán, Bodókert, Cséfán, Dongóhát, Földvár, Ibolyás, Kisasszonyrész, Ködmön, Körtélyes, Diós, Dergénye; Almás, Gogyori, Kőhatár, Poronty, Kenderföld, Nagyforduló: nevek Kis-, illetve Nagyszántó toponimiájából, de immár egy nagyobb gazdaság, összeforrott nagyüzem határából. A három tisz egyesülése húsz évvel ezelőtt történt, amikor országszerte százával alakultak új szocialista nagyüzemek, s befejeződött a szövetkezetesítés. Itt tehát két esemény esett egybe. A két falu termelőszövetkezete előbb az ismeretlenségben húzódott meg. Nem mintha gyengén működtek volna. Eredményeik majdnem a borsiak szintjén voltak. Csak félreestek, rossz volt az út arrafelé, elkerülték a hivatalos látogatók. Az egyesülés zökkenőmentes volt, mert nem egy gazdagabb testvér vett magához két szegényt. Azon kívül, hogy az így megnövekedett gazdaság területe több mint 2500 hektárra terjedt ki, könnyebb lett ésszerű vetésszerkezetet kialakítani, a növényi kultúrákat a legmegfelelőbb földre helyezni. A mindig jobb borsí vezetés gyorsan átterjedt a másik két falura, s mivel Kisszántón, Nagyszántón a már említett viszonylagos elszigeteltség miatt kevesebb ember pártolt el az őstermeléstől, jobb munkaerő-egyensúly alakulhatott ki, Bors falu határában több a köves hordaléktalaj és a mély fekvésű, belvízveszélyes parcella (erre utal a többi között a *Homokos, Kákás* helynév), a másik két falu, főleg Nagyszántó fentebb említett tábláinak földje viszont jobb termőképességű.

A három szövetkezetből egygyé forrott gazdaság két évtizedes történetének adott vázlatolásában a második évtizedre s abból is az utolsó öt évre (tervidőszakra) fordítottuk a figyelmünket. 1971 óta a gazdaság különös erőfeszítéseket tett a termelés hatékonyságának fokozásáért. Az anyagi költségeket, átmeneti ingadozásokkal, több mint 2 millió lejjel tudták növelni. Míg az időszak elején a felhasznált műtrágya értéke alig haladta meg a 300 000 lejt, 1975-ben már ennek a kétszerese volt, 1979-ben pedig 1 170 000 lejt tett ki. Sajnos, 1980-ban a termésfokozók hiánya miatt a ráfordítás kényszerű módon visszaesett, s ennek következménye a hozamok csökkenése volt. Nőtt a gépesítettség aránya a növénytermesztés ágazatában. Ezt a mezőgépi-állomásnak fizetett összegek fejezik ki, felütások szűk másfél millióról több mint kettőre. A kézi munkaerőt jelentős mértékben helyettesíteni tudó gyomirtószerelés viszont nagy ingadozásokat mutat. Míg például 1979-ben 570 000 lejt fordíthattak növényvédő anyagokra, gyom- és rovarirtószerekre, addig a következő évben szűken a felét. E csekély mennyiség hatása is elmaradt a várhatótól, több kapás kézre lett volna szükség, mint amennyivel rendelkeztek. Visszaestek emiatt a hozamok. 1980-ban a termelés értékben így oszlott meg: növénytermesztés 11 096 000, állattartás 7 811 000, ipari jellegű tevékenység 3 901 000, szolgáltatások 430 000 lej. Az össztermelés értéke tehát 23 238 000 lej volt, 3,5 millióval több, mint tíz évvel előbb. Bár közben a tiszta jövedelem is növekvő tendenciát mutatott, sokkal mérsékeltébb arányút, mint a ráfordítások vagy az össztermelés. Nem voltak eléggé ösztönzőek a felvásárlási árak. Termékek sora járt kevés haszonnal, és ráfizetéseket is el kellett könyvelni. 1980-ban egy liter tej előállítása 2,04 lejbe került, az értékesítési ár pedig csak 0,13 lejjel volt ennél több; a hízó marhák súlygyarapodása kilónként 14,90 lejt emésztett fel, a húst viszont 13,50-ért kellett átadni. Ebben az évtizedben, főként az utóbbi öt évben, a vetésszerkezet a „külső tervezés” szerint jelentős változásokat szenvedett. A kenyérgabona, pontosabban a búza helye 1973-tól kezdődően 570 hektárról 400-ra korlátozódott, a kukoricáé egészen szeszélyesen változva elérte 1979-ben a maximumot (656 ha), a cukorrépáé pedig 165 hektárról 245-re terjedt ki. A vetésszerkezettel való kívülről irányított taktikázás vagy a következményei-

ben nem átgondolt, a helyi tényezőket mellőző, sokszor meglepő változtatások — csak egészen futólagosan, egy-egy évben — vezethettek, szükségszerűen elkerülhetetlen buktatókon át, és lassan az országos célok felé. Ha egyáltalán a tények alakulásából ilyesmire következtethetünk. 3. táblázatunk a nagyüzemnek a népesség ellátásában bizonyos helyi, de általánosabban is vehető tényeire utalhat.

3. táblázat

	Hektárátlagok			Össztermék		
	Búza hg	Kukorica kg	Cukorrépa hg	Hús t	Tej hl	Zöldség t
1971	3070	2617	26 401	247,2	9 120,0	1610,5
1972	2949	4313	25 443	244,7	10 996,3	1855,5
1973	3258	4401	25 781	304,2	13 182,7	1581,6
1974	3268	3255	26 316	279,0	11 578,3	1247,1
1975	2624	5384	26 588	281,6	10 767,7	1367,5
1976	3077	4497	31 189	343,6	6 089,1	1569,5
1977	3653	3970	33 266	205,2	5 805,6	1260,0
1978	3885	5073	28 745	424,9	5 652,0	1785,0
1979	2625	4854	20 457	375,9	5 503,0	1301,0
1980	4132	2473	17 143	434,3	4 356,0	1438,0

A termékmennyiségek alakulására az ingadozás jellemző. Ebben több tényezőnek (időjárás, műtrágyaellátás stb.) volt szerepe, de az okok részletező taglálására nem térhetünk ki. Az 1950-es évekhez képest a búza átlaga az utóbbi évtizedben 1936 kilóról 3254-re emelkedett. Jelentősen nőtt a kukoricaé is. A cukorrépa hozama a vetésterület növelésével fordított arányban alakult. Az utóbbi évek átlagait már a hatvanas, sőt az ötvenes években elérték, túlhaladták. Ennek magyarázata: a vetésterületek növelését nem követte a termesztési feltételek javítása, a nagyobb gyökérmennyiséget extenzív úton akarták elérni. A tejtermelés feltűnő visszaesését, illetve a hústermelés fokozódását ezzel párhuzamosan részben a húshasznú állattartásra való áttérés magyarázza.

Az elmúlt ötéves terv időszakában a munkaképes és -köteles taglétszám lényegesen nem módosult. 1977-ben 953, 1980-ban 948 volt. Ami jellemző: az aktív tagság fokozatos előregedése. 1979-ben a 65 éves és idősebb férfiak meg a 60 éves és idősebb nők (tehát azok, akik elérték vagy túlhaladták a nyugdíjas korhatárt) 421-en voltak, 1980-ban 437-en. A nyugdíjas korhoz közeledők — tehát a 60—64 éves férfiak és az 55—59 éves nők — száma 1980-ban elérte a 437-et. A munka neheze a magasabb korcsoportokba tartozókra hárul. Ahogy a „korpíramison“ felfelé haladunk, úgy nő az aktív tagok száma, s azzal együtt a normákban kifejezett teljesítmény is. (Ez a tendencia jut kifejezésre abban, hogy községi viszonylatban még 1975-ben 100 hektár földre 56 aktív személy jutott, 1979-ben már csak negyven.)

4. táblázat

Korcsoport	Normatelteljesítmények 1980-ban					
	Dolgoztak	Férfiak Normaszám	Nem dolgoztak	Dolgoztak	Nők Normaszám	Nem dolgoztak
16—29	17	4 000	1	32	6 000	5
30—39	61	17 000	—	67	9 000	3
40—49	51	20 000	1	89	23 000	5
50—54	75	21 000	1	181	25 000	6
55—59	84	20 000	—	182	16 000	10
60—64	109	27 000	2	—	—	—
Összesen	396	109 000	5	551	79 000	29

Megjegyzések. A táblázatba csak a munkaképes és -köteles személyeket vettük fel. Szövetkezeteinkben a munka kötelezősége a 16. életévtől a férfiaknál a 65., a nőknél a 60. életévig tart. A teljesítményeket kikerekített számokban adtuk meg.

Ami még kivehető a táblázatból: a munka elnőiesedése (1980-ban 397 férfi és 551 nő vette ki részét a termelésből). A közös munkához való viszonyulás nem egyöntetű, de a szövetkezet kimutatásainak elemzése jelzi, hogy fokozatosan javuló tendenciájú. Csökkent az azok száma, akik minimális (21—40) normát teljesítettek, azoké is, akiknek teljesítménye 41—80 normával mérhető, nőtt viszont azoké, akiknek 121—160 normát, illetve ennél többet jegyezhettek be évente. Egyszerűbben úgy is mondhatnók: akik dolgoztak, 1980-ban többet vállaltak, mint az előző években.

Teljesítmények normakategóriák és nemek szerint 1976—1980

		Normakategóriák						Összesen	
		21—40	41—80	81—120	121—160	161—200	201—300		300-on felül
1976	F	22	14	11	21	29	65	265	427
	N	59	60	65	79	57	40	13	373
	Ö	81	74	76	100	86	105	278	800
1977	F	5	7	10	17	32	47	250	368
	N	17	24	59	90	134	93	137	554
	Ö	22	31	69	107	166	140	387	952
1978	F	4	5	6	15	28	59	264	381
	N	7	10	60	109	151	98	159	594
	Ö	11	15	66	124	179	157	423	975
1979	F	1	2	3	12	23	48	286	375
	N	1	7	61	110	158	91	161	589
	Ö	2	9	64	122	181	139	447	964
1980	F	1	2	1	23	47	51	272	397
	N	1	4	73	109	131	179	54	551
	Ö	2	6	74	132	178	230	326	948

Rövidítések: F = férfiak, N = nők, Ö = összesen.

A konvencionális munkanorma értéke fokozatosan, de mérsékeltten növekvő irányzatú. Míg 1952—1961 között — tíz év átlagában — 22,66 volt, 1962—1970 között 27,21 lej. Nőtt a következő, utolsó időszakban is, 1975-ben 40,66 lejt tett ki, majd kisebb átmeneti visszaesés után 1980-ban ismét 40,12 lejre emelkedett. Az 1972—1980 közötti időszak átlaga 36,81 lej. A hetvenes években differenciálódtak a javadalmazás formái; meghonosodott a globális akkord (részes művelés) és a szavatolt jövedelem az állattartásban. Az új ösztönző rendszernek itt is jobb hozzáállás volt az eredménye.

6. táblázat

Javadalmazás 1977—1980 között

		Jövedelmi megoszlás és a személyek száma				Összesen
		5001—7000 lej	7001—9000 lej	9001—12 000 lej	12 000 lejen felül	
1977	F	17	32	47	250	346
	N	90	134	93	137	354
	Ö	107	166	140	387	700
1978	F	15	28	59	264	366
	N	109	151	98	159	517
	Ö	124	179	157	423	883
1979	F	3	23	48	286	360
	N	44	158	91	161	454
	Ö	47	181	139	447	814
1980	F	8	43	51	272	374
	N	49	131	179	54	413
	Ö	57	174	230	326	787

Megjegyzés: A táblázatban be nem mutatott legalsó jövedelmi kategóriák vizsgálata azt mutatja, hogy az azokba besoroltak száma ebben az időszakban is csökkent.

E táblázat alapján nem nyerhetünk teljes képet a tagok jövedelmeiről, mert a falvak lakóinak más jelentős, ám nem nyilvántartható külön bevételi forrásai is vannak: a háztáji szerződéses jószághizlálás, a váradi szabadpiac serkentette kártészkedés (ez utóbbi főleg a külön gazdaságot alkotó szentjánosiaknak jár haszonnal). Sokan vállalnak idény jellegű munkákat is, így az állami gazdaságban, az üvegházkomplexumban, az Avicola baromfitelepein.

Nem túlzás: ezekben az évtizedekben teljesen megváltozott mind a négy falu képe, külsőlegesen és közelről — lényegileg — tekintve is. 1950—1980 között 900-

nál több új ház épült. Átalakult az építkezési mód, megváltozott a felhasznált anyagok aránya, új anyagokat vettek igénybe. A régi nádfedeles házakból csak pár maradt. Már az első évtizedben villamosították mind a négy helységet, s bekapcsolták az utolsót is a telefonhálózatba. Összesen 32 kilométeren öntöttek beton gyalogjártót, az utcák hosszából ma 6 kilométer aszfaltozott, s műút köti össze mind a négy falut, 17 kilométer hosszúságban. 1950-ben még 8 tanteremben folyt az oktatás, 1980-ban — két új iskola felépültével — 24-ben. Igaz, Kisszántón az alacsony gyermeklétszám miatt csak az osztatlan rendszerű tanításra van lehetőség. Nagyszántón egyetlen tanerő egyetlen teremben négy osztály gyermekeivel foglalkozik párhuzamosan. A fogyasztási szövetkezet hálózata a város közelsége ellenére is kiterjedt: míg 1950-ben 4 kereskedelmi egység (kisebb vegyesbolt) volt, 1980-ban 11 (jobbára szakosított) üzlet, s ezenkívül 11 különféle szolgáltatási egységet is berendeztek. Az üzletek árforgalma 1977—1980 között évi 12 248 000 lejről több mint 15 millióra nőtt. Az utóbbi adatok azonban nem tükrözhetik a vásárlóképességet. A falvakból bejárnak Várad nagyobb szaküzleteibe, különösen a legközelebbi Szentjánosról. A közétkeztetési egységek forgalma nagyarányú növekedést mutat. 1977-től 1980-ig az évi 2 911 000 lejről 6 138 000-re nőtt, tehát megkétszereződött. Lévén azonban, hogy falatozónak nevezett kocsmákról és kávézókról van szó, a forgalom ilyen alakulása, sajnos, elsősorban az italfogyasztás növekedésével függ össze. Keveset fejlődött a fogyasztói kultúra; az öltözködésben sokkal gyorsabb az ésszerűre való átváltás, mint a táplálkozásban, amelynek ma is a zsírfogyasztás a jellemzője. Ezzel függ össze némiképp, hogy gyakoriak a szív- és érrendszeri megbetegedések; a nyilvántartott 250 krónikus beteg közül a legtöbb ettől szenved. Pedig egyébként ma az emberek sokkal hamarabb és sokkal gyakrabban fordulnak orvoshoz, mint valaha. A jobb egészségügyi feltételekre jellemző, hogy általános lett az artézi víz fogyasztása. Ót kutat fúrattak. A két nagy iskola vizellátása vezetékes rendszerű. Faluhelyen országshoz is ritka az olyan szép és műszakilag jól felszerelt sportpálya, mint amilyen a községszékhelyen van.

A tömegtájékoztásban, bár ritkábban, de még ma is előfordul az a hiba, hogy a szövetkezeti falu előnyösen megváltozott arculatát kizárólag a nagyüzemi gazdálkodással, annak eredményeivel kapcsolják össze, vagy csak ebben keresik az átalakulás eredőit. Nos, mint előbb láttuk, 1980-ban a négy faluból 812 személy ingázott, kimondottan a mezőgazdaságban 1116 személy dolgozott (ez utóbbiak közül sokan nem is a helybeli tsz-ekben). A foglalkoztatottak ilyen arányú megoszlását nem lehet nem tekintetbe venni az életfeltételek és életmód váltásainak oksági értelmezésénél, magyarázatánál.

Borson ma ritkább a vendégjárás, mint amaz első évtizedben vagy a második elején volt. Időközben ugyanis falvak száza emelkedtek Bors rangjára, sőt föléje. Hajdan Bors szövetkezete a kevésből vált ki, ma a sokból kiválni jóval nehezebb. Simon Magda igazsága — „Bors nem akármilyen falu!” — érvényét veszítette volna?

Gy. Szabó Gyula

Sántay János: Minerva

Az érték fogalma az általános iskolai irodalomtanításban

Az új kiadású VIII. osztályos irodalomtankönyv a lírai vers elemzési szempontjai között megjelöli az érték fogalmát is. Ez önmagában nem megfelelő, hiszen a műalkotások lényegi sajátja az érték; a baj az, hogy ez a fogalom teljesen előzmény nélküli az általános iskolai irodalomtankönyvekben. Ez pedig nemcsak tantárgymódszertani hiba (hiszen nyilvánvaló, hogy a fogalom tartalmát s ráadásul elemzési szempontként való alkalmazását képtelenség egyetlen óra töredékében, előzmények nélkül megtanítani), hanem komoly pedagógiai baklövés is. Az érték fogalmának figyelmen kívül hagyása ugyanis nemcsak az irodalmi művek értelmezését fosztja meg veretől-lényegétől s teszi banális szövegmagyarázattá, hanem a tanulók világnézeti nevelését is — amelynek fontos eszköze a műelemzés — súlyosan károsítja. (Bírálatunk tárgya tehát nem a VIII. osztályos tankönyv, mely — végső láncszemként — tartalmazza a műelemzés szempontjai között az értéket is, hanem inkább az V—VI—VII-es könyvek, melyek fogyatékoságára éppen a VIII-os figyelmeztet.)

Mit tehetünk? Ha a tanterv és a tananyag nincs tekintettel erre a gondunkra, és nem nyújt segítséget megoldásához, a magyartanárnak — aki föllismerte ezt a problémát — kell megküzdenie vele. Előbb elméletileg kell tisztázni a fogalmat a maga összetettségében, majd ki kell dolgoznia egy olyan módszert, amellyel — fokozatosan, előbb csak implicit módon, gyakorlatian, s csak a VIII. osztályban jutva el a fogalom explicit meghatározásáig — beépíthető az érték fogalma a tananyag egészébe s a tanulók gondolkodásába. Ezért a következő lépésekben próbálom végiggondolni a kérdést:

1. az érték fogalmának tisztázása;
2. az esztétikai érték viszonya a többi értékosztályhoz;
3. az esztétikai érték szerepe az értéktudat s ennél fogva a világnézet kialakításában;
4. néhány (a tananyaghoz kapcsolódó) módszertani ötlet az érték fogalmának az irodalomtanításba való bevezetéséhez.

Az érték fogalma

Az értékek használata, az értékelés általában emberi létünknek éppoly meghatározó jegye, mint a megismerés. Sőt az értékelés a megismerés folyamatával szorosán, szervesen összekapcsolódó mozzanat. Ahogyan fokozatosan, egyre magasabb szinten megismerjük a világot, a dolgokat, azonnal értékeljük is őket, aszerint, hogy jó vagy rossz hatással vannak ránk, hogy pozitív vagy negatív jelentőségűek számunkra. Az érték tehát a valóság jelenségeinek sajátosan társadalmi meghatározottsága, amely azt fejezi ki, hogy a dolgok, jelenségek mennyire állnak összhangban egy emberi közösség szükségleteivel, eszményeivel.

Az értékelés mindig viszonyítást is jelent; ennél fogva minden pozitív értéknek megvan az ellenpólusa: a megfelelő negatív érték, a kettő között pedig számos fokozat lehetséges. Körültekintőnek kell tehát lennünk, amikor az értékek különböző árnyalatait és változatait tanulmányozzuk.

Az értékeket aszerint is meg lehet különböztetni, hogy milyen értékhorizontokhoz kapcsolódnak. N. Hartmann *Esztétikájában* öt értékosztályt különböztet meg:

- a) *javakhoz fűződő értékek* (ide tartozik minden hasznossági és eszközérték);
- b) *élvezetértékek* (az életben legtöbbször „kellemesnek” nevezzük őket);
- c) *vitális értékek* (erő, egészség, mozgékonyosság, arányosság stb.; mindennek vitális értéke van, ami az életre nézve hasznos; vitális negatív érték az, ami káros);

- d) *erkölcsi értékek* (összefoglaló jegyük: az etikum);
 e) *esztétikai értékek* (összefoglaló jegyük: az esztétikum);
 f) *ismeretértékek* (pl. a tudományos megismerés értéke, de bármi másé is, amire érvényes ez az értékminőség: „igazság“).

A felsorolt értékosztályok nem különíthetők el mereven egymástól; könnyen bizonyítható, hogy több közülük az értékek egész fokozatsorát fogja át. Mindegyiknek megvan azonban az a lényegi jegye, ami az összes többitől megkülönbözteti. Bennünket most az esztétikai értéknek a többi értékosztályhoz való viszonya érdekel, valamint ennek tantárgypedagógiai következményei.

Az esztétikai érték viszonya a többi értékosztályhoz

Mivel a köztudatban leginkább Arisztotelész *kalokagathia-elve* tartja magát mindmáig szilárdan („ami szép, az jó, s ami jó, az szép“), elsősorban az esztétikai értékeknek az erkölcsi értékekhez való viszonyát kell megvizsgálnunk. Irodalomtanításunk hagyományai is az arisztotelészi elvet szentesítették, s nemigen vesznek tudomást az újabb elméletek árnyaltabb szempontjairól. Az esztétikai értékeknek az erkölcsi értékekkel való azonosítása pedig nemcsak a műelemzés lehetőségeit szegényíti, hanem az érték tudat kialakításában is zavaró tényező. Amikor csak azt a műalkotást fogadjuk el esztétikailag értékesnek, amelyben fölfedezni vélünk valamilyen, a mi szempontunkból pozitív erkölcsi értéktartalmat, vagy inkább fordítva: ha esztétikailag *föltétlenül* értékesnek minősítünk minden olyan alkotást, amelyet — vélt vagy valós — erkölcsi érték megjelenik, akkor a műelemzés s az érték tudat formálása pusztán ideológiai célzatú tevékenységgé alakul.

Az erkölcsi érték lehet ugyan előfeltétele a műalkotásbeli esztétikai érték megvalósulásának, de ez egyrészt nem minden esetben törvényszerű (például az alkalmazott művészeti alkotásokban), másrészt pedig ez az egy előfeltétel még nem elégséges. Mert nem ítéltünk ugyan szépnek olyan alkotást, amely nem az erkölcsi jó számára nyeri meg rokonszenvünket (az „erkölcsileg jó“ nem azonos annak a köztudatban elterjedt-elfogadott formájával), de az esztétikum megvalósulásához a művészi formálás egészen más minőségei is szükségesek, amelyeknek az erkölcsi értékérzés csak előfeltétele lehet. Hartmann szerint míg az erkölcsi értékek kimondottan személy- és aktusértékek (mert hordozói kizárólag személyek vagy személyek aktusai, az emberi közösséghez való viszonyulás formái, magatartásai lehetnek), addig az esztétikai érték nem aktus-, hanem tárgyérték: egyedi tárgy értéke, egyszeri és megismételhetetlen (a tárgy pedig nem önmagában érték, hanem úgy, ahogyan az ember számára adott). „Ha egy esztétikai tárgyon bizonyos aktusértékek szintén az esztétikai értékek hordozóihoz tartoznak — írja Hartmann —, [...] az aktus akkor is csak egy egésznek a tagja, s erkölcsi értéke vagy negatív értéke nem azonos esztétikai értékével vagy negatív értékével.“

Az erkölcsi értékhez hasonlóan viszonyul az esztétikai értékhez az igazságérték is. Egy műalkotás esztétikai értékének lehet alapfeltétele az, hogy igazságérték hordozója, de ez csak egyik előfeltétel, nem *minden*; éppúgy, mint ahogyan az erkölcsi érték megjelenése sem elég ahhoz, hogy az esztétikai érték felbukkanjon a műalkotásban. Esztétikai érték hordozói lehetnek nemcsak a műalkotások, hanem a világ összes dolgai, jelenségei — és nemcsak azok, amelyek egyúttal erkölcsi vagy igazságértékek hordozói is. Itt kell hivatkoznunk az esztétikai értéknek a többi értékosztályal való érintkezési és különválási pontjaira.

Közismert fogalom például a „természeti szép“, amelynek a vitális, anyagi és élvezetértékekhez való alapulása tagadhatatlan. Sőt, ezek az értékek még a műalkotásbeli esztétikai érték alapozottsági tényezői, alkotóelemei is lehetnek, de ez az alapozottság, éppúgy, mint az erkölcsi értékek esetében, nem mindig szükségszerű, s főként nem elegendő. A vitális értékérzés (erő, egészség, arányosság), az élvezetértékek (minden, ami „kellemes“) érzése, sőt a javakhoz fűződő értékek érzése is mind beolvad az esztétikai értékérzésbe. De nem azonos vele. A javakhoz fűződő értékek akkor számítanak értékeknek, ha számunkra hasznosak vagy azok *lehetnének*, még akkor is, ha erről történetesen nem tudunk; ellenben az esztétikai érték csak számunkra-valóságában, csak számunkra való megjelenésében érték. Vagy: élvezetérték az, ami érzeinknek kellemes, az esztétikai érték viszont, mivel nem közvetlen érzeinkhez, hanem magasabb, érzékefeletti szemléletünkhöz szól, nem az érzékileg adottakhoz kapcsolódik, hanem az esztétikai tárgy megjelenési viszonyához. Nyilvánvaló tehát, hogy az esztétikai érték nagyon komplex értékosztály. Korántsem azonosítható egyetlen más értékosztállyal sem, bár — különösen a műalkotások esetében — magában foglalja a többi értékosztály jó néhány vonását. A művészet sohasem deklaratív módon közvetít értékeket, hanem a jelkapcsolatok,

jelzésrendszerek hordozta művészi üzenet útján; rendkívüli hatásának titkát, a műalkotások esztétikai minőségét éppen az értékek, értékkapcsolatok újszerű, fokozott érzékeltetésében kell keresnünk. (Ezért egyedi, egyszeri és megismételhetetlen minden igazi műalkotás.)

Az esztétikai érték szerepe az értéktudat kialakításában

A fentiekből következik, hogy a helyes esztétikai értékérzés kialakítása fontos eszköze általában az értéktudati s ennél fogva a világnézeti nevelésnek. Az irodalomtanításban ez elsősorban a komplex műelemzéssel valósítható meg. A komplex műelemzés az értékek összességére is felhívja a figyelmet, és fordítva: az értékek bonyolult voltának a felismerése alapvető feltétele a komplex műelemzésnek. A műalkotásokban rejlő értékértekezések felfejtése fogékonnyá tesz a világ dolgaiban rejlő sokféle érték tudatos felismerésére, viszont a mindennapi életünkben lépten-nyomon felbukkanó pozitív és negatív értékek megfigyelése segít a műalkotásbeli értékstruktúra értő elemzésében.

Megfigyelhető, hogy különböző korokban más-más értékek válnak divatosá, más-más értékek számítanak igazi értékeknek; változik az emberek értéktudata. Ez nem azt jelenti, hogy az értékek tünékenyek és tisztavirág életűek, csak azt, hogy a különböző korok különféle helyzeteket teremtenek, s a változó helyzetek más-más részletét világítják meg az értékek birodalmának. „Minden erkölcsi érték — vélekedik Hartmann — egy szituációtípushoz tartozik; tehát csak akkor lehet aktuális, ha a közösségi életben felhalmozódnak vagy előtérbe nyomulnak az ilyen jellegű szituációk. Pl. a bátorság csak ott lehet aktuális, ahol az emberek veszélyek közt élnek. Akkor azonban nem maguk az értékek relatívak történetileg, hanem csak aktualitásuk, és ennek függvényeként az értékérzés irántuk való fogékonysága.“ Ez a megállapítás két szempontból is megdöbbentő. Egyrészt megmagyarázza azt a jelenséget, amely előtt gyakran tanácstalanul, sőt türelmetlenül torpan meg a magyartanár: a művek elemzése, értelmezése, az (erkölcsi) értékek méltatása alkalmával sokszor kiderül, hogy a tanítványai nem tekintenek már értékeknek olyasmint, ami korábban még annak számított. Meg kell vizsgálni tehát, mi az objektív „szituációbeli“ oka a tanulók értékérzése megváltozásának, s ehhez kell igazítani az értéktudat további fejlesztését. Másrészt pedig, éppen a műalkotások árnyalt elemzése révén fogékonnyá lehet válni — és azzá lehet tenni a tanulókat is — régebbi korok mérvadó értékei iránt. Így válik a műelemzés — az esztétikai értékérzés fejlesztése — az értéktudat tágitásának eszközévé.

Módszertani ötletek

Hartmann szerint éppúgy, ahogyan egy matematikai tétel általános érvénye nem azt jelenti, hogy mindenki meg tudja érteni, hanem csak azt, hogy mindenkinek, aki megérti, el kell fogadnia; az esztétikai értékek általános érvénye is abban áll, hogy csak aki fogékony irántuk, tudja befogadni őket. Ezért fontos a fogékonyság, jártasság kialakítása már az általános iskolában. Mivel a tankönyvek nem adnak ehhez útmutatást, magunknak kell e képesség kialakításának módszereit megtalálnunk. Minden alkalmat meg kell ragadnunk, hogy az érték fogalmát beépítsük a tanulók tudatába.

Rendhagyó (vagyis nem irodalomórai) példával kezdeném: nyelvtanórán, a melléknév tanításakor fölhívhatjuk a gyermekek figyelmét arra, hogy nyelvünk nemcsak a világ megismeréséhez, hanem értékeléséhez is hozzásegít bennünket. Erre valók a melléknévek; ha ügyesen kérdezzük, özönleni fognak a javakhoz fűződő, a visális, az erkölcsi vagy élvezetértékeket megnevező szavak. Sőt esztétikai és igazságértékek is előbukkanhatnak a szép—rút, igaz—hamis ellentétpárjaiban.

Az V. osztályban, a *János vitéz* tanítása közben nemcsak a főhős erkölcsi értékeire figyelhetünk, hanem — közvetve — azt is megbeszélhetjük a tanulókkal, miért volt Jancsi számára nagy érték a szülőfalu, mi volt az az érték, ami az ismeretlen világba vonzotta, ami megjáratta vele az Operenciás-tengert is stb. Az ilyen beszélgetések megsejtetik az értékek sorsformáló szerepét az ember életében.

A VII. osztályban Nagy Lajos: *A három éhenkórász* című novellája kiválóan alkalmas arra, hogy megkülönböztessük a javakhoz fűződő értékeket a többi értékosztálytól, miközben azt is megbeszéljük, hogy sivár az a világ, amelyben kizárólag az anyagi szükségleteket kielégítő értékek számítanak. A szereplők sorsa, erkölcsi értékei is annak függvényei, hogy számukra fölöslegként vagy hiányként jelentkezik ez a központi érték. Jó összehasonlítási alapul szolgál ennek megbeszélés-

léséhez Arany *A walesi bárdokja*, amelynek szereplői mindent alárendelnek magasabb rendű erkölcsi értékeknek. Ebből az is levezethető, hogy a műalkotás esztétikai értéke nem attól függ, milyenfajta érték ábrázolása áll a középpontjában, hanem attól, hogy az értékek mozgását, sorsformáló erejét mennyire tudja hitelesen tükrözni.

A műelemzésben nem elegendő azoknak az emberi magatartásformáknak az ismerete, amelyek egy teljesebb emberi lét lehetőségeire utalnak; ezenkívül megjáratás és otthonos tájékozódás is szükséges abban a jelzésrendszerben, amelynek jelentése a képelemek eredeti tartalmából s a többi képelem tartalommodosító hatásából kerekedik ki. Ezért a költői képek, művészi eszközök tanításánál is alapvető mozzanat az értékelméleti szempont bevezetése.

A művészi szóképek tanítása hagyományosan úgy történik, hogy az éppen tanulmányozott szövegrészből kiragadott példa (hasonlat, megszemélyesítés, metafora stb.) *mibenlétének* elemzését követi az illető szókép meghatározása. Ez a módszer tehát csak a *mi?* kérdését ismeri, sohasem a *miért?*-re keresi a választ. Ilyenformán ezek a szóképek csak kiragadott példák maradnak, amelyeknek mintájára ugyan találhatunk más alkotásokban is hasonló példákat, de az, hogy miért érték-hordozó jelek vagy jelkapcsolatok ezek, s hogy miként válnak minden műalkotásban egyszeri és megismételhetetlen értéké, sohasem fog így kiderülni. Ez vezet el aztán az „eszmei mondanivaló” és „a mű stílusa, nyelve” indokolatlan különválasztásához, a tartalom és forma dialektikus egységének széttöréséhez, egyszóval a banalizáló, kontár „műelemzéshez”.

Pedig ha ezeknek a szóképeknek a szerepét a *mű egészében vizsgálónak*, s az egész jelstruktúrában elfoglalt helyét, értékét tekintenők, akkor fény derülne arra is, hogy miért éppen ez a szó, szókapcsolat válik érték kifejező, illetve érték-hordozó tényezővé a szöveggörnyezettel való kölcsönhatásában, sőt, az illető szókép általános jegyeit is árnyaltabban meghatározhatnók ilyen módon. Pozitívista szóképgyűjtés, -számlálás helyett elemző, mérlegelő gondolkodásra is szoktat ez a módszer, arra, hogy az egyediben az általánost keressük és fordítva; vagyis a konkretizáló-absztraháló mozzanat dialektikusan összekapcsolódik a műelemzésben. (Hadd soroljunk fel néhány kérdést, feladatot: Irjátok körül, milyen értékhangsúlyt kap ebben és ebben a műben ez és ez a szókép! Hogyan fejezhető ki másképp ugyanez a gondolat? Keressetek rokon értelmű szavakat! Miért nem azonos a tartalma, miért más a hangulata a többféle megfogalmazásnak?) Azt is tudatosíthatjuk, hogy amikor rokon értelmű szavak között válogatunk, és választásunkkal az egyik vagy a másik sajátos hangulatát vesszük figyelembe, ezzel értékeljük is a megnevezett dolgot. Innen már csak egy lépés annak megértetése, hogy a stílus sajátos értékelő gesztus; a szavakban, stílusrétegekben általánosított emberi tapasztalat, egy emberi közösség életszemlélete tükröződik.

A stílusesszék tanítása jó alkalom arra is, hogy éreztessük az esztétikai értékeknek a többi értékosztállyal való dialektikus kapcsolatát, azt, hogy az esztétikum hogyan ötvözi magában a vitális értékek, élvezetértékek jó néhány jegyét. Az ismétlés, az ellentét, a párhuzamosság, variáció, ritmus mind, mind előfordul a természet jelenségeiben, szervezetünk életműködésében is mint a való világ törvényszerű *rendjének* szervező tényezői. Az ember éppen a természettel folytatott küzdelme, munkája során ismerte meg először ezt a rendet. De mi, emberek nemcsak érezzük, éljük ezeket a ránk is érvényes törvényszerűségeket, hanem tudunk is létezésükről, gondolkodunk róluk, értjük a lényegüket, sőt, szeretjük, élvezzük is. A természet rendjének a mintájára az ember új, önálló ritmusformákat is képes létrehozni. (Gondoljunk egy tánc, egy dal vagy akár egy himnusz mintá, épület, egy képzőművészeti vagy irodalmi alkotás rendjére, ritmusára, ismétléseken, ellentéteken, párhuzamosságokon alapuló arányosságára. Nem nehéz felismerni ezekben a nappalok és éjszakák, a természeti jelenségek ismétlődő váltakozásának, szívdobogásunk ritmusának, a virágszirmok elhelyezkedésében, az emberi test felépítésében és mozgásában fölfedezhető arányosságnak *megalkotott*, az ember által teremtet változatait.) Az ember, amikor alkot, akkor értéket teremt: újraterelemi, embe-riesíti, az ember számára valóvá, értéké teszi a természet jelenségeit.

Ilyen megvilágításban válik érthetővé a stílusesszék műalkotásbeli szerepe, esztétikumhordozó értéke; a helyes esztétikai érték-tudat kialakítása pedig döntő tényezője a világnézeti nevelésnek.

Orbán Gyöngyi

Nicolae Titulescu és a béke

1982. március 4-én ünnepeltük az évszázad egyik legjelentősebb román diplomatája, Nicolae Titulescu születésének századik évfordulóját. Tevékenységének idején neve közismert volt a legmagasabb politikai fórumokon. M. M. Litvinov — a Szovjetunió külügyminisztere a két világháború között — az akkori Európa „egyik legfelkészültebb és legtehetségesebb” diplomatájának tartotta; I. M. Miskij akadémikus, az egykori szovjet nagykövet írta a következőket: „Titulescu kiemelkedő tehetségű diplomata volt, olyan miniszter, aki határozottan kiállt a militarizmus és az agresszív háború ellen.”

Politikai tevékenységének homlokterében a népek és államok szabadságának, jogegyenlőségének védelme, a béke, a nemzetközi biztonság és törvényesség állott. A nemzetközi életéről, az államok közötti kapcsolatokról, a nemzetközi jogról vallott felfogása mélységesen demokratikus volt, és mindig a haladás irányába mutatott. Mindezzel egyidőben igazi hazafiságról tett tanúbizonyságot, amely nem békíthető össze a nemzeti elzárkózással, ellenkezőleg: szükségszerűen feltételezi a népek és államok közti barátság erősödését a békéért, a nemzetközi biztonságért és a társadalmi haladásért vívott közös harcban.

Egész diplomáciai pályafutása alatt különös figyelmet szentelt a béke megvédésének, a nemzetközi kapcsolatok eme központi kérdésének, amelytől a népek élete és haladása függött. Megértette, hogy az emberiség legnagyobb értéke a tartós béke, amely biztosítja minden nemzet számára azt, hogy megtalálja a maga útját, és ugyanakkor lehetővé teszi a civilizáció szüntelen gazdagodását az alkotó nemzeti génusz jótéteményeivel. Meggyőződéssel hirdette, hogy az egész emberiség egyetlen természetes és törvényes állapota a minden népnek szabad fejlődést szavatoló, civilizációt őrző-gazdagító nemzetközi béke. Sikraszállt a támadó, az államokat eltipró háború ellen; ezt tartotta az egész emberiség ellen elkövethető legsúlyosabb bűnnek. Ez az állásfoglalása abban az egyezményben is tükröződik, amelyet 1933-ban, Londonban írtak alá Európa vezető diplomatái, és amelynek célja az agresszor meghatározása volt.

Nicolae Titulescu nem elégedett meg a béke fontosságának és szükségességének kinyilatkoztatásával, hanem kereste azokat az utakat, amelyek elvezetnek a tartós és valódi nemzetközi békéhez. Foglalkoztatta a béke szilárd alapjainak megteremtése; a nemzetek közti béke nem lehet csupán „szünet” két háború között. Meggyőződéssel hirdette, hogy a békéért való küzdelem annál szükségszerűbb, minél nagyobb a háború veszélye: „A béke nem pusztán egyszerű szó; ahhoz, hogy elérjük, nem elég kimondani, meg kell szervezni.”

Ahhoz, hogy Titulescunak a nemzetközi békével kapcsolatos felfogását megértsük, elengedhetetlenül szükség van az ő béke-meghatározására: „A béke szinonimája nem a háború hiánya. A béke mindenekelőtt bizalomról, kölcsönös megértésből és a holnap bizonyosságából összetevődő szellemi állapot.”

Megfelelő szellemi légkör hiányában azonban nem beszélhetünk tartós békéről. A nemzetközi események alakulása a két világháború között, majd a második világháború után bizonyította és bizonyítja ma is, hogy a népek és államok közötti megértés és bizalom légköre nélkül nem lehet megoldani azokat a nemzetközi problémákat, amelyekről nagymértékben függ a béke, annak tartóssága és nem utolsósorban az államok katonai leszerelése.

Nicolae Titulescu tudatában volt annak, hogy a békeállapot kinyilatkoztatása még nem jelenti magát a békét; a béke megteremtése hosszú és nehéz folyamat eredménye. Ebben az értelemben mondta: „A békét nem hirdetik ki. A békét kivívják. De a siker érdekében kifejtett fáradozás sokkal nehezebb és hosszantartóbb, mint bármely más vívmány esetében.” Éppen ezért a béke megteremtésében elsődrendű szerep jut a nevelőtevékenységnek; a népeket a béke szellemében kell nevelni. De azt is tudta, hogy minden népnek a béke szellemében való neve-

lése és mozgósítása a tudatos, szervezett békeharcra nem könnyű és nem gyorsan megoldható feladat. Olyan politikai tetteket sürgetett, amelyekre bizony támaszkodhat a népek békeóhaja: „Ha a pacifista gondolkodásmód hiánya azoknak a tetteknek a hiányával magyarázható, amelyekre támaszkodhatna, hajtsuk végre a szükséges tetteket.“

Minden népnek a béke szellemében való nevelése, a népek cselekvő részvétele a béke megteremtésében és megőrzésében — uralkodó gondolatok Nicolae Titulescu egész politikai tevékenységében. Rámutatott arra, hogy a béke oszthatatlan, ebből pedig logikusan következik, hogy a tartós béke kivívásában minden népnek és államnak részt kell vennie. Elismerte a néptömegek békeharcának növekvő fontosságát. „Hogyan lehet felrakni a béke épületét — kérdezi — a tömegek segítségével nélkül?” És mindezek mellett a neves diplomata hangot adott ama meggyőződésének is, hogy a néptömegeknek a béke védelmére való mozgósításában igen fontos „az utca emberének” nevelése és felvilágosítása, annak tudatosítása, hogy az egyének is szükségszerűen részt kell vállalnia a békéért vívott harcban, ki kell állnia a háborús készülődés ellen, ami lényegénél fogva saját és embertársai életének védelmét jelenti: „Amikor [az egyszerű ember] meg fogja érteni, hogy a kellő időben kimondott szó megmentheti az életét, hogy a hallgatás a halálát jelentheti, akkor kényszeríteni fogja mindenütt a kormányokat, hogy beszéljenek, hogy a szükséges szavakat mondják, amelyekről a kardok lehanyatlanak, és az ágyúk némák maradnak.“

Nicolae Titulescu eszméi a második világháborút követő időszakban sem vesztek időszerűségükből. Felerősödött a népek békét követelő hangja, embermilliók küzdenek az atomháború elkerüléséért. Ebben a nemes harcban egyesülnek — a fennálló különbségek ellenére — népek és nemzetek, s a szolidaritás légkörében növekszik az egymás iránti bizalom és megbecsülés érzése. Titulescu többször is hangsúlyozta, hogy a népek közötti megértés a világ tartós békéjének egyik sarkköve: „A népek közötti kölcsönös megértés a tartós és gyümölcsöző béke forrása.“ „A rossz abból a tényből fakad — olvashatjuk másutt —, hogy a nemzetek nem ismerik fel, hogy minden különbség ellenére végső fokon egyek és oszthatatlanok. Egyik ember nem lehet idegen a másiktól pusztán azért, mert egy országhatár húzódik köztük. És a béke nem más, mint az emberi faj egyetemességének tudata.“

Hazánk egykori külügyminisztere — éppen a népek közötti szolidaritás szükségességéből kiindulva — felismerte a kis államok szerepét a békéért vívott harcban: „Az úgynevezett kis országok jobban ismerik a béke szükségletét, mint a nagyok, jobban félnek a háborútól, és inkább ki vannak neki szolgáltatva.“ A második világháború után megnőtt és állandóan növekvőben van a kis és közepes államok szerepe a nemzetközi élet minden területén, így a vitás kérdések megoldásában is. Ez a felismerés pártunk és államunk külpolitikájának egyik alapvető elve. Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP XII. kongresszusánmondotta: „...igen fontosnak tartjuk, hogy a problémák megoldásában aktívan és a teljes egyenjogúság feltételei között részt vegyenek a kis és közepes országok, a fejlődő országok, az el nem kötelezett országok, tekintet nélkül társadalmi berendezkedésükre, amelyek a földkerekség többségét alkotják, és amelyek, amint a tapasztalat nemegyszer igazolta, az elsők között szenvedik el a nemzetközi feszültség következményeit.“

Nicolae Titulescu felfogása szerint a népek és államok szolidaritása mellett a fegyverkezés megszüntetése, a leszerelés biztosíthatja a tartós békét. „A leszerelés — mondotta —, vagy pontosabb technikai kifejezést használva, a fegyverek korlátozása a béke elengedhetetlen szükséglete.“ Titulescu élénk figyelemmel kísérte azokat a vitákat, amelyek több mint negyven esztendővel ezelőtt a leszerelés kérdése körül robbantak ki a különböző nemzetközi fórumokon. A leszerelés és az államok biztonsága közti viszony, az elsődlegesség eldöntése sok meddő diplomáciai vitához vezetett, s ezek napjainkban is folytatódnak. Titulescu többször is hangoztatta, hogy e viták gyakorlatilag nem segítik az általános leszerelést: „Szerintem ezek az egymásnak ellentmondó fejtegetések nem visznek közelebb a béke megteremtéséhez. Egy más módszert kell életbe léptetni. Mindegyik fél őrizze meg saját nézeteit — hiszen azokról lemondani úgysem fog —, de a béke érdekében terjesszen elő konkrét javaslatokat a fegyverkezés korlátozására.“ Meggyőződéssel hirdette, hogy csupán az általános leszerelés szavatolhatja a nemzetközi biztonságot, a nemzetek függetlenségét. Meddő viták helyett gyakorlati intézkedések azonnali alkalmazásáért szállt sikra. „A világ tényeket kér“ — mondotta. Tudta, hogy minden késlekedés a gyakorlati intézkedések meghozatalában beláthatatlan következmények okozója lehet. A világháborút megelőző események, majd a második világháború kirobbanása meggyőzően igazolta Titulescu politikai nézeteinek helyességét.

A két világháború közötti időszak politikai-diplomáciai fórumain neves politikusok vitáztak (más szereplőkkel a vita ma is tart) azon a kérdésen, hogy vajon a nemzetközi béke nem jelenti-e az államok és népek függetlenségének felszámolását, a világállam létrehozását. Titulescu elítélte a kérdésnek ezt a nihilista megközelítést: „A jelenlegi helyzetben az állandó béke megteremtésének útjaként a szuverenitás eltörlését javasolni nemcsak egy lehetetlen megoldás ajánlását jelentené, de ha erre az útra lépünk, a világot káoszba és anarchiába taszítanánk.” Írásban és szóban nemegyszer hangsúlyozta, hogy csupán a független, sorsukat önmaguk irányító államok vehetnek részt a nemzetközi életben, járulhatnak hozzá a vitás kérdések gyakorlati megoldásához. „Úgy vélem — mondotta —, hogy valamely ország csak akkor vehet részt hasznosan és egészségesen egy nemzetközi mozgalomban, ha meg van győződve arról, hogy életbevágó érdekei, amelyeket szabadon és teljességükben csak maga ítélhet meg, védelemben részesülnek.” Ugyanez a realista és haladó állásfoglalás tükröződik a nemzetközi békét feltételező világállam megteremtésének kérdésében is. Tagadja egy világállam létének szükségszerűségét: „A nemzetközi élet jelenlegi szervezetében nincs helye egy államok feletti államnak. Ezt helyettesíti azoknak a szabad államoknak az önkéntes szövetsége, amelyek éppen saját függetlenségük erejénél fogva vállalták a szervezet előírásainak kötelező betartását.” A nemzetközi béke megteremtése és megőrzése, valamint az államok és népek önállósága közti viszony tárgyalásakor elvetette azt a tételt, mely szerint a béke megvalósulása feltételezi a népek nemzeti önértékének eltűnését: „A tartós béke megoldásaként a nemzeti érzés eltörlését javasolni nemcsak képtelenség, de azt is jelentené, hogy elröveljük az embertől jelenlegi egyéniségének lényeges meghatározóját.”

A jogász Nicolae Titulescut behatóan foglalkoztatta a béke fenntartása és a nemzetközi jog általános tiszteletben tartása közti viszony, az a szerep, amelyet a jognak kell betöltenie a béke biztosításában. Fejtegetései meggyőzőek és időszerek napjainkban is: „... az emberiség csak akkor lesz megmentve, amikor minden ember lelkében úgy fog ragyogni a jog, mint egy napfelkelte, mint vezérelv, mint parancsoló szükséglet, mint önmegadás, amely azonos a szervezett szabadsággal, mert a jogrend alkotta békében az ember betöltheti saját hivatását az alkotó Eszme parancsa szerint.”

Mint a béke harcok diplomatája, mint jó hazafi, Nicolae Titulescu egy percre sem feledkezett meg hazája békéjéről. Munkálkodott érdekében. Megértette és határozottan állította, hogy Románia békéjének legfontosabb biztosítója a baráti kapcsolatok fejlesztése a világ minden államával, de elsősorban a szomszédaival. Korának legmagasabb politikai fórumain fejezte ki azt az óhaját, hogy Románia békében éljen és fejlődhesse: „En nem választok az országom felé irányítható lövedékek között. En azt akarom, hogy Románia éljen. És élni fog, mert nem azon munkálkodik, hogy az egyik ellenséget a másikkal helyettesítse, hanem azon, hogy az egyik barátságot a másik barátság mellé helyezze.” Békeeszméinek megvalósulását ma ott láthatjuk a szocialista Románia külpolitikájában, abban az igyekezetben, hogy erősitük baráti kapcsolatainkat a világ minden országával, elsősorban a szomszédos államokkal, valamennyi szocialista országgal.

Hazánk népe Nicolae Ceaușescu elvtárs kezdeményezésére az elmúlt esztendő végén tömegtüntetéseken fejezte ki azt az elhatározását, hogy a világ népeivel együtt munkálkodjék a békéért, a szabadságért, a függetlenségért. Ez tükröződik a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja s a Nagy Nemzetgyűlés felhívásában, valamint a Nagy Nemzetgyűlés ama megbízásában, hogy pártunk főtákkára forduljon személyesen a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok vezetőihez, valamint a helsinki záróokmányt aláíró többi állam vezetőihez annak érdekében, hogy állítsák le az újabb közepes hatósugarú rakéták telepítését, vonják vissza a meglévőket, szülessen meg a nukleáris fegyverektől mentes Európa. Abban a felhívásban, amelyet Románia népe intézett az 1981. december 5-én lezajlott bukaresti nagy népgyűlésen az egész világ népeihez, haladó és demokratikus erőihez a leszerelésért és a békéért, a biztonságért, a függetlenségért és haladásért, ezeket olvashatjuk: „... a román nép úgy véli, hogy az emberiség, a világ összes nemzeti számára a legfontosabb kérdés az, hogy összefogjon és együttes erővel, a leghatározottabban munkálkodjék a fegyverkezési hajszák megfékezéséért, a leszerelésért, a bizalom, az együttműködés és a béke légkörének megteremtéséért.”

Elismeréssel adózunk Nicolae Titulescunak, amikor az emberiség legnemesebb céljai szolgálatában kifejtett tevékenységét, a nemzetközi békére vonatkozó gondolatait idézzük.

Marțian I. Niciu

Kassay Miklós fordítása

Emlékezés

az 1831-es parasztfelkelésben elesett szabófalviakra

Erdős Szászka Péterről, erről a hajlott korú szabófalvi termelősövetkezeti dolgozóról, a *Népismereti Dolgozatok* 1978-as kötetében a népi jogszokásokról megjelent rendkívül értékes néprajzi közleményével kapcsolatban olvashattuk, hogy hosszú idő óta dolgozik faluja krónikáján. A *Moldvai zendülés* ennek a készülő falutörténetnek egyik fejezete. Ezt fordítottuk magyarra, és tömörítettük helyenként. A lázongó észak-moldvai csángók másfél századdal ezelőtti cselekedeteinek felidézése, a földet továbbra is művelő utódoknak az ősök előtti — céhbeli historikus közvetítése nélküli — tisztelgése. Minden olvasónk számára pedig egy tágabb, forradalmi múltbeli testvériség megletéről valló üzenet 150 évvel ezelőtről, amikor a Felvidéken, a mai Kelet-Szlovákiában felkelések, az úgynevezett koleralázadások, valamint az erdélyi falvakbeli megmozdulások a moldvaiakkal egyetemben jelzik az 1848. esztendő tavaszának közeledtét. Ezekről különben D. Rapant, Tilkovszky Loránd, Csetri Elek, Nicolae Edroiu és mások is irtak.

Imreh István

Szabófalva népe együtt szenvedte Moldva többi lakójával a föld urainak nehéz igáját. Ezt a települést, az időközben elpusztult vagy Szabófalvába [Săbăoani] olvadt Berendfalvával [Berengyes—Berendesti]* egyetemben Ieremia Movilă változtatva fejedelmiből egyházi birtokká, hiszen 1606-ban ő ajándékozta a két magyarlakta falut a Neamțhoz tartozó seculi kolostornak. A növekedő dézsmát, szolgáltatásokat terhesnek, igaztalanoknak tartó szabófalviak a XVIII. század közepétől kemény és immár folyamatos harcot folytattak a hűbéri járadékot és adót beszedők ellen. 1742-ben Constantin Mavrocordat végrehajtókat, „igazságtevőket” meneszt oda, hogy perbe fogják a szabófalviakat, és ítélkezzenek a dézsmát megtagadók fölött. 1756 elején Grigore Ghica, Moldva fejedelme felhatalmazó írást küld a seculi kolostor főapátjának, hogy a szabófalvi birtokról terményben szedje be az adót, előírja a nyári és a téli robotnapok számát, és megszabja a rendelet ellen szegülőket sújtó pénzbírságot, a „válságdíjat”. Az 50-es, 60-as, 70-es évekből a hasonlóan fenyegetőző és követelőző leiratok, kiáltványok egész sora maradt fenn, tanúsodva a szabófalviakra nehezedő, soha meg nem szűnő terhekről. 1780. november 28-án maga az országgyűlés is foglalkozott a seculi kolostor adószedőinek erőszakoskodásai elleni panaszukkal. A *Szervezeti Szabályzat* korában az életbe léptetett új rend sorsukat még nehezebbé tette. A megnövelt adók, az évi robotnapok megsokszorozása folytán életkörülményeik elviselhetetlenné váltak. Kérvények, panaszlevelek áradtak az orosz kormányzó, Pavel Kisszelev tábornokhoz, majd sok moldvai község lakóival egyetemben, 1831-ben, a harcra is felkészültek. Ennek az évnék a tavaszán a következő igazgatási egységekből érkeztek hírek parasztmegmozdulásokról: Románvásár [~ Román—Roman], Bákó [~ Bakó—Bacău], Covurlui, Neamț, Szucsava [Suceava], Herlő [Hirlău], Herța, Vásló [Vaslui], Huszt ~ Husztváras ~ Husztj ~ Husztváras ~ Husztváros ~ Husz városa ~ Husz ~ Husz ~ Husz] és Jászvásár [Iași]. Roman tartománybeliek az egész parasztzendülés központjaként pedig Szabófalvát jelölték meg.

Az okokat keresve megállapítható, hogy a hadsereg megszervezése keltette fel a parasztság ellenállását. A katonák toborzásakor a hely színén magyarították meg a népnek, hogy csak minden 80 lakos után kell három esztendő szolgálnia egy férfinak, és hogy az ország védelme megköveteli a rekrutálást. A nép azonban nem vállalta ezt a szolgálatot, sokan a bojárókat gyanúsították azzal, hogy ők találták ki. Akár csak ez a körülmény is elegendő volna ahhoz, hogy a mozgalom

* A falu egykori létéről bővebben I. Mikecs László: A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása. Erdélyi Tudományos Füzetek: 171. sz., 17—18. Lükő Gábor (A moldvai csángók. Bp., 1936. Néprajzi Füzetek 3.) nyomán említi a falu híret őrző Berengyes nevű patakot, de Mikecs szerint a szabófalviak között is él még a falu emléke. A másik csángó falucskát, a Bákótól délre fekvő Berendfalvát [~ Berindest ~ Beringyest—Berindesti] viszont csak a közelmúltban vonták össze Gîșteni-nyel, közigazgatási központja Nagyrekecsin (Răcăciuni), L. „sat desființat, inglobat”: Ion Iordan—Petre Găstescu—D. J. Oancea: Indicatorul localităților din România. Buc., 1974. — Valamikor Lugos környékén is volt egy Berendfalva (l. Coriolan Suciu: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. I—II, 1967, 1968), de Románia mai helységnevéntárában a törökös berend nép nevét már csak a következő településnevek őrzik: a Fogarasi-havasok tövében fekvő, Argeș megyei Berindesti, az Olt megyei Berindei, a Kolozs megyei Nádasberend (Berindu), az Arad megyei Borosberend (Berindia) és a Szatmár megyei Berend (Berindan). A szerk.

antifeudális jellegére következtessünk. Társul melléjük az a korabeli tanúság is, miszerint a falusiak célja az volt, hogy nyerjenek „szabadságot, földet és erőt”. Valóban több földet követeltek, és szintén joggal igényelték a *Szervezeti Szabályzat*-ban kirótt munkajáradék mértékének leszállítását. Az adók csökkentését szintén szerették volna elérni, és 1831-ben sok faluból elűzték, megverték az adókirovó tisztségviselőket, és megsemmisítették az elkészített listákat.

A régi rendet, a hűbériséget és a kormányzatot támadó paraszti mozgalom számíthatott a vásárhelyek, városok támogatására. Egyesekkel segítséget ígérő egyezményt kötöttek. „Katolikus falvak”-ról lévén szó, a hatóságok osztrák uszításra is gyanakodtak, de a török intrika szerepe szintén felmerült az okok számbavételkor. (A népet mozgalomra készítetők utólagos kivizsgálásakor az első vonalbeliek között volt Ozmán, a török és a zsidó Smil, akit száz korbácsütés után űztek át a határon.)

Ismeretes, hogy annak idején a hűbéri állam hatóságai előszeretettel vették igénybe az egyháziak támogatását, a hívők ugyanis szívesebben hallgattak rájuk, mint a világiakra. Hogy történt, hogy nem, a jászvásári római katolikus missziót elmulasztották értesíteni a toborzási törvényről, s ez olyan félreértésre adott okot, mintha a katolikus hívekre nem is vonatkozna a törvény. Az emberek meg — amint a jászvásári misszióknak küldött egyházi jelentésekből, levelekből is kiderül (ezeket a Római Katolikus Püspökség levéltárából közölte Nicolae Iorga 1901-ben) — a katonafogdosó kozákoktól való félelmükben megszöktek, a hegyebe menekültek, földjeik megműveletlen maradván. Mire aztán Mirkovics tábornok, Kisszelev helyettese, a Moldvai Tanács (diván) alelnöke sietve magához rendelte a misszió vezetőjének, Pamfilinek római tartózkodása miatt ideiglenes helyettesét, Pater Placidus Angelonit, s utasította, hogy sürgősen menjen Szabófalvára és környékére, csendesítse le a kedélyeket, s vegye rá a népet, hogy vesse alá magát a parancsnak. Angeloni kilenc napon át járt faluról falura, de eredménytelenül, senki sem hallgatott rá, sőt kilátásba helyezték, hogy megverik és elkergetik, ha nem hagy fel az agitációval; tudják ők a magukét, nincs szükségük a rábeszélésre.

Igen érdekeltő a moldvai parasztság szerveztségének módja és magas szintje. A falvak közül egyeseket központként tekintettek. Így volt — mint említettük — Szabófalva a Roman tartománybeliek főhelye. Luţcăbeliek vallották, hogy „*Szabófalván volt minden tevékenység (határozathozó) széke*”. Itt pedig Puskás Márton és egy másik, fekete és piros orcájú ember voltak a kormányzók. A falvakat kötelevél, írott egyezség forrasztotta egybe. Ez a mozgósítási és szervezési mód addig ismeretlen volt a moldvai hűbérelles harcokban. A szoros kapcsolatot jelzi az is, hogy örök álltak, a bojárokat ellenőrizve, az utakon és a faluapuknál, és szóban a legtávolabbi falvak is közölték egymással a tudnivalókat. A felzendült közösségek piros zászlót tűztek ki, éjszaka pedig szükség esetén „lármafákat” gyűjtöttek távolra világító jelként, és hareba hívó volt a harangszó is. A fegyverzetük dorongok, kaszák, fejszék és lándzsák voltak. A falvakhoz bejáró hidakat lerontották, hogy a katonaság behatolását meggátolják. Mindennél fontosabb, hogy a szolidaritás több számottevő példáját nyújtották. Legjellemzőbb az, hogy megegyeztek abban: *ha valamelyik falu megszegné az egyezséget, az összes falvak ellene mennek, és felégetik*. Azt is szolidaritást vállalóan deklarálták, hogy együtt felelnek mindenért, s ha valakit elfognának, mindnyájan megszabadítására mennek.

A harc kirobbanásakor Szabófalván mintegy 5-8000 ember gyűlt össze, s még vártak másokat a felső tartományokból. 1831. április 24-én a nép a mai posta mögötti térségen, az ifjúsági park helyén gyülekezett. Régen ezen a dombreszen voltak a vásárok és az ünnepi táncok. Először háromszáz lovaskozák, majd újabb ezer gyalogos és ötszáz lovas vette körül a felkelőket. Miután ezek a katonai szolgálat felvételét megtagadták, a riasztó lövésekre válaszként támadásba lendültek. A küzdelemben azonban vereséget szenvedtek. A szegény parasztok a földre hulltak, mint kasza után a fű, míg a templom tornyán meg nem jelent a fehér zászló.

Az elesettek számát háromszázra teszik, és sokan olyan súlyosan megsebesültek, hogy a következő napokon bele is haltak. Az eseményekről a katolikus misszió ideiglenes vezetője, Pater Placidus Angeloni Rómát is tudósította. A halottak listáját az egyházi anyakönyvből 1937-ben jegyeztem ki. Sajnos, az iratok 1944-ben elpusztultak. Így a másolatból közlöm a névsort*, hogy megmentsük azok emlékezetét, akik Szabófalván 1831-ben harcoltak. Az akkori pap, Alois Casu *Sequm*

* A tévesen irt latin keresztnéveket helyesbítettük, a javításokat szögletes zárójellel elkülönítve. Szintén szögletes zárójelben közöljük — Mikeses idézett munkája és Szabó T. Attila A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története. Magyar Nyelvjárások V., 1959. című műve alapján — a helynevek valamennyi azonosított változatát és megfelelőit. Viszont eltekintünk a családnevek összevetésétől. Ezek többségének korábbi előfordulásai ugyanazokban vagy/és más helységeken — azonos vagy hasonló, de azonosítható eredetű alakban — megtalálhatók Mikeses László említett munkájában. A szerk.

Bellum Russicum contra Saboarum... címmel örökítette meg az elhunytak nevét. Az 1831. év április 24. napján az oroszok elleni ütközetben elveszték:

<i>Ex Saboano</i> [Szabófalva—Săbăoani]	[A]Etas (sic) [éves]
1. Petrus Boros	40
2. Adam filius Martini Susan	18
3. Martinus filius Petri Balint	17
4. Petrus Dumi	60
5. Martinus Endre	80
6. Martinus Minus	55
7. Petrus filius Petri Dumok	20
8. Petrus filius Györgü [Georgii?] Varga	16
9. Josephus Gal	25
10. Ioan[n]es Gal	24
11. Adam Cioban	25
12. Antonius Mitok	40
13. Georgius Minika	40
14. Martinus Mihai	50
15. Michael [Michael] Minika	45
16. Franciscus Csergő	16
17. Demetrius filius Antonii Diak	22
18. Demetrius Varga	45
19. Petrus Bakuska [Bakoska?~Bákóska?]	50
20. Ioan[n]es ejus filius	18
21. Gyeorgius [Georgius] Diak	40
22. Michael [Michael] Burka	34
23. Andreas filius Petri Mattejes	18
24. Josephus Rob	60

Ex Girst [Bírófalva ~ Gyerejest ~ Gerejest—Ghirăești ~ Ghereiești ~ Gherăiești]

	[A]Etas
1. Michael [Michael] Gior [Giurgi?]	38
2. Petrus Bulai	20
3. Petrus Dumok filius Georgii	20
4. Ioan[n]es servus Antonii Marzi	20

Ex Iugan [Jugán—Iugan, régebben: Kozmafalva—Cozmești]

	[A]Etas
1. Adam filius Michaelis Peterka	18
2. Petrus filius Petri Deska	22

Ex Presest [Prezest—Prăjești]

	[A]Etas
1. Michael [Michael] Babuska [Bakoska?~Bákóska?]	50

„Ezek mindnyájan megsebesítettek és meghaltak a következő napokban. A saját temetőjükben temették el; akik pedig kevéssel megsebesítésük után haltak meg, az egyházi szentségekben részesítettek.“ [Az eredetiben latinul]

Ex Saboano

	[A]Etas
1. Aprilis 30. Michael [Michael] Janoskus	50
2. Maji 1. Michael [Michael] Sandor	26
3. Maji 5. Martinus Georgius	26
4. Maji 5. Martinus Puskas	33
5. Maji 10. Petrus Martonka	32
6. Maji 12. Petrus Bekuska [Bakoska?~Bákóska?]	45
7. Maji 15. Adam filius Georgii Martonka	20
8. Maji 26. Petrus Petrus	60

Ex Girst

	[A]Etas
1. Maji 6. Georgius filius Petri Rettan	20

Így ért véget a szabófalvi harc. Érdemes az emlékezetre.

Erdős Szászka Péter

Valaha elsők voltunk I.

Gondolatok az amerikai tudományról

„Valljuk be, hogy elaludtunk, húzzuk fel a cipónket, és menjünk dolgozni.“
 „Mindenképpen szomorú fejezete lenne az amerikai ipar történetének, ha rájónénk, hogy kimaradtunk az elkövetkezendő ipari forradalomból, amely az űrben játszódik le, és arra kényszerülnénk, hogy egy OPEC típusú társaság ajtaján kopogtassunk azokért a kozmoszban előállított anyagokért, energiáért vagy éppen gyógyszerekért, amelyekre majd szükségünk lesz.“ „Úgy tűnik, mi itt az USA-ban egyre inkább vásárlói lettünk az újításoknak, ahelyett, hogy kigondolnánk őket.“

A kiábrándult kezdőmondat A Tudomány Haladásának Amerikai Társasága (AAAS) által az elmúlt év nyarán szervezett konferencián hangzott el. Az űripar lemaradása miatt aggódó szerző Harry Stine, a Phönix repülőgépgyár technikai tanácsadója. A vegyipari újítókedy elapadásáról Robert C. Brasted, a Minnesota Egyetem professzora ír a *Chemical & Engineering News*-ban. Különböző szakterületek vezetőinek más-más alkalommal elhangzott véleményét summázzák a fenti sorok, csupán a téma közös: az USA tudományának válsága.

Különbőben a *Chemical & Engineering News* böngészése közben bukkantam az alábbi megjegyzésre: „Régen, ki tudja miért, szokás volt nálunk az USA-ban, hogy frissen végzett mérnökeink Európába menjenek néhány évre dolgozni.“ Emlékezetemben ez a „ki tudja miért“ találkozott egy nemrég olvasott újsághírrrel. A tudósítás szerint 2,4 millió dollárt hagytak jóvá az Európába s a nagyvilágba küldendő amerikai szakemberek tanulmányútjainak költségeire. E tanulmányutaknak pedig nem kisebb a feladatuk, mint újra beindítani az amerikai kutatás akadozó gépezetét.

Talán a legkomolyabb probléma, amellyel az USA iparának szembe kell néznie a nyolcvanas években, az, hogy elveszti technológiai vezető szerepét (Carl A. Gerstacker, Dow Chemical).

Tévedés ne essék, az USA ipara messze a legerősebb a fejlett tőkés országoké között, s a műszaki fejlesztésben, kutatásban szintén előkelő helyet foglal el. Bizonyos területeken azonban ma már háttérbe szorul. Elég, ha szemügyre vesszük az ipar termelékenységét, kiderül, hogy az Egyesült Államok ezen a téren egy helyben topog. Hiszen amíg 1967–1978 között Japán 2,8-szeresére, az NSZK pedig 79 %-kal növelte iparának termelékenységét, az amerikai iparban ez a mutató nem változott az utóbbi években. Igaz ugyan, hogy az USA számos területen továbbra is megtartotta fölényét, jó néhány alapiparágban azonban a termelés és termelékenység erősen visszaesett (lásd az acélipar, gépkocsigyártás stb. helyzetét).

Egy ország gazdasági erejének tükrre az egy főre jutó bruttó társadalmi termék. Mélyen visszaesze az időben, szembetűnik az USA hihetetlen fölénye e téren is. Az egy főre eső társadalmi termék 1960-ban az USA-ban több mint hatszorosa volt a japánokénak, s kilenceszerese az NSZK hasonló mutatójának. Ekkor még mint győztes és legyőzöttek álltak szemben egymással. Tíz év múlva az USA egy főre jutó bruttó társadalmi terméke 4796 dollárra nőtt, Japán elérte ennek majdnem a felét, az NSZK pedig mintegy 70%-át. Még öt év, és a 7000 dollár körüli amerikai értékkel már szoros versenyben áll az NSZK 6800 dolláros bruttó nemzeti terméke, s több mint felét teszi ki a japánoké. Aztán 1979-ben bekövetkezett egy sokáig hihetetlen esemény: az NSZK egy főre eső bruttó társadalmi terméke meghaladta (több mint 1000 dollárral!) az USA-ét, s a japán mutató is több mint 80 százaléka az amerikaiainak.

Ha mindehhez hozzávesszük az infláció fokozottabb emelkedését az USA-ban (1980-ra 14,3 %-ot jósoltak, szemben a japán 7,7 és a nyugatnémet 5,4 %-kal) s a

munkanélküliség mintegy kétszer nagyobb arányát, érthető, hogy az említett AAAS-konferencia fő napirendi pontja épp az amerikai ipar és kutatás „betegsége” volt.

„Most, amikor az NSZK és Japán elének került, mennyi információt és tudományos vívmányt kell még megosztanunk más nemzetekkel? Mennyit kell tapasztalatainkból közkinccsé tenni?” — hangzik fel a gyanakvó kérdés (*Chemical & Engineering News*). Egyáltalán, mit tehet az USA a tudományos információk áramlása (kiszivárgása) ellen? „Megtartani az Egyesült Államok vezető szerepét a technológiában annyit, mintha azzal próbálkoznánk, hogy teletöltsünk egy olyan hordót, amelynek nyitott csapjából más nemzetek szájába folyik a tartalom.” Ez utóbbi, többé-kevésbé igaz kesergés Jordan Baruchnak, a Kereskedelmi Minisztérium vezető szakemberének tollából származik: „Többségünk, a kutatók és fejlesztők része, most azt szeretnénk, ha mégiscsak sikerülne megtölteni ezt a lyukas hordót. Reményeink csupán akkor lehetnek, ha még többet öntünk bele, vagy pedig mi magunk fekszünk a mások hordója alá.” Azaz e plasztikus hasonlatot a MIT szakértőinek nyelvére fordítva: „Készen kell állnunk arra, hogy az USA-ba hirtelen beáramló fejlesztési és kutatási eredményeket megfelelően fogadjuk és használjuk fel. Ez a helyzet bizony teljesen különbözik a hatvanas éveketől!” Valóban, teljesen új jelenség lenne a technikai szellem áramlása az USA-ba?

A mások hordója

Gondoljunk talán az agyimportra, közelebbi példaként arra, hogy Közép-Európa jó néhány Nobel-díjas tudósa (Pallade, Szent-Györgyi, Békésy és még sokan mások) elsősorban az USA tudományát gazdagította kiemelkedő eredményeivel. Ha pedig mélyebbre merülünk az időben, az európai tudomány Amerikát éltető áramlata még inkább szembetűnik. Az Amerikai Kémiai Társaság ünnepi kiadványában (*Egy évszázad kémia*) olvashatók a következő sorok: „Az USA Bányászati Hivatala felépített egy bemutató jellegű szénhidrogénező üzemet, amely a háború végén a németektől megszerzett know-how-n alapul.” Ez képezte az amerikai szintetikus üzemanyag gyártásának alapját.

„A nagy űrkorszak Németországban kezdődött, amikor a néhai von Braun és kollégái meggyőzték a hadsereget, hogy támogassa kutatásaikat. Von Braun és »Papírcsomag« nevű kutatócsoportja később az USA-ba jött, és megtanította a repülőgépiparral arra, hogyan érjen el hasonló eredményeket. Ők voltak azok, akik kitartásukkal sikerre vitték az Apollo-programot, s bennünket a Holdra juttattak” — írja Harry G. Stine a *Chemical & Engineering News*-ban. S az űrkorszak alakítói közé, Braunékkal egy sorba illene sorolnunk a többi nagy hazait, európaiakat: Coandát, Kármán Tódort, „a szuperszonikus repülés atyját” s Oberth professzort. Sőt, ha már a rakétáknál tartunk, az interkontinentális ballisztikus rakéták tervezőjét, Sangert is, akinek repülő szerkezetével éppen az USA-t remélték elérni. Az A-90-ből húsz évvel később Amerikában született meg a kontinenseket fenyegető, atomhordozó csodafegyver. Ha pedig napjaink szárnyas, cirkáló rakétájára gondolunk, akarva-akaratlanul is eszünkbe jut az *Engineering* cikksorozata a hatvanas évekből, amikor csupán a brit birodalom végleges széthullása akadályozta meg az angol, földközélpben repülő, radarérzéketlen „cruise missile” legyártását. Ez az amerikai elsőség is megkérdőjelezhető tehát.

„Megkérdeztem az amerikai fizikust, akit kifaggatásomra küldtek: tanulmányozták-e az amerikaiak és az angolok az urániumkérdést? Azt válaszolta, hogy a szövetséges hatalmak tudósai, ellentétben velünk, németekkel, minden energiájukat a közvetlen háborús feladatok megoldására fordították” — írja Werner Heisenberg emlékezéseiben. Az általa említett „szövetséges hatalmak tudósai” bizony maguk is jórészt Európából, e tájakról kerültek az USA-ba. Gondoljunk a „be-tegszoba” szereplőire! Ezek után jó néhány szakterületen igencsak kérdéses az amerikai kutatás elsőbbsége, annál is inkább, mivel a fenti példák csupán töredékét nyújthatták a tudomány és technika vívmányainak, anélkül hogy a Szovjetunió és a szocialista országok megvalósításait említettük volna.

Ki, mikor és hol volt első, ezt eldönteni a technikatörténészek dolga. Tény viszont, hogy a tudományos információk „fordított”, azaz a világból Amerikába való áramlása sohasem volt ennyire időszerű, mint ma, s ez éppen az amerikai tudomány és technika válságának eredménye. E válság létezését ma már senki sem tagadja. Okairól azonban megoszlanak a vélemények.

Sokan azt hiszik, hogy a tudomány és a technológia elválaszthatatlanok Amerika társadalmi rendszerétől. Ez tévedés (Will Lepkowski, *Chemical & Engineering News*).

Tény, hogy a hatvanas évek végén (a háború után először) befagyasztották a tudományos célokra fordított állami kiadásokat. 1968—1969-ben 14,9 milliárdot költöttek kutatásra, 1970-ben 100 millióval kevesebbet. Jóllehet 1972-től kezdve az állami és az összes ráfordítások növekedésének üteme felgyorsult, a kutatási és fejlesztési erőforrások az 1967-es színvonalat (folyó árakon számítva) csupán 1974-ben érték el. Ha a tudományos területen dolgozó kutatók és mérnökök számának alakulását nézzük, kiderül: a csúcstól 1969-ben érték el 559 300 fővel, ez 1972-ig 525 800-ra csökkent.

Hogy a hetvenes évek vége felé sem javult a helyzet, kitűnik a kutatási költségek és a bruttó társadalmi jövedelem arányából. Ez a mutató 1961-ben 1,15 az USA és 1,00 az NSZK számára. Tizenöt év múlva az USA még csak 1,40-nál tart, az NSZK viszont már meghaladta a 2,10-ot. Ha a 10 000 lakosra jutó tudósszámot nézzük, az amerikai lemaradás különösen a Szovjetunióval szemben óriási. Míg 1965-ben az USA-ban ez a mutató 65 volt, szemben az NSZK-beli 23-as és a szovjetunióbeli 46-os értékkel, 1977-ben Amerikában csupán 58 tudós jutott 10 000 lakosra, miközben az NSZK 41-re, a Szovjetunió 87-re emelte mutatószámát.

Nicholas Valéry már 1976-ban arról ír a *New Scientist*-ben, hogy csökken az amerikai technológia „hatalma”. Kisebbség az újítás kedvé, a technika szerepe a kutatásban. A még folyó kutatás inkább csak piacutató. Míg az ötvenes években a szövetségi kormány évi átlagban 13,8 százalékkal növelte a kutatási összegeket, 1967—1975 között ez a növekedés már mindössze 3 százaléknyi. Miért? Mi okból szűnt meg hirtelen a kutatás és a fejlesztés eddigi bőkezű támogatása? Vajon csupán azért, mert — miként a *Research Management*-ből is kitűnik — „nem sikerül összefüggést találni a kutatási és a fejlesztési költségek meg a várható nyereség között”?

Legalább a kutatásban le kellene szoknunk arról a visszasságról, hogy eredményeket holnap, de profitot ma! (R. C. Brasted)

„A pénz rossz helyre folyt el” — állapítja meg nyersen a *New Scientist*. A kutatási költségeknek több mint háromötöde jutott a hadseregnek s az űrkutatásnak. Így aztán a hetvenes évek elején a hadsereg mérnökállománya gyorsabban (évi 31 százalékkal) nőtt, mint a polgári iparé.

Aztán jött a háborús csőd, a vietnami kaland vége. A fegyverkezésben élen járó iparágak (elektronika, repülőgépgyártás stb.) termelését, fejlesztési eredményeit békésebb területeken kellett kamatoztatni. Közben azonban éppen itt (a közhasználatú elektronikai cikkek, polgári repülőgépgyártás, hajóépítés, gépkocsigyártás terén) törtek fel a versenytársak is. Elsősorban a volt legyőzöttek, akik — háborús kiadások nem lévén — az említett iparágakban hasznosították kutatási, fejlesztési eredményeiket. Ráadásul mindez egy olyan időszakban következett be, amikor a világszerte amúgy is jelentkező nyersanyagínség közepette ugrásszerűen nőtt a szénhidrogén alapú energiahordozók ára. Ez annál könnyebben megtörténhetett, mivel éppen az amerikai energiabőség jóvoltából az ún. pótenergiaforrások (alternative sources) kifejlesztése évtizedekkel elmaradt a követelményektől.

A legnagyobb kihívás

„Amikor a második világháború befejeződött, az ország kőolajfogyasztása rakétaszzerűen emelkedett, az új lelőhelyek felfedezésének sebessége pedig egyre csökkent. Ezért 1944-ben elfogadták a *Synthetic Liquid Fuel Act*-et [a szintetikus üzemanyagok kutatására és fejlesztésére vonatkozó törvényt]. [...] A felfokozott kutatási tevékenység azonban csupán 1953-ig tartott, azután [...] amilyen gyorsan megindult, éppoly hirtelen el is tűnt az olcsó és bőséges közel-keleti kőolajban” — írja a *Chemical & Engineering News*.

A kőolajválság váratlanul érte az amerikaiak jó részét. Bár az USA végzettség esetén önálló lehet a szénhidrogének terén, az amerikai életmód és ipar túlzott energiaigénye problémákat jelenthet a gazdasági élet, a termékek versenyképessége terén. Érthető tehát a hisztérikus reagálás néha még szakemberek részéről is. „A nemzet létezése óta a legnagyobb válság előtt áll” — jelenti ki Armand Hammer az Occidental Petroleum-től. „A nemzet halálos veszélyben van” (McCormack kongresszusi beszédéből). Ezt a „halálos veszélyt” elsősorban az üzemanyagból országúti cirkálóik ipara, az autógyártás érzi meg. A Chrysler termelése egyetlen év alatt 40 százalékkal esik, s az amerikai gépkocsiipar már több mint 30 százalékat uralják a japán és a német autók. A felkelő nap országában gyártott közhasználatú elektronikai cikkek elárasztják a világot, a német ipar lépéselőnyhöz jut a szintetikus üzemanyag, a növényvédőszer és gyógyszerek gyár-

tása s a műanyagfeldolgozás terén. Mindez részben annak köszönhető, hogy ügyesen kamatoztatják a hatvanas évek amerikai alap kutatásainak eredményeit.

Sajnos, a legtöbb országban mindjobban lábra kap az a felfogás, hogy szűkebb anyagi viszonyok mellett csak az alkalmazott kutatás „kell”, mert különben eleget tudunk (Szent-Györgyi Albert: Az élet jellege).

Az alap kutatás az amerikai (és az egész világon folyó) kutatómunka egyik legfontosabb kérdése. Vagy ahogy ennek rövidlátó megfogalmazásával találkozunk: megengedheti-e a tudomány magának azt a luxust, hogy alap kutatással foglalkozzék? Az elkésett választ Amerika számára nemrég adta meg George Gamota, a DOD (Department of Defense = Hadügyminisztérium) kutatási igazgatója: „A DOD megértette, hogy a ma elvégzett alap kutatás nélkül nem lesz technológiai választásunk 2000-ben. [...] Most is az ezelőtt 10-12 évvel megvalósított alap kutatások eredményeiből élünk.”

Ez bizony meglepő kijelentés azok után, hogy éppen a hadsereg, a legpénzesebb „kutató” csökkentette elsősorban a hatvanas évek közepétől alap kutatásra fordított kiadásait. A DOD által 1965–1975 között az alap kutatásra költött összeg nem változott. Ez — a növekvő inflációval számolva — mintegy 50 százalékos visszaesést jelentett. Ráadásul 1969-ben bevezetik a Mansfield-féle szigorítást, amely szerint: „egyetlen pénzalap sem használható fel, ha nincsen közvetlen vagy közvetett kapcsolata katonai műveletekkel.” Ez a rendelkezés még inkább az alkalmazott területek felé irányította az amúgy is szűken mért kutatási alapokat. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején kibontakozó diákzavargások résztvevői követelték a kutatás és a hadsereg közötti kapcsolatok teljes felszámolását.

Mindez ma már a múlté. „A jövő termékeinek megtervezése az alap kutatás határozott és folyamatos fejlesztését követeli meg!” — állította hadügyminiszter korában Harold Brown, az LLL (Lawrence Livermore Laboratory) volt kutatója. És hogy a kutatásban mindenki megtalálja számítását, a „katonák” kijelentették: „A DOD számára minden fontos az ún. kemény tudományok, pl. a kompozitanyagok, a szilárdtestkémia, a polimerek stb. terén.” Sőt, a külső, az ún. akadémiái munkatársak részére már különleges, egyszerűen kezelhető szerződéstervezetet is kidolgoztak az együttműködés megkönnyítése végett. Közben a hadi kutatások összpénzalapja is egyre nő, s amíg pl. 1976-ban csak 6,7 százalékkal volt nagyobb az előző évinél, 1980-ban már 20 százalékos a növekedés.

Most már csupán az a kérdés: vajon a kutatásba szivattyúzott dollármilliók képesek-e egy szempillantás alatt rendbehozni az akadozó gépezetet? A gép ugyan forog, az alkotó azonban *nem* pihen — mivelhogy szakemberhiánnyal küzd, helyesebben fog küzdeni.

Frissen végzett diplomásaink jó részét nemigen érdekli semmi, legkevésbé a kutatás (Alan L. McClelland, Du Pont).

A fenti kijelentés bizonyossága szerint igencsak varázsát veszítette a kutatói mesterség. A Dunhill Personal System 1980-as felmérése szerint a nyolcvanas években hiány lesz 3–8 éves gyakorlattal rendelkező kőolajmérnökökben, geofizikusokban. Egy másik felmérés az atomipar és a radiokémia bizonytalan szakemberellátását jósolja. Hogyan lehetséges ez?

„Az egyetlen dolgozó vegyészek fizetése csupán 55-57 százaléka az iparban dolgozóknak. Egy doktorátussal rendelkező vegyész évi átlagjövedelme 22 ezer dollár, ha a kutatásban dolgozik. Egy magáncégnél az iparban 33 ezret is megkereshet. Ha pedig önmaga munkaadója, 40 ezer dollárnyit összekaparhat [...] Az infláció következtében ma a vegyészek 6 százalékkal kevesebbet keresnek, mint egy évtizeddel ezelőtt — írja a *Chemical & Engineering News*. — A doktorátussal rendelkező kutatók fizetése alig éri el a kezdő üzem mérnökökét. [...] A mérnök-doktor, ha nagyon igyekszik, 10-12 év múlva elérheti egy orvos kezdőfizetését, [...] ekkor azonban az orvosdoktor már legalább százszázalékos keresévente, ami — valljuk be — elérhetetlen a mérnök számára.” Ráadásul „a vegyiparban pl. a munkaerőszükséglet periodikusan változik, az akadémiái (kutatói) elhelyezkedés pedig még bizonytalanabb. [...] 1970-ben pl. a tudományos és műszaki dolgozók munkanélküliségének aránya 75 százalékkal volt magasabb az előző évinél.” (Uo.)

A kutatók számára tehát szűken mérik az anyagiakat, s az sem biztos, hogy álláshoz jutnak. Hogy az amerikai kutatás visszaesése nyomán mennyire csökkent a munkaerőszükséglet, arról fogalmat alkothatunk a DSE-mutató nyomán. Erről, a Deutsch Shea Evans közvéleménykutató intézetről DSE-nek nevezett mu-

tatóról (újabb nevén *High Technology Recruitment Index*, amit magyarra talán magas szintű szakemberszükségletet tükröző mutatószámnak fordíthatnánk) Derek de Solla Price úgy nyilatkozott, hogy „nagyyszerűen tükrözi a tudomány és technológia hazai helyzetét”. Ezek után, ha szemügyre vesszük a DSE-mutatót, s elégséges értéknek tartjuk az 1972-es 142-t, hihetetlenül kevésnek tűnik az 1970-ben számított 67, amely azóta 64-re csökkent.

A jövő sem sokkal rózsásabb. A National Science Foundation adatai szerint 1987-re várhatóan 50 százalékkal nő a kutatásra alkalmas mérnökök és mérnök-doktorok száma, a munkahelyek száma viszont csupán 35 százalékkal emelkedik. Így aztán a kutatók 15 százaléka lesz kénytelen valamilyen más megélhetési forrás után nézni.

Kevés pénz, bizonytalan elhelyezkedési lehetőségek — aligha csodálható, hogy a reálpályákra nem a legjobbak igyekeznek. A felvételizők pontrendszer szerinti osztályozását figyelve kiderül, hogy pl. 1970—1976 között a fizikai tudományokra beiratkozó diákok átlagpontszáma 650-ről 634-re csökkent, míg ugyanakkor a jövőendő orvostanhallgatók átlagpontszáma 496-ról 527-re nőtt. Az is megtörténhet — ez is egyike az amerikai egyetemi rendszer furcsaságainak —, hogy éppen a kémiában legjobb eredményeket elért elsőévesek orvosként folytatják tovább tanulmányaikat.

A Carnegie Council 1979-ben megjelent tanulmánya (*Helyes gyakorlat a felsőoktatásban*) megállapítja: „Mivel a születési arányszám esett, s mivel az egyetemi végzettség kevésbé vonzó, mint a múltban, 1992-ben a beiratkozások 25 százalékos csökkenése várható. Tekintve, hogy számos egyetem költségvetése függ a hallgatók számától, a diákhány csödhöz vezethet. Így aztán sokan próbálkoznak majd a színvonal leszállításával, hogy a gyengébbek is bejuthassanak.”

Úgy tűnik, ez a folyamat már meg is kezdődött: „Egyetemistáink között túl sokan vannak olyanok, akiknek kevés vagy semmilyen fogalmuk sincs mesterségükről és az ipari munka természetével, követelményeivel, etikájával kapcsolatos tudnivalókról” (B. S. Friedman, Energiaügyi Minisztérium); „Az egyetemisták 50 százaléka úgy véli, hogy az egyetemen csupán magolni kell, 60 százaléuk szerint pedig a jó jegyek elérhetők anélkül, hogy értenék a bevágott anyagot” (*Carnegie-tanulmány*).

Az eredmény: a „go slowly, and do nothing!” (járj lassan, és ne csinálj semmit!) elv meggyökeresedése, a szakemberek megbízhatatlanságának fokozódása. Jellemző példák: a Saturnus felé tartó Pioneer rádióvétele egy adott pillanatban megszakadt a szovjet műholdak interferenciája miatt. A NASA technikusai ugyanis — saját bevallásuk szerint — elfelejtették értesíteni igen készséges (kiemelés az amerikaiaktól) szovjet kollégáikat, hogy állítsák le adóik működését. Más: a nagy port felvált *Kemény-jelentés*ből kiderül, hogy a Three Mile Island-i atom-baleset első számú oka a személyzet hozzá nem értése.

Vajon ha a *Carnegie-tanulmány* megszívlelendő javallata („Hagyjuk a felsőoktatást ismét betölteni történelmi szerepét, amely abból áll, hogy a legmagasabb színvonalon adja át a jövő generációnak a legnagyobb etikai értékeket!”) valóra válik, a kutatás és a technológia háza táján minden rendbe jön? Valóban csupán pénz és megfelelő szakemberek kellene a technikai megifjodáshoz?

Sz. Benedek István

Nagy Enikő ötvösmunkája

Írói arcélek — avagy az „utolsó kör”

Sóni Pál *utolsó* tanulmánykötete, az *Írói arcélek* (Kriterion, 1981) pár héttel halála előtt jelent meg — igen csekély időtávolságban életrajzi jellegű kötetétől, az *Utolsó körtől* (Dacia, 1979), amely zárófejezete volt regényfolyamának. Az volna a feladatom, hogy az *Írói arcélek* műves darabjairól szóljak, de alig tudom kivonni magam az *Utolsó kör* felfrissített olvasmányélményének hatása alól. „Az utolsó körön ballagok” — írta Sóni Pál, tele szorongásokkal — „elhagyott meder, pocsolás holtág vagyok”, „úgy érzem, végképp kiégtem, bennem a megmászhatatlan üresség”. A beszüremkedő közöny és idegenség „vermében” hánykolódva immár lemond művészi életcéljáról, hogy a valóság érvényes „FRESKÓJÁT” alkossa meg, s miközben leteszi a freskó gondját, s halálfélelemmel viaskodik — a művészi körkép már-már kibontakozik.

Meg kell vallanom, hogy életregényének megelőző kötetei (*Póz és mosoly*, *Andriska halála*) nem hatottak reám revelációként. Érdes kritikai megjegyzéseim (*Igaz Szó*, *Előre*) nem is maradtak el. Nem fejeztem ki viszont véleményemet az *Utolsó kör* megnyerő képsorairól, amelyek valóban tülemelkedtek a regényciklus korábbi életmetszetein. Ezt mindenképpen méltánytalannak érzem. Félreértés is volt közöttünk, Sóni Pál mindhárom regényében szabadkőzik: nem kulcsregényt ír. Ismételten állítja, hogy művének valamennyi szereplője és valamennyi eseménye költött, de közben el-elszólja magát: „Valóságos személyeket dicsfénybe nem vonhatnak, árnyékot nem vethetnek rájuk.” Érthetetlennek találtam előítéletes vonakodását a kulcsregény vállalásától. Jelenkorunk és az elmúlt idők számos jelentős műve kulcsregény volt. (Hogy csak néhányat említsek: Feuchtwanger: *Hamis Néró*; Bertolt Brecht: *Allitsátok meg Arturo Úit*; Simone de Beauvoir: *Mandarinok*; Kafka Margit: *Állomások*.) Ily módon a verbális elhárítás óvatosságában a kulcsregény úgyszólván nyílt megvallására bukkanunk.

Sóni Pálnak nem volt oka az elhárításra: ironikus vagy elmarasztaló hangsúlyai mindvégig a művészi tisztesség keretei között maradtak — ott, ahol az ábrázolt regényfigurák eltéveszthetetlenül élő és jelenvaló személyiségeket idéztek szinte fotografikus hűséggel, ott is, ahol a képzelet játéka és leleménye módosít a természetű megjelentésen. Úgy véltem, egyetlen kulcsregény sem veszíti el jellegét attól, ha a szerző nem vállalja a műformát, de ugyanakkor alkalmazza a műforma lényegére jellemző alkotási módszereket.

Talán ott vétettem, hogy nem emeltem ki eléggé: olykor az adatszerűségek megfellebbezhetetlenül pontosak és részletezőek (s kétségtelenül a szerző életének vetületei), máskor teret nyerne a költői káprázatnak, amelyek külsőségeikben eltávolodnak a valóság tüneteitől, de lényegük szerint mégis a személyes életsors markáns kifejezői. Sóni Pál prózája valóság és ábránd egyfajta lírai ötvözete, közvetlen élményvilágának tükörképe, önkifejezésének eszköze. Életrajzi adalékait és életvizióit ebben az összetettségben nem a személyes élet részletpontossága, hanem az élmények művészi sodrása (ha van ilyen lírai sodrás) alakítja hitelessé. Abban mégiscsak Sóni Pálnak volt igaza, hogy a biográfiai tényt és a regénycselekményt el kell egymástól különíteni, mert a regény mesefordulata még ott sem életrajz, ahol tetten érhetők az érintkezési pontok elbeszélés és valóság között. Illó tehát tartózkodni attól, hogy életrajzi adatként kezeljük a művészi képek villódzó szilánkjait. Sokkal inkább alkotáslélektani problémaként kell vizsgálnunk életrajz és regényesség találkozásairól.

Mégsem háríthatom el, hogy az *Utolsó kör* megrendítő tanúságait elkülönítsem Sóni Pál életgyötrelmeitől, amelyek korábbi műveiben *póz* és *mosoly* álarcában merültek fel (mint ezt találóan regényciklusa első kötetének címében jelzi). Mosolyában kétségtelenül az *önirónia* rejtőzött, ami voltaképpen egyfajta önvédelem volt. Főlényes önszemlélete elbeszélés stílusának megnyerő sajátosságaiban is kifejezésre jutott. Azért mosolygott önmaga esendőségein, hogy semlegesítse a kívülállók lehetséges ítéleteinek az élet. A tuskéket azonban éreznie kellett. Ertelmetlenség vol-

na tagadni: személyes gáncsok is érték. Ezért sem menthető fel környezete (önmagamat is beleértve, hiszen egy ideig legközelebbi munkatársam volt). Regényes naplójegyzetében írja, hogy „belső emigrációba” menekült, s „nagy magabazárkózásának” következménye a sorvadás volt. „Mellőznek, elhallgatnak, de megtűnnek.” Súlyos szívbetegsége idején írja: „nem a testem, hanem a lelkem beteg. Azt fojtogatja a beszüremkedő közöny és idegenség.”

Önmagáról jegyezte volna fel regénynaplójába e vészjeleket? Regényhőséről ugyanis megvallja: „*Ikreik vagyunk*, ha úgy tetszik összenőtt szíami ikrek, de két külön személy.” S még hozzáteszi: „testközelből vizsgálhattam egy [...] pszichét és magatartást.” Ennek a vizsgálódásnak a változatát jelentette meg regényhőse bensőséges feljegyzéseiben. Ha nem állott volna oly közel hozzám, nem merném állítani: önvallomásával találkozunk az *Utolsó kör* konfesszióiban.

Nem tudok róla, hogy egyik-másik kritikus elmerült volna regényciklusának elemzésében — ez óréa maradt. Ő maga írta meg írói önarcképét, ha ez szükségképpen ki is maradt az *Irói arcképek*ből, utolsó kötetéből, amelyben a romániai magyar írók arcképcsarnokát nyújtja át. Ki kellett maradnia nemcsak a reá jellemző szemérmes tartózkodásból, hanem azért is, mert önarcképe nem esszéiben, hanem szépirói vázlatokban maradt reánk.

Sajátságos: nosztalgiai a szépirás felé vonzották, s akad néhány kimagasló értékű darab szépprózai kísérleteiben. De Sóni Pál nem volt epikus alkat. A gazdag szókincsű, kevés szavú szerző jelképekben, tantételekben, aforizmákban gondolkodott, s így is ábrázolt. Képzetele nem a valóság hömpölygését követte, hanem a változó élet leszűrt értelmét összegezte. Ezért találunk esszéiben szépirói képsorokat, szépprózájában viszont kimunkált esztétikai tételeket. A művészet és élet egymást átható síkjain úgyszólván azonos töprengések és értelmezések csomópontjaira figyelhetünk. A *formai* megoldások változnak ugyan, de a hitvallás, a tan és a tétel, a hivatás és a feladat gyöttrő vagy feloldó interferenciái szüntelenül áthatják a tartalmakat. Eszmény és valóság ellentmondása egyik legdöntőbb élményeként merült fel írásművészetében, s ezt próbálta életszerűvé hevíteni kritikai értelmezéseiben, novelláiban és önéletrajzi jellegű regényeiben.

Teljes plaszticitással a *Viola orra* című karcolatában fogalmazta meg esztétikai elveit. Később ugyan öngúnnyal évődött írásának művészi értékén, mégsem lehet véletlen, hogy karcolatát beépítette regényébe, s szerzőségét átruházta regényhősére. (Egy okkal több, hogy regényhős és szerző azonosságán eltűnődjünk.) Szerette ezt a bizarr parabolát, amelyben legkedveltebb írói eljárását, a groteszk felülnevetet alkalmazta. Tétele félreérthetetlen: az úgynevezett *politikamentesség* a *legerponáltabb politikum*. S mi a politikum a művészetben? A valóság *hű* ábrázolása. Nem megszüntése és nem eltorzítása. A karcolat hőse azt kívánná a festőművésztől, hogy bűbájos francia feleségének, Violának az orrát ne olyannak fesse, mint amilyen, azaz horgas, jellegzetesen *szemita* orrnak, mert ebben óhatatlanul politikum volna, hanem fesse másminyenek, hogy elkerüljék a hársány irányzatosságát. (Viola orra filozemita, illetve antiszemita értelmezésekhez vezethet, s zavaró szenvedélyek forrása lehet.) Ámde mind a festőművész, mind Viola orrának merész hajlata ellenáll, s ebből a kettős ellenállásból születik a művészet és a valóság szerves összefonódása. Persze, mindez átlátszó tanmese, de ilyen is kíván lenni. Az esztétikai nézőpont meseköntöse még csak nem is új, elég sűrűn találkozhatunk ilyesfajta szemlélődéssel drámában, versben, szépprózában s tanulmányban.

Groteszk szemléletét Sóni Pál mindvégig érvényesítette. Önismerete szerint is kitűnő humorérzékkel rendelkezett; személyisége derűre hangolt (más kérdés, hogy találó szójátékai mögött milyen sebezhető és sebzett ént rejtgetett). „Mindig az értelem mosolyog” — szólott, s ő fölényrel derült formák és tartalmak egymásnak feszülő ellentétein, az eszmények és a gyakorlat kitérőin, ütközéseiben.

Amikor belelapoztam tanulmánykötetébe, az *Irói arcképek* című művébe, futó benyomásom az volt, hogy Sóni Pál ebben a könyvében voltaképpen megismétli a hatvanas évek végén egyetemi tankönyvként kiadott, *A romániai magyar irodalom történetében* közölt elemző-kritikai nézeteit. Tüzetes összevetés után azonban hamarosan rájöttem, hogy nem csupán kiegészített arcképsorozatról van szó. Válogatásában árnyaltan újrafogalmazott huszonhat pályakép és életművázat sorakozik a mű lapjain. (Közbevetőleg: amikor *A romániai magyar irodalom története* című egyetemi tankönyve megjelent, igazán nem érezhette Sóni Pál, hogy „elhallgatják”, mint arról életrajzi feljegyzéseiben panaszkodik; olyan viharos és széles körű kritikai fogadtatásban volt része, mint sem azelőtt, sem azután. Igaz, ez a kritika jobbra úgy tekintette merész kezdeményező kísérletét, mint alkalmat arra, hogy fenntartásait, elutasítását megfogalmazza.) Szelíden mosolygott; az arányok eltolódásában iróniája felfedezhette azokat a groteszk mozzanatokat, amelyekre nemcsak műveiben — életvitelében is érzékeny volt.

A huszonhat pályaképből feltűnően hiányzik Gaál Gábor személyiségének és műveinek elemzése, noha igen meleg értékelést közölt pl. Kuncz Aladárról, Gaál Gábor legmarkánsabb vitapartneréről. Az arcképvázlat hiánya nem véletlen. Sóni Pál egyike volt azoknak, akik Gaál Gábor *Valóság és irodalom* című művének (1950) érvényét megkérdőjelezték. Gaál Gábor kritikusi (magam is) önelmarasztalással léptek túl korábbi bírálati megjegyzéseiken, amelyeket jobbara nem annyira a kritikai fenntartások arányvesztése jellemzett, mint inkább a harsány kiméletlenség. Sóni Pál több mint negyedszázadon át hallgatott. Nem volt hajlandó önkritikai vezeklésre, vállalta egykori cikkének kérlelhetetlen következményeit, amelyek az irodalmi közeletben vártak rá. Vállalta: nem gögből vagy a tévedhetetlenség pózából. Eletrajzi jellegű regényében megvallja, hogy nem érezte szükségét az önbírálatnak, noha lelke háborog: „nem az a baj, hogy megírtam azt a cikket. Az lehetett helyes és szükséges is. A baj az, hogy azóta se néztem szembe vele.“ (Nem nézett vele szembe 1981-ben kiadott művében sem.)

Jellemképének nem azt a vonását kívánom kiemelni, hogy belső lelki vívódásai ellenére nem vizsgálta felül korábbi vitatható értékelését, inkább következetességére és hajlíthatatlanságára utalnék. Sóni Pál számolt azzal, hogy a kritikus nem mentesülhet tévedéseitől, még akkor sem, ha már túljutott rajtuk. Vállalnia kell a felelősséget, ha ítéleteiben személyes meggyőződését fejezte ki, s vállalnia kell akkor is, ha pusztán társadalmi elvárás alapján cselekedett. Sóni Pál meg sem kísérelte, hogy elhárítsa vagy áthárítsa cikke megírásának ódiáját; becsületbeli ügyének tekintette, hogy őrizze véleményének terhét, ami kétségtelenül magatartásának tisztességét jelzi. Azért tartom szükségesnek ezt kiemelni, mert manapság is történnek kísérletek, hogy a jelen idejű vagy a múltban megfogalmazott kritikák felelősségét — a társadalmi „rendelések“ számlájára írják. Pedig hát az efféle kibúvók s menekvéskeresések föltétlenül érintik, sőt meghorzsolják az illető szerzők jellemképét. Sóni Pál konok elzárkózásával vitázni lehet, de a lehetséges ellenérveknek jellemzilarádságára is utalniuk kellene.

Sóni Pál írói arcképvázlati tárgyilagosságot, noha nem zárta ki elemzéseiből a szubjektív szemlélet vonzó vonásait. Nem esküszik a strukturalista műközpontúságra, de a művészi alkotást önmaga törvényszerűségeiből kiindulva igyekszik megközelíteni. S mindenekelőtt saját esztétikai megközelítésével tárja fel egy-egy életmű belső értékeit, szépségeit. (A 26 életműnek főleg a szépségeit, gondolati értékeit, művészi eredetiségét emeli ki, s csak helyenként fogalmazza meg kétségeit, ezt is megszélesített jelzőrendszerrel, már-már szemérmesen.) Személyes elképzeléseit szigorú ok-okozati összefüggések belső törvényeinek kimutatásával kívánja elfogadtatni — sohasem tekintélyvelvelekkel. Ervei vannak, nem kijelentő ítéletei. Valamennyi portrérajza egyúttal saját kritikusi arcát is tolmácsolja; valamennyiben ott a nosztalgikus vonzódás a szépírók remekeihez. Ne feledjük, jelentős kritikai íróvá úgy alakult, hogy kiemelkedő szépíró kívánt volna lenni. Csak szépíró. „Távol attól, hogy e (titkos) viszonyulás aláássa portréinak hitelét, ellenkezőleg, e vonatkozásban is erő forrása, amely fokozza kifejezőképességét, portréista hűségét“ — írja könyvében Deák Tamás jellemzéseként. Arra gyanakszom, hogy e találó sorokba önjellemzését is elrejtette.

Verébnyomok (1965) című karcolatában Kovács Márton egyetemi tanár (!) az élet kozmikus titkait fürkészi, miközben halálra zúzza magát a köznapi előítéletek zátonyain.

Szivszélhűdés végez vele, akárcsak a karcolat szerzőjével.

Karácsony Benő — akivel oly szívesen foglalkozott — jegyezte fel: „Mindenki mindig az emlékiratait írja.“ Sóni regényfolyama, szépírói kísérletei, esszéi, kritikái mind, mind emlékiratok koráról, kortársairól — s mindenekelőtt önmagáról.

Robotos Imre

Nagy Enikő ötvösmunkája

Udvarhelyszék köveiről

Az egykori Udvarhelyszék középkori művészeti emlékeit bemutató műnek* már a címe határozott formában utal a szerző célkitűzésére: a kutatásra kijelölt területen nemcsak a *műemlékek* (azaz épületek), hanem valamennyi *művészeti emlék* (a fentiekben kívül még az önálló faragványok, asztalos- és ötvösmunkák, harangok, a művészet körébe vonható tárgyak stb.) számbavételére és feldolgozására vállalkozott. A könyv műfaja szerint művészeti topográfia, s mint ilyen, az erdélyi művészettörténeti szakirodalom első, a kor igényei szerint megírt topografikus jellegű terméke.

Szerzője, kenyérkereső foglalkozására nézve, nem szakmabeli művészettörténetész: témaválasztását, a kutatott terület kiszemelését tudományos szempontok mellett a személyes kötődés élmenye is sugallta. Vállalkozása példamutató lehet: idővel, egymáshoz kapcsolódó területek művészeti (s talán egyszer: régészeti) topográfiai révén, a részek összegen messze túlmutató összefüggésekre derülne fény.

A kötet beosztása a cím sugallta szándékhoz igazodik. A bevezető után falvanként közli az emlékanyagot. A cím alapján csupán a középkorra szorítóko gyűjtést várnánk, a valóságban azonban ennél többet kapunk: a középkori eredetű épületek történetét napjainkig követhetjük, ami a majdani műemlék-helyreállítások szempontjából is alapvető jelentőségű. Az egyes emlékekről annyit mond, amennyit régészeti ásatás vagy falkutatás nélkül a *figyelmes* szemlélő észrevehet, de leírásaiban felhasználja — általában józan kritikával — a régészeti kutatások, helyreállítások eredményeit, s adatai sorát gazdag bibliográfiával, alapos levéltári kutatással, archiv felmérések, freskómásolatok felhasználásával is bővítette. Csak üdvözölni lehet igényességét, hogy anyaga illusztrálását nem bízta csupán a fényképezőgép lenszére. Leírásait alap- és homlokzati rajzok, faragványok, nyílászáró keretek felmérési és profilrajzai egészítik ki, amelyek az írott szöveggel *egyenértékű* információt hordoznak, s lehetővé teszik az elmondottak ellenőrzését és továbbkutatását egyaránt.

Dávid László történeti igénnyel is közelít témájához. A legszorosabb értelemben vett művészettörténeti adato-

kon túlmenően figyelembe veszi azokat a történeti, művelődéstörténeti forrásokat is, amelyek megvilágítják az egykori kulturális életet, amelyben maguk az emlékek létrejöttek, szem előtt tartva a tényleges vagy potenciális megrendelők családi, közéleti-politikai kapcsolatait is. Anyaggyűjtése világi és egyházi emlékekre egyaránt kiterjed, a világiak azonban gyakorlatilag háttérbe szorulnak az egyházi adatok viszonylagos gazdagsága mögött. A nyilvánvaló aránytalanságerért nem a szerző marasztalható el; a világi emlékek összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban estek a változó idők és igények áldozatául, maradványaik vállalása így egyre inkább a régészet feladata lett. A vidék középkori régészeti kutatása — jöllehet megtette már a kezdő lépéseket — lehetőségeit távolról sem merítette ki. Több kora középkori várban folyt már kutatás, két, rövidebb lélegzetű faluásatásról is tudunk, a feltárt leletanyag és telepjelenségek *részletes* közlése azonban mindmáig elmaradt az „elméleti” fejtegetések mögött. Így kényszerülhetett a szerző arra, hogy helyi példák helyett távoli, Tiszavidéki analógia segítségével mutassa be a kora középkori falusi lakóházat. Keveset lehet tudni, s még kevesebbet közöltek a két városias jellegű település, Székelyudvarhely és Székelykeresztúr középkori tárgyi emlékeiből, nem készült még el e két városnak és környékének régészeti topográfiája sem, pedig éppen ez utóbbi a településszerkezet, településkép kutatásával, az elpusztult egyházi és világi épületek lokalizálásával (s jámbor óhaj: igényes, felelősségteljes ásatásával) alapvető segítséget nyújtana a művészettörténetírásnak is. Semmit sem tudunk a késő középkori házakról, nemesi kúriákról. Utóbbiak létére az írott adatokon kívül egyelőre csupán néhány faragott kő s igényesebb lelet (elsősorban kályhacsempé) utal.

A vártnál kevesebbet tudunk meg a kötetből a kora középkor építészeti hagyatékáról — ennek a kérdésnek azonban lényeges módszertani vonatkozása is van: a kevés fennmaradt emlék s a régészeti kutatások eredményei azt sejtetik, hogy e vidék román kori templomai méretükben és színvonalukban még erdélyi viszonylatban is igen szerények lehetnek, lebontásuk vagy alapos átépítésük így már a gótika korára szükségessé válhatott. A ma is álló ro-

* Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.

mán kori épületek szembetűnő ritkaságából alapos régészeti kutatás nélkül nem lehet tehát messzemenő következtetést levonni. A valóban román kori anyag mellett a szerző egy sajátos, kőfaragványokból álló emlékcsoportra hívja fel a figyelmet, s „átmeneti stílus” névvel illeti, ami jelen esetben azt jelenti, hogy sem a romanika „klaszszikus” formavilágába, sem pedig az érett gótikáéba nem sorolható, s így — hipotetikusan — a XIII—XIV. századra keltezhető. Ezzel kapcsolatban három szempontra szeretném felhívni a figyelmet.

1. Áttekintve az átmeneti korúnak meghatározott faragványok profilrajzait, szembeötlök, hogy a valóban román kori eredetű hengertag és sarkantyútag mellett már körtetagozatok is feltűnnek (Olasztelken körtettag sarkantyútaggal, Patakfalván hengertaggal együtt fordul elő). A budavári Mária Magdolna- és Nagyboldogasszony-templom faragványai alapján a körtettag kiformálódásának kezdete a XIII. század ötvenes-hetvenes éveire tehető. Korai formái olyan épületeken tűnnek fel, melyekre a XIII. századi, ciszterciata eredetű korai gótika bizonyos mértékben rányomta bélyegét.

2. Feltűnő, hogy az „átmeneti stílus” udvarhelyszéki emléknégya mindössze kapukeretekből áll, s a paradoxont még hangsúlyosabbá teszi, hogy a szerzőnek nem sikerült meggyőző módon igazolnia, hogy Homoródkarácsonfalva és Felsőboldogfalva templomainak román kori periódusa e faragványok készítésének korával valóban egybeesik. Hiszen — elvileg — korábbi templomhajót is elláthattak újabb nyílászkerettel.

3. Az utóbbi évek művészettörténeti kutatása más erdélyi vidékeken is felhívta a figyelmet olyan faragványokra (elsősorban kapukeretekre), melyeknek puszta formái alapokon nyugvó keltezésére csak igen bizonytalan eredménnyel jár: a késő román kor idején éppúgy keletkezhettek, mint a késő gótikában. Ez a bizonytalanság Dávid László nagy helyzeti hátrányára is rávilágít: az erdélyi kulcsemlékek részletes feldolgozása híján egy olyan periferikus területen, ahol még a legfontosabb helyi emlékek (Udvarhely: Szent Miklós-templom, domonkos kolostor; Keresztúr: Szent Kereszt-templom) építéstörténete sem tisztázott, az anyag elemzése és értékelése keserves feladatot jelent. Ezen a ponton eleve számolnunk kell a művészeti topográfiák lehetséges eredményeinek egyik korlátjával is: meggyőző műemlékrégészeti megfigyelések, a különösen fontos emlékek részmonográfiái nélkül a puszta formai elemekre, tagozatokra

alapozó keltezés nagy hibalehetőséget rejt magában, s gyakran az analógiák is csak a bizonytalan adatok sorát gyarapítják. Figyelemre méltó ebben az összefüggésben a szentdemeteri római katolikus templom nyugati kapuja: az egyértelműen késő gótikus alkotás szárköveit — önmagukban — a hengertag megléte alapján a román korra keltezhették.

Mindezek után e könyv esetében kétségesse válik a művészettörténetírásban jól körülírt „átmeneti stílus” kategória használatának jogossága. Inkább provinciális jellegű, jelen ismereteink alapján bizonytalanul keltezhető faragványcsoportról beszélhetünk. A kérdés eldöntését a templomok nagyarányú átépítése is megnehezíti, az „átmeneti stílus” itteni létét ugyanis nem bizonytalan stílusú faragványok, hanem olyan épületek bizonyítanak, ahol egyazon építési program gótikus szerkezeteket és román kori díszítést (vagy akár még alaprajzot is) egyszerre produkálna. Alapvető újdonságot hozhat ebben a tekintetben is az udvarhelyi domonkos kolostor nemrég elkezdett átépítése.

A bemutatott emléknégy első sorban a késő gótika művészetébe, építkezéseibe nyújt alaposabb betekintést. A XV. század derekától már írott adatok, építési dátumok maradtak ránk, és az emlékek stílusjegyei is érdekes összefüggéseket sejtetnek: a kötetben gyakran említett kolduló rendi építészet hatása helyett/mellett figyelmünk mindenképp a közeli Szászföld mesterei felé irányítják.

Ehhez az időszakhoz kapcsolódik az a nagy templombővítő-boltozó „mozgalom”, amely nemcsak a szűkebb vidék, nem is csupán a Székelyföld sajátossága, hanem sokkal általánosabb erdélyi jelenség. Okát a gazdasági fellendülésben, a korábban jelentéktelenebb települések fokozódó fejlődésében, a lakosság lélekszámának növekedésében látja a kutatás. Ebben az összefüggésben válik különössé, hogy nem a hívők befojtására szolgáló templomhajókat bővítik (Rugonfalva esete kivételszámba megy), hanem mindenütt új szentélyeket építenek. Az ok nyilván liturgikus fogantatású is lehetett: a tágasabb, jobban megvilágított szentélyrészben új, nagyobb méretű szárnyas oltárokat lehetett felállítani. Dávid László egy újabb, legalább ennyire fontos szempontot hívja fel a figyelmet: a gyülekezet kiemelkedő személyei, a főrendiek, megyebírák, vendégek stb. a szentélyben kaphattak helyet. Feltételezését katolikus templomra vonatkozó írott adattal is sikerült alátámasztania, de erre utalnak a késő középkori berendezésüket sokszor máig megőrző

szász templomok szentélyében elhelyezett stallumok is. Dávid érvelése mellett szól még az a tény, hogy ezeknél az építkezéseknél a főemberek patrónusi-építetési szerepet, anyagiakban és szervezésben egyaránt jelentős részt vállaltak, ami nyilván összefügg a szentélygyámkövek családi címerábrázolásával is (pl. Székelyderzs: Petky-címer). A fentiek alapján kétségtelenül érdemes volna a szentélyek déli falában gyakran kialakított, ún. „papi ülőfülkék” funkcióját újra átgondolni.

Dávid László adatai érdekesen rajzolják ki a középkori ingó emlékhagyomány utóéletét is. A köztudatban úgy él, hogy a reformáció a XVI. század derekán hirtelen, a bizánci képművészet-höz hasonlítható körülmények között vált meg a katolikus örökségtől, számoltá fel a középkori egyházművészetet, meszeltette le a templomok falképeit, s a protestáns templomok már e században elnyerték volna ma ismert képüket. Ennek az elképzelésnek már régóta lehetett gyanítani a gyenge pontjait: XVI. századi inventáriumból arról értesülhetünk, hogy protestáns templomokban régi liturgikus felszerelést őriznek, s nem egy régi falképen XVI–XVII. századi feliratokat, bekarcolt neveket és évszámokat lehet felfedezni. Dávid László új adatai ebbe az időszakba is bevilágítanak, és egy sajtós, ezáltal valóban átmeneti kor képét sejtetik.

A reformáció nyomán az érintett területeken megszűnt a katolikus kegytárgyak utánpótlása; a már meglévők felszámolása azonban az eddig véltől lassabban mehetett végbe, a nemegyszer kétségtelen rombolás mellett sokat az idő lassú, de biztos pusztítása semmisített meg. Ne feledjük: ekkor még állnak a régi, funkciójukat veszített sekrestyék, a templomok kerítőfalához ragasztott épületek (tornyok, kamrák, plébániaházak), a boltozatok fölött lomtáruk kínálkozó templompadlások, ahová a már nem használt, de még megőrzött tárgyakat elraktározhatták (faluhelyen könnyelműen soha nem dobnak el semmit), s így történhetett, hogy még a XVII. századi egyházi leltárakba is belekerült némelyikük. A középkori asztalosmunkák (oltárok, stallumok, padok, karzatok stb.) sorsát a XVII–XVIII. századi nagyjavítások pecsételték meg (így pusztult el 1714-ben „egy régi romlott oltár” a rugonfalvi református templomban), ezeket a javításokat pedig nemegyszer egy-egy boltozatrész beomlása előzte meg.

Valami hasonló történhetett a falképekkel is, jöllehet éppen ezen a ponton tűnik ki az eddigi freskófeltárások

egyik alapvető hiányossága: kibontásuk izgalmában rendszerint megfeledkeztek olyan „mellékes” mozzanatokról, hogy a falkutatás finomabb módszereivel tisztázzák, mikor is meszelték vagy vakolták le őket. Annál is fontosabb kérdés ez, mivel néhány falkép már a XV. században, a késő gótikus boltozatok építései során súlyosan megsérült (Bögöz, Derzs — s legújabbban ez derült ki a rugonfalvi freskóról is), és maig sem tisztázott, hogy a sérült képeket az építkezés után (bár részben) megtartották-e, vagy pedig már akkor eltüntették őket. A bögözi freskó bekarcolt feliratai, a szentek kiszúrt szemei az előbbi lehetőségét is megengedik. A falképek mai, pontosabban kibontás utáni állapota azt sejteti, hogy egykori lemeszelésük nemcsak vallási szempontból volt indokolt, de összerepedezve, sérülten esztétikailag sem nyújthattak épületes látványt a XVII. századi szemlélőnek; gyanítható, hogy ebben a korban esett a zömmel már a reformáció idején sem új emlékhagyomány a purista szellemű templomújítások áldozatául.

Az eddigiek során a kötet elméleti kulcspontjait próbáltuk kitapintani. Elméleti problémák mellett azonban prózaibb dolgok, a *gyakorlati műemlékvédelem* kérdései is felmerülnek. Az Udvarhely vidéki műemlékek, középkori templomok jó részét turisták tömege, szorgalmasan jegyezgető, törzslapokat kitöltő muzeológusok keresik fel. Könnyen azt lehetne hinni, hogy a millennium korának mániákus templom bővítései, s két világháború pusztítása után végre nyugvópontra jutott e vidék műemlékeinek is a sorsa, a turistaforgalom és a múzeumi adattárak igaz öröme. Pedig ezt a túl optimista képet a valóságban súlyos problémák árnyékolják be. E sorok írója mint Hargita megye műemlékdolgozóiban is érdekelt muzeológusa e kötet anyaggyűjtése során figyelhetett fel a műemlékvédelem súlyos és sürgős pótolnivalóira. Köztudott, hogy a hetvenes évek közepétől a műemlékek ügye az országos szintű Műemlékigazgatóságtól (D.M.I.) gyakorlatilag a megyék (megyei múzeumok s a mellettük működő műkincsbizottságok) hatáskörébe került. A váltás nem volt zökkenőmentes: vidéki múzeumaikban alig van műemlékekhez valóban értő szakember, az emlékek megóvása terén pedig az ingóságok, nemesfém tárgyak nyilvántartása és feltétlen szükséges védelme messze megelőzte az épületekét. Dávid László könyve hívja fel a figyelmet arra is, hogy a múzeumi adattárak meglepően keveset tartalmaznak a gyűjtőterületükhöz tartozó műemlékekről — így Hargita megyében is,

többünk nem nagy dicsőségére. A másik oldalról pedig maguk az emlékek tulajdonosai és használói (községi néptanácsok, gyülekezetek) sem ébredtek rá idejében arra, hogyan is lehet renoválást kezdeményezni a megváltozott körülmények között. Ugyanakkor az idővel ohatatlanul pusztuló emlékek egyre sürgetőbbben követelték a szakértői beavatkozást — számos épület állaga az utóbbi években vált kritikussá. Ebben a helyzetben a tennivalók halaszthatatlan volta mozdította ki több épület ügyét a holtpontról, az első lépések azonban meglehetősen bizonytalanok voltak. A régészeti ásatást, fal-kutatást eleve kizáró javítási tervek amúgy is kislélegzetűre sikerültek, a javításokat múzeumi kutató nem, vagy csak esetlegesen követte figyelemmel. Ugyanakkor közismert, hogy a legkisebb renoválás során is kerülhetnek napfényre új részletek, de technikai jellegű, műemlékes szakember tanácsát igénylő problémák szintén felmerülhetnek — melyekben végül is nemritkán a helyi vezetőknek vagy éppen a közműveseknek kellett dönteniük. A múzeumok óvatossága tehát olykor a vizsgálásra is fordulhat. Ilyen sajnálatos eset például a székelydályai templom renoválása: a kétségtelenül sok helyi áldozatot követelő, de alapjában szakértőtlenséggel nem hozta meg a kívánt eredményt; a nagyarányú, de kel-

lőképpen végig nem gondolt földmunkák, az épület lábazati részének esztétikailag is súlyosan kifogásolható, zsugorított betonnal (!) való „védelme“ csak fokozta a falnedvesedést, amely előbb-utóbb veszélyeztetni fogja a szentély freskóit.

A földmunkák, ásatások során napfényre kerülő épületmaradványok (szekrestyék és ossariumok alapfalai, várak és egyházi épületek romjai) feltárásuk után maguk is műemlékké válnak, így védelmük (visszatemetésük vagy táctósításuk) alapvető feladat. Vonatkozik ez a műemléki jellegű ásatásokra is; ezek esetében a szűkmarkú ásatási dotáció miatt konzerválásra vagy a kiásott falak visszatemetésére nem marad kellő pénz, így paradox módon az anyag megtalálása egyben annak megsemmisülését jelentheti. Ebből a szempontból aggodalmat keltő Firtos várának mai képe is: az ásatások után kénszerűségből visszatemetetlenül maradt falak évről évre jóvátehetetlenül pusztulnak.

Bizunk benne, hogy a tétova kezdet után ennek a vidéknek a műemlékvédelme is fel fog nőni az előtte álló, cseppet sem könnyű feladatokhoz; a székelyderzsi és a rugonfalvi templom legutóbbi javítása mindenesetre biztató jelnek tekinthető.

Dávid László könyve ehhez a munkához rendkívül nagy segítséget nyújt. Csak éljünk is vele!

Benkó Elek

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

SZABÓ ISTVÁN—LÁSZLÓ JÓZSEF: AZ ÉLETMŰKÖDÉSEK SZABÁLYOZÁSA AZ EMBERI SZERVEZETBEN

Endokrinológia, idegélettan, biokibernetika: a modern biológiai és orvostudományi kutatások homlokterébe kerülő, egymással szervesen összefüggő tudományágak. A magasabb rendű állati szervezetek és a biológiai fejlődés csúcán elhelyezkedő ember belső harmóniáját megteremtő és a környezethez való kapcsolódása alapját jelentő szabályozó mechanizmusok együttműködése biztosítja az alkalmazkodást, a fennmaradást és a fejlődés lehetőségét. Vagy mint a szerzők írják az előszóban: „Minden élőlény, szervezetségi fokától függetlenül, energetikai rendszert képvisel, s így környezetével egységet alkot. Ennek megfelelően az élet két önszabályozási rendszer szoros kapcsolódásán alapul: az egyik a szervezetben belüli folyamatokat irányítja, a másik a szervezet és a környezet közötti kapcsolatot szabályozza.”

Szabó István és László József könyve hiányt pótol hazai tudományos irodalmunkban, a korszerű élettan és biokémia legújabb eredményeinek korszerű szintézisét kísérli meg. A magasabb rendű idegtelvényességek élettana és a biokibernetika

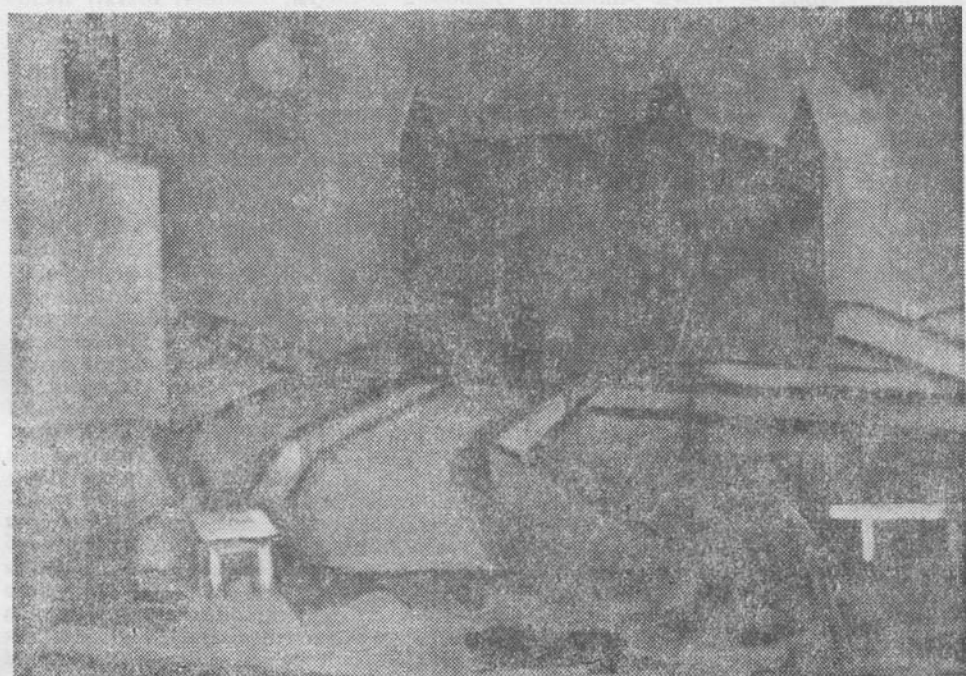
interferenciájából születő neurokibernetika felbecsülhetetlen távlatokat nyit az agy tevékenységének tanulmányozásában. A szerzők modern felfogásban nyújtanak áttekintést a megoldatlan, homályos mechanizmusokról, amelyek a kutatók százezreit foglalkoztatják. Megtalálható e könyvben a molekuláris szabályozási szintek világos és korszerű magyarázata, az azoktól elválaszthatatlan és dialektikus összhangban ráépülő magasabb idegtevékenységek irányító szerepe és működési módja. Ezek megértése utat mutat azoknak, akik korunk biológiájának és orvostudományának továbbfejlesztésén fáradoznak, a betegségek okainak feltárásán és azok megelőzésén, kiküszöbölésén dolgoznak.

Szabó István és László József könyvét olvasva döbbenünk rá arra a tényre, hogy milyen óriási ismeretanyag gyűlt össze a belső elválasztású mirigyek és az idegrendszer élettanában, azok körosz elváltozásaival kapcsolatban, de ugyanakkor az is világossá válik előttünk, hogy sok kérdés még megválaszolatlan. Sajnos, még igen kis számú biokémikus és kutató orvos dolgozik e rendkívül izgalmas kérdéseken. Egyes adatok szerint még a legfejlettebb országokban is az orvostudomány területén működő kutatóknak csupán 4 százaléka foglalkozik endokrinológiával, és mindössze 1,2 százaléka neurobiokémiával; enzimológiával és molekuláris genetikával viszont több mint 60 százaléka. A kutatásra szánt összegek is elenyészőek, összehasonlítva az atomfizikai, vegyi vagy éppenséggel a biológia többi területét felölelő kutatásokra fordított alapokkal.

Ennek ellenére mind az endokrinológia, mind az idegrendszer működésével foglalkozó tudományos irodalom növekedését tapasztalhatjuk, ami egyrészt a fokozódó érdeklődés jele, másrészt a kutatási technika fejlődésének bizonyítéka.

E könyv kiindulópont és segítő társ azok számára, akik e nemes kutatópályára lépnek, kézikönyve azoknak, akik már e téren tevékenykednek, és hasznos mindenkinek, aki lépést akar tartani a tudomány fejlődésével. (*Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Buk., 1981.*)

U. Z.

Miklóssy Gábor: A kastély (a Korunk Galéria anyagából)

Kisebbségi irodalom — közlelről és távolról

A madridi tanácskozás évének vége felé, 1981. október 19. és 21. között ugyan-csak a spanyol fővárosban rendezte meg IX. kollokviumát az A.I.C.L. — az Irodalomkritikusok Nemzetközi Szövetsége, huszonegy ország képviselőinek részvételével. Nem tudom, mennyire volt átgondolt, az 1981-es esztendőhöz mért a téma kiválasztása, mindenesetre az irodalomkritikusok ezúttal szinkrónban voltak, illetve lehetek volna a nagyvilággal, az A.I.C.L. ugyanis a kisebbségi irodalmak problémáját tűzte a kollokvium napirendjére. A ROMÁNIA LITERARÁ előbb rövid, fényképes hírt adott az eseményről, majd több lapszámban (1981. 48., 49., 51.) közölte az előadásokat, hozzászólásokat.

Romániát ketten képviselték ezen a nemzetközi tanácskozáson: George Ivaşcu mint az A.I.C.L. végrehajtó bizottságának és Adrian Marino mint az A.I.C.L. Központnak a tagja. Ivaşcu ismertette a román álláspontot e kérdés-komplexumban, kitérve statisztikai számokra, a két világháború közötti kisebbségi és a mai nemzetiségi irodalmi tényekre, mindkét vonatkozásban hivatkozva a *Korunkra* (a *Die Karpathen*, a *Klingsor*, illetve az Írószövetség és lapjai, valamint *A Hét*, a *Kriterion* kiadó, az *Előre*, a *Neuer Weg* mellett). Marino csupán a spanyol példákról beszélt, és ezek között utalt bizonyos idegen hatalmakra, amelyek (állítólag) ösztönzik a kisebbségi revindikációkat, jóllehet szerinte a kisebbségi nyelvek irodalmainak nem az a hivatásuk, hogy „idegen testek” maradjanak — mint holmi „trójai falovak” — a többségi irodalommal szemben, hanem összekötő kapocsá kell válniuk, amint azt Ramón Menéndez Pidal kimutatta (*España, eslabón entre la Cristi-nidad y el Islam*).

A kollokviumon részt vevők — a *Románia literarā* hasábjain olvasható közle-mények tükrében figyelve a madridi eszmecsereét — érthető módon saját ismereteik, felfogásuk, nemzeti irodalmuk szemszögéből más-más módon közelítették meg a vitatémát. A francia Pierre Gamarra a „sajátos” és „egyetemes” összefüggésének vizsgálatában elsősorban a művek esztétikumára ügyel, a lengyel Ryszard Matuszewski, az A.I.C.L. alelnöke érzékenyebben reagál a történelmi szempontokra, nemzeti és nemzetiségi (kisebbségi) irodalom dialektikus kapcsolatára, a viszony változásaira (a két világháború közötti Vilnius, Lwow, sőt Varsó és Krakkó kultúrájának ötvözetére utalva, olyan írók említésével, mint a valamikor ott élt Nobel-díjas Isaac Bashevis Singer vagy a szintén Nobel-díjjal kitüntetett Czeslaw Miłosz, nő meg Iwaszkiewicz, Tadeusz Konwicki), a ciprusi Eli Peonidou a sziget két kö-zösségének mai valóságából kiindulva pedig költészet, kritika és politikum felté-telezettségére mutat rá mindenekelőtt. Robert André, a francia elnök Sigurdur Magnússon és a kétszázézer izlandi példáját gondolja végig, némi irigységgel ami-att, hogy az izlandi író nem érzi az írás hiábavalóságát, figyelő és értő közönsége van, hiszen közvetlen kapcsolatban, dialógusban áll a különböző társadalmi osztá-lyokhoz tartozó olvasókkal, magával az izlandi néppel. Vannak olyan kis népek is, ahol viszont maga a nyelv is veszélybe kerül, az irodalom esetleg a továbbélés eszköze, ideig-óráig. Itt a tulajdonképpeni irodalom körét átlépve, már a nemzeti kisebbségek politikai problémáját érintjük.

A spanyol, a portugál, a görög, az amerikai, az NDK-beli küldött szintén a maga tapasztalatait, élményeit ismerteti, általánosítja. Így vagy úgy valamennyi vé-lemény beletorkoll a Matuszewski megfogalmazta igazságba, hogy ti. a tiszta kul-túrák mítosza nem kevésbé steril, mint a tiszta fajok elképzelése. Ezt a követke-zetést, valamint számos rész-megjegyzést olvasva a regionalizmusról, az egyes ki-sebbségi irodalmakról — kiegészítve, illetve más oldalról világítva meg Ivaşcu és Marino felszólalását, a vitatható fogalmakat —, érdemes felidéznünk a romániai magyar irodalomnak egyik értékes örökségét, amely bizonyára a madridi vita ré-szeseinek figyelmét is felkeltette volna. Az Ivaşcu szövegében említett folyóiratok régi és újabb közleményei mellett éppen a vitatott téma tudatos ismertetése, ren-dszeres tárgyalása és bizonyos elméleti következtetések levonása emelheti ki a múltból

az *Erdélyi Helikon* 1930- és 1931-es évfolyamait, Kuncz Aladár szerkesztői és etikai-esztétikai-politikai előrelátását, hiszen ennek a tükröződését kell látnunk az immár több mint fél évszázados lapszámokban, a *Helikon* bizonyos anktéjaiban, cikksorozataiban. Hasznos visszalapoznunk Babits Mihály programjelző esszéjére — amelyet szintén Kuncz hegedült ki a nagy tekintélyű költő-esztétából, a jeles humanistából —, az *Európaiság és regionalizmusra*, 1930 januárjából. Babits arra a következtetésre jut, hogy ahol a saját regionalizmus annyira fájó és élő probléma, „ott kétszeres joggal lehet remélni, hogy a regionalizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris értékű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti. A mai Emberség sorsának gyökeréhez bizonyosan annak az irodalomnak van legtöbb kilátása hozzáférközni, amely Nemzet és Ember viszonyát legforróbban átéli önmagában; s a kulturális válság gyökeréhez az ér, amelyiknek számára a saját partikulárizmusa legvitálisabban vált problémává. S itt van a *kis irodalmak* reménye, hogy fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani.“ Hasonlóan építő szellemű megnyilatkozásokat idézhetnénk a *Fiatal magyarok* anktéből, amelynek egésze a sajátosság és egyetemesség összehangolásának lehetőségét kereste a század harmadik évtizedének végén, s ugyanakkor a hid-szerepet is a legkomolyabban, nem szólamként hangoztatta — kétirányú feladatként tudatosította.

A kisebbségi lehetőségek és feladatok ismétlődő át- és újragondolására még számtalan példát idézhetnénk ennek az időszaknak a romániai magyar sajtójából. Az *Erdélyi Helikon*nál maradván, a Mistral-centenáriumról írt kis krónika (Nagy András a szerzője) azért tűnik szemünkbe, mert amellett, hogy maga is kapcsolást kísérel meg az erdélyi költészet és Provence nagy epikusa között, közvetlen kapocs az A.I.C.L. kollokvium felé is, minthogy itt szintén nyomós érveként hivatkoztak Mistralra. Hogy mennyire tervszerűen szerepeltek ezek a kérdések a *Helikon*-ban, annak igazolásul a *Kisebbségi irodalom — világirodalom* című sorozatot kell újraolvasnunk (az 1930-as és 1931-es évfolyamban): külön-külön tanulmány ismertette a katalán, a flamand, a breton, az ír, a jiddis és héber, az erdélyi szász irodalmat, az angliai, franciaországi és amerikai regionális törekvéseket. És szintén e rovatcím alatt látott napvilágot Berde Mária kritikája Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară contemporană* című úttörő könyvéről, amely ugyancsak a hidépítés máig élő példája, ezúttal a másik oldalról. Az yles handabandázs vagy éppen riasztó rémlátás helyett a kisebbségi irodalom-, nyelv- és valóságismeretre épülő könyv, a fiatal román esztéta munkája nem véletlenül maradt meg irodalomtörténeti emlékezetünkben.

Ugyanolyan hivatkozási alap lehetett volna — akár 1981-ben, Madridban is — Ion Chinezu tanulmányának szelleme, mint ahogy egyértelműen e témához jelent lényegi kiegészítést, ami a transzilvanizmus kérdésében éveken, sőt évtizedeken át pró és kontra elhangzott. Kuncz Aladár és Makkai esszéi, tanulmányai a legteljesebben e kérdéskörbe vágának, a „kisebbségi humánus“ gondolatának hatalmas publicisztikai öröksége van. Kós Károlytól és Spectatortól Fábryig és Kacsó Sándorig. A dunavölgyiség eszméje az eszménye megtalálható Gaál Gábor *Korunkjában*, főképpen Balogh Edgár cikkeiben. Ha valamiben, hát ebben, illetve a nemzetiségi irodalom létfeltételeinek, fejlődésének, sajátosságainak az etikai és esztétikai általánosításában mutathat fel igazán eredetit és számottevőt a romániai magyar művelődés. Bizonyára érdemes hát bekapcsolni ezt a gazdag tapasztalatot a nemzetközi tudományosság, kritika és sajtó vérkeringésébe.

Kántor Lajos

ÚJDONSÁG A MIKROELEKTRONIKÁBAN (La Recherche, 1981. 10.)

A rohamosan fejlődő mikroelektronika nap mint nap újabb „csodagyerekekkel“ örvendeztet meg a szakembereket. Ennek ellenére szenzációszámba ment az egyesült államokbeli INTEL cégnek az a bejelentése, hogy 1982 elejére piacra szándékozik dobni a mikroprocesszorok* legújabb típusát, a 32 bit szóhosszúsá-

gú iAPX 432-t. A francia folyóiratban érdekes cikket olvashatunk erről.

Az első mikroprocesszort, az INTEL 4004-et ugyancsak ez a cég jelentette meg, 1972-ben. Az akkori 4 bites mikroprocesszorok még csak 2000-2500 tranzisztornak megfelelő elemet hordoztak szilícium lapocskájukon. 1973—1974-ben „megszülettek“ a 8 bites mikroprocesszorok, amelyek az előbbieknél kétszer több tranzisztorból álltak. A 16 bites mikroprocesszorokra már többet kellett várni: 1978-ban jelentek meg több tízezer áramköri elemmel szilícium

* Lásd Korunk, 1980. 7—8. 544.

morzsájukon. 1982 pedig — amint látuk — a 32 bites mikroprocesszor évének ígérkezik.

Az INTEL újonnan kifejlesztett mikroprocesszora tulajdonképpen három különálló integrált áramkörből áll. Ezek közül kettő elválaszthatatlan egymástól, és a mikroprocesszor fő egységét alkotja. A harmadik rész a csatlakozási processzor. A főrészt (120—160 ezer tranzisztort tartalmaz) dekódolja a bemenő információt, elvégzi a szükséges műveleteket. A csatlakozási mellékességbe kb. 100 ezer tranzisztort sűrítettek. Ez a rész tartalmazza a bemenetet és a kimenetet. Tartja a kapcsolatot egyrészt a főrészt és a memória, másrészt a bemenetet és a kimenetet között.

A felhasználó szempontjából a mikroprocesszorok legfontosabb jellemzői a működési sebesség, a software és az ár. Az INTEL új termékének működési sebessége igen magas: kb. félmillió számítás végez el egy másodperc alatt.

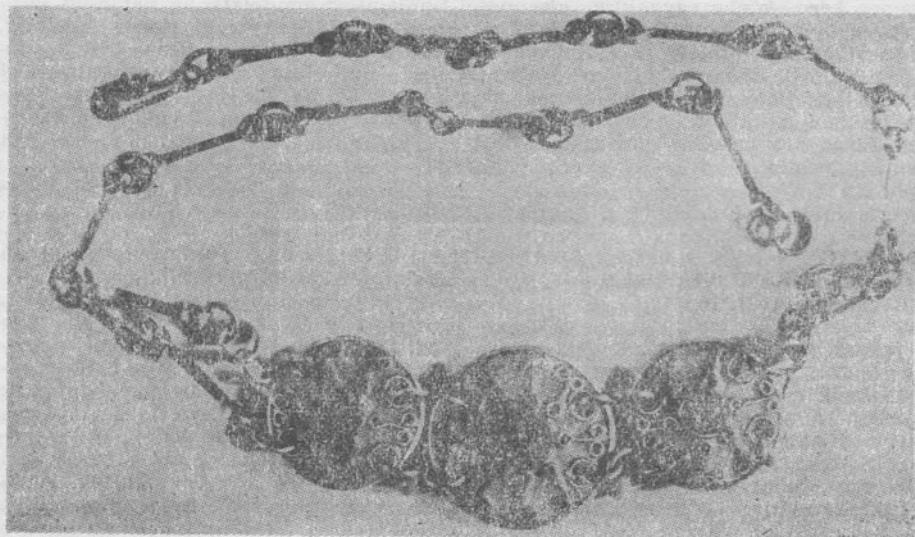
Ami a software-t illeti: a cikk szerzői ebben látják az újonnan kifejlesztett mikroprocesszor fő erényét. Az INTEL cég már korábban gyártott magas szintű nyelven (PL/M) is programozható mikroprocesszorokat (INTEL 8008, INTEL 8080), mégis meglepetésként hatott az új mikroprocesszor ADA nyelvre való programozhatósága. Az ADA (lord Byron matematikai érdeklődésű Ada leányának neve után) a legújabb komplex, magas szintű programozási nyelv. A

Honeywell—Bull fejlesztette ki — francia egyetemekkel együttműködve —, és a szakértők fényes jövőt jósolnak neki. Kidolgozására a Pentagon adott megbízást, akárcsak 25 éve a COBOL esetében. Ugyanide tartozik az is, hogy a mikroprocesszor mekkora memóriát tud kezelni, és hány külső eszközzel tud kommunikálni. A memória nagysága a mikroprocesszor szóhosszúságától függ. Ez ideig a legnagyobb szóhosszúság 16 bit volt. A 432-es jelű INTEL mikroprocesszor, az első 32 bites a világpiacon, sokkal nagyobb memóriát tud kezelni, mint elődei. Segítségével több mint 4 milliárd szót lehet címezni, 250 ezer-szer többet, mint a 4 bitessel.

Az új termék ára 3000 dollár körül várható. Ez jóval magasabb, mint a 16 bites mikroprocesszor ára. Gyors elterjedését ez valószínűleg gátolni fogja. Tudniillik a mikroprocesszorok felhasználása egyelőre nem tud lépést tartani a termékek rohamos fejlődésével. Ott lesznek előnyösen felhasználhatók, ahol párhuzamosan kapcsolva dolgoznak majd bonyolult feladatok megoldásán.

A mikroelektronika fejlődése azonban nem áll meg ennél a jelenlegi csúcstermékeknek számító mikroprocesszornál. A Bell Laboratories is dolgozik 32 bites mikroprocesszorán. A Hewlett-Packard saját használatra szándékszik készíteni 32 bites mikroprocesszort, amelybe rekordnak számító 450 ezer tranzisztort sűrítene.

Sz. L.

Nagy Enikő: Nyakék

BINDER PÁL tanár (Brassó). — [...] A múlt év végén végre megfogalmaztam egy régi tervemet: Székely János — kövendi székely — életútját. A cikkel „három legyet szeretnék ütni”: 1. nagyon szeretném, ha — amennyiben megüti a mércét — 1982 vagy 1983 folyamán a *Korunkban* megjelenne; 2. ha erre lehetőség volna, erről a témáról szívesen tartanék előadást Kövenden vagy Tordán; 3. számomra a legfontosabb az lenne, ha ez az anyag egy jugoszláviai (újvidéki vagy zágrábi) magyar lapban is megjelenne, hiszen végső soron Tito elnök szülőföldjéről, a Zagorjéről is szó van a cikk utolsó részében. [...] — A *Korunkot* évekig elhanyagoltam, mivel a román—magyar—szász együttélésekről írtam könyvet (*Tanúságok az együttélés múltjából*), ami — ha minden jól megy — tavaszra megjelenik.

SORS ÉS EMLÉKEZET (A Korunk új pályázata). — Mint azt már februári számunk hátsó borítóján is meghirdettük, új pályázatunkkal folytonosságunk még megszólaltatható emlékeit szerelnők felkutatni, a sokarcú emlékezetet, a köznapi ember élményeinek és hagyományainak sokféleségét kívánjuk jogaiba visszahe-lyezni. — Pályázni lehet hangsúlyra vett (és egészében vagy részleteiben lejegyzett) *viszsaemlékezésekkel* (városok, városrészek, utcák, települések minden-napjaira, érintkezési és viselkedési szokásaira, családi és közösségi ünnepeire; ki-emelkedő személyiségek életére, kapcsolataira; nagy történelmi sorsfordulókra: vi-lágháborúk, deportálások, bebörtönzések, „amerikás” élmények; különböző életfor-mák, élménytípusok — jólét, szegénység, társas élet, magány, munka, szórakozás, sport — alakulására, férfiak és nők szemszögéből *egyaránt!*; a felszabadulás, az államosítás, a „kollektivizálás” kulcsfontosságú helyzetekben átélt eseményeire; a némettség, örménység, zsidóság, szerbség, török szórványok, bolgárkertészek assi-milációs emlékeire; családtörténetekre; a román—magyar—szász—sváb—stb. együtt-élés mindennapjaira és ellentmondásaira stb.), *fényképekkel* (családi fényképalbu-mokból válogatott, az előbbieken felsorolt tárgykörökre vonatkozó „megszólalta-tott”, értelmezett, az egykori résztvevők által megmagyarázott fotókkal) és *családi dokumentációkkal* (újságvivágások, kérvények, periratok, gyászjelentések, kiscen-getési kártyák, levelezések stb. elmondott „élettörténeteivel”). — A pályázatra vonatkozó részletes tudnivalókat 1982. májusi számunkban fogjuk közölni, és az érdeklődőknek — kérésre — külön is elküldjük. — A pályamunkák beküldési ha-tárideje: 1983. március 1.

A KORUNK HÍREI

Január 14-én a nagyszalontai Arany János Irodalmi Kör Egyed Ákost látta ven-dégül, aki az 1848/49-es forradalom és szabadságharc következményeiről és jelen-tőségéről tartott előadást.

Február 19-én a déli szabadegyetemen Herédi Gusztáv beszámolt jugoszláviai és NDK-beli úti élményeiről-tapasztalatairól.

Február 23-án a parajdi szabadegyetem író—olvasó találkozásán Egyed Ákos be-szélt új könyvéről (*Falu, város, civilizáció*), különös tekintettel a székely vonat-kozásokra.

KORUNK GALÉRIA

Február 13.: Makár Alajos széki tárgyú festményei. — A megnyitón Kántor Lajos bevezetője után a Harangozó György irányította széki műkedvelők adták elő mű-sorukat: Serestély István népdalokat énekelt, Juhos Erzsébet IX. osztályos tanuló Kányádi Sándor *Fekete-piros* című versét mondta el, Ilka Gyuri és bandája széki táncrendet játszott, a széki általános iskola néhány tanulója népdalokat és széki táncokat mutatott be.

